

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ФАЛСАФА, СИЁСАТШИНОСӢ ВА ҲУҚУҚИ БА НОМИ А.
БАҲОВАДДИНОВ**

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 34.01+340 (576.3)

ТКБ: 67.6 (2 тоҷик)

Қ– 76

ҚОДИРЗОДА ТОҲИР ҚАМАР

**ПРОБЛЕМАҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАШАККУЛИ ШУУРИ ҲУҚУҚИИ
СУДЯҲО ДАР ПАРТАВИ ИСЛОҲОТИ
СУДӢ-ҲУҚУҚӢ ДАР ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН**

Афтореферати

**диссертатсия барои дарёфти дараҷаи илмии доктори
илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.01 – Назария
ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот
дар бораи ҳуқуқ ва давлат**

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертатсия дар шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон анҷом дода шудааст

Мушовири илмӣ:

Бобочонзода Исрофил Ҳусейн, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент мудири шуъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муқарризони расмӣ:

Рачабзода Равшан Мухитдин, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, профессори кафедраи фанҳои давлатӣ-ҳуқуқии факултети 2-и Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон;

Шокиров Ғайбулло Абдуллоевич, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент, дотсенти кафедраи назария ва таърихи давлат ва ҳуқуқи факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи давлатии ҳуқуқ, бизнес ва сиёсати Тоҷикистон (ш. Хучанд);

Одиназода Рамазон Сафар, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, Директори Муассисаи давлатии «Маркази барномаҳои байналмиллалӣ»-и Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Муассисаи пешбар:

Муассисаи байнидавлатии таҳсилоти олии касбии «Донишгоҳи Славянии Россияву Тоҷикистон»

Ҳимояи диссертатсия 12 июли соли 2025, соати 10:00 дар ҷаласаи Шурои диссертатсионии 6D.KOA-018-и назди ДМТ (734025, ш. Душанбе, кӯч. Буни Ҳисорак, бинои 11, толори Шурои диссертатсионии факултети ҳуқуқшиносӣ) баргузор мегардад.

Бо муҳтавои диссертатсия тавассути сомонаи www.tnu.tj ва дар китобхонаи марказии ДМТ (734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 17) шинос шудан мумкин аст.

Автореферат « ____ » _____ соли 2025 тавзеъ шудааст.

Котиби илмии Шурои диссертатсионӣ,
номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ, дотсент

Қодиров Н.А.

МУҚАДДИМА

Мубраммияти мавзуи таҳқиқотӣ. Дар шароити муосири дигаргуниҳои куллии иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ ва ислохотҳои ҳуқуқӣ, дар шароити ҷаҳонишавии тамаддунҳо ва тағйиротҳои дигари ҷамъиятӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, ташаккули ҷомеаи мутамаддини шахрвандӣ ва давлати ҳуқуқбунёд нақши ҳокимияти судӣ, огоҳии шуури ҳуқуқии судӣ ва татбиқи ҳуқуқ махсусан меафзояд.

Вобаста ба ин дар мамалакат як силсила ислохотҳои судӣ-ҳуқуқие гузаронида шудаанд, ки онҳо ба ҳамаи ҷанбаҳои ҳаёти ҳуқуқии ҷомеа ва пеш аз ҳама, ба ташаккул ва таҳкими мақомоти судӣ таъсири мусбӣ расониданд. Бинобар ин, барои такмил додани қонунгузории ҚТ дар ин самт гузаронидани таҳқиқотҳои назариявӣ-илмие заруранд, ки барои таъмини мустақилияти судяҳо ва баланд бардоштани шуури ҳуқуқии судяҳо мусоидат намояд. Аз ин рӯ, коркарди проблемаи шуури ҳуқуқии касбии судяҳо аз ҷиҳати назария ва амалияи илми ҳуқуқшиносӣ зарур ба шумор меравад.

Возеҳу равшан аст, ки проблемаи шуури ҳуқуқӣ ва татбиқи ҳуқуқ кайҳо боз таваҷҷӯҳи олимони ҳуқуқшиносро ба худ ҷалб кардааст. Он дар асарҳои ҳам мутахассисон оид ба назарияи умумии давлат ва ҳуқуқ ва ҳам фанҳои ҳуқуқии соҳавӣ мавриди тарҳрезӣ қарор дода шудааст. Аммо қисми асосии таҳқиқотҳо оид ба масъалаҳои бамиёномада, даҳсолаҳо пеш аз ин интишор ёфтаанд ва мафҳуми онҳо асосан дарки назариявии проблемаи шуури ҳуқуқӣ ва татбиқи ҳуқуқро дар бар мегиранд. Ҷиҳати шуури ҳуқуқии судя ва ҳуқуқтатбиқкунӣ дар баррасии парвандаҳои судӣ бошад, дар адабиётҳои соҳавӣ ва маводи илмӣ, ба шакли масъалаҳои умумии татбиқи ҳуқуқ мавриди баррасӣ қарор ёфтаанд.

Тавре Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатӣ қайд намуданд: «Механизми муҳими ҳифзи ҳуқуқи инсон ва таъмини волоияти қонун мақомоти ҳокимияти судӣ мебошад» [3]. Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти судӣ ба интиҳоб ва ҷобачогузории кадрҳо диққати махсус дода, таъкид

намуданд, ки ҳангоми пешниҳоди номзадҳо ба вазифаи судя донишу маҳорат ва сифатҳои ахлоқии онҳо мавриди омӯзишу санҷиш қарор дода шавад [8].

Пешвои миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар паёми навбатӣ ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон соли 2024-ро ба ифтихори санаи бисёр муҳимми таърихӣ, 30 солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, «Соли маърифати ҳуқуқӣ» эълон намуданд.

Дар паём, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, қайд карданд, ки «Конститутсияи Тоҷикистони соҳибистиқлол, ки заминаи эъмори давлати мустақили миллӣ ва пешравии тамоми ҷанбаҳои ҳаёти мардуми кишварро фароҳам овардааст, яке аз дастовардҳои муҳимтарини мо мебошад. Амалӣ намудани меъёрҳои Конститутсия ба мо имкон дод, ки пояҳои устувори ҷомеа ва давлатро созмон диҳем, сулҳу оромӣ, суботи сиёсӣ ва ваҳдати миллиро таҳким бахшем, рушди устувори иқтисодии кишварамонро таъмин намоем, барои ҳар як шаҳрванди мамлакат шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро муҳайё созем» [4, с. 7].

Дар Тоҷикистон сиёсати давлатӣ дар самти баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва таълиму тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон дар асоси як қатор санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ба амал бароварда мешаванд [5; 1; 2; 7; 6]. Ҳуҷҷатҳои барномавии зикргардида дар баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ ва тарғиби ҳуқуқӣ шароит фароҳам меоранд, ки шаҳрвандон аз ҳуқуқҳои худ истифода баранд, масъулият дошта бошанд, инчунин дар баланд бардоштани сатҳи шуури ҳуқуқии онҳо мусоидат менамоянд.

Сарфи назар аз пажӯҳишҳои мавҷуда дар бораи шуури ҳуқуқӣ, мушкилоти ҳалталаб, аз ҷумла масъалаҳои марбут ба шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, то ҳол боқӣ мондаанд. Таъминоти кофӣ таҳқиқотҳои назариявӣ дар бахшҳои алоҳидаи ин мавзу ба таври комил ба назар намерасанд. Пурсишҳои сотсиологӣ дар байни судяҳои судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидашуда аз он шаҳодат медиҳанд, ки чораҳои андешидашуда ҳам дар қисми қонунгузорӣ ва ҳам сатҳи ташкилию ҳуқуқӣ ва сифату самаранокии қабули санадҳои судӣ ба пуррагӣ кифоя намеkunанд. Махсусан кафолатҳои қонунии мустаққилияти судяҳо, масъалаҳои

ташкилию ҳуқуқӣ ва иҷрои санадҳои судӣ чӣ дар қонунгузорӣ ва чӣ дар амалия беҳбудиро талаб мекунад, ки ҳамаи ин дар натиҷа ба шуури ҳуқуқии судяҳо таъсири ҳудро мерасонад.

Яке аз омили дигари онҳо масоили тарҳрезии илмии таносуби назарияи шуури ҳуқуқии касбии судяҳо мебошад. Муаллиф, ки таҷрибаи беш аз сисолаи ҳудро ҳамчун судя дар амалия ҷамъ намудааст, бар зарурати пайванди устувори байни назарияи ҳуқуқӣ ва амалия таъкид намуда, қайд мекунад, ки зиндагии ҳуқуқӣ аксар вақт вазъиятҳои гуногунро ба миён меорад ва бидуни таҳлил ва фаҳмиши назариявии онҳо ҳалли он душвориро ба миён овардааст ва адабиёти махсус дар бораи шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, ки роҳнамои ҳалли ин масъалаҳо бошад, кам аст.

Аз ин лиҳоз, муаллиф аз таҷрибаи касбии бисёрсолаи худ ба хулоса омадааст, ки оид ба таҳкими ҳокимияти судӣ ва баланд бардоштани шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, як зумра пешниҳодҳои назариявӣ-амалӣ коркард шавад. Дар робита ба ин, таъкид мешавад, ки судяҳо ҳангоми татбиқи адолати судӣ бояд арзишҳои ҳуқуқӣ, урфу одатҳои ҳуқуқӣ, мероси фарҳанги ҳуқуқии миллӣ ва санадҳои меъёрии ҳуқуқиро бо ҳам мувофиқ истифода баранд, иттилоотонии раванди ҳуқуқтатбиқкунӣ, бозомӯзӣ, дарки падидаҳои ҳаёти ҳуқуқиро ба роҳбарӣ гирифта, фаъолияти касбии ҳудро сифатан баланд бардоранд. Ҳамзамон, имконпазирии гузаронидани ислоҳоти судӣ-ҳуқуқиро дар доираи дигаргунсозии иҷтимоию иқтисодии тамоми ҷомеа ба мақсад мувофиқ меҳисобад.

Бинобар ин, таҳқиқоти илмии масъалаҳои назариявии шуури ҳуқуқии касбии судяҳо дар алоқамандӣ бо таҷрибаи судӣ дар замони муосир заруратро металабад ва интиҳоби мавзӯи таҳқиқоти диссертатсионии мазкур, маҳз бо дар назар доштани ҳамин гуфтаҳо асос ёфтааст.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ самарани тафаккури биисёрсолаи муаллифро оид ба проблемаҳои ҳуқуқ ва татбиқи он дар алоқамандии зич бо проблемаҳои ислоҳоти судӣ дар кишвари мо ифода мекунад. Дар робита бо ин, таҳқиқоти диссертатсионии мазкур, бо рисолаи номзодии дар соли 2018 дифоъкардаи

муаллиф дар мавзӯи: «Проблемаҳои суиистифода аз ҳуқуқҳои субъективии граждани», самти таҳқиқоти илмии интиҳобшуда ва дар он оғозшударо идома ва инкишоф медиҳад, ки ин як марҳила дар таҳқиқоти муаллиф оид ба масъалаи мутаносибии ҳақиқат ва шуури ҳуқуқии касбии судяҳо аст.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ муаллиф кӯшиш намудааст, ки нуктаи назари худро баён намояд, лаҳзаҳои баҳснокро ҷудо намуда, таваҷҷуҳро ба ақидаҳои нав ҷалб карда, фаҳмиши худро дар бораи масъалаҳои ҳуқуқӣ, ки дар ин самт ба миён меоянд, пешкаш намояд.

Ҳамзамон, мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ ин таҳлил ва омӯхтани омилҳои мебошанд, ки ба чараёни дар ҳаёт татбиқ намудани ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ душворихоро ба миён меоранд. Муаллиф аз нигоҳи назарияи илми ҳуқуқшиносӣ таваҷҷуҳ зоҳир намудааст, ки роҳҳои ташаккули шуури ҳуқуқии касбии судяҳои замони муосир ва тағйир додани тафаккури фаҳмиши ҳуқуқ аз ҷониби судяҳо ва тамоми шахсоне, ки бо ин ё он тарз дар татбиқи ҳуқуқ ва дар баамалбарории адолати судӣ саҳм доранд, коркард намуда, ақидаҳои назариявӣ ва тақлифҳои амалӣ пешниҳод намояд.

Ҳамин тариқ, дарки назариявии проблемаҳои шуури ҳуқуқии судяҳо ва татбиқи бевоситаи онҳо дар таҷрибаи судӣ аҳаммияти таҳқиқоти мавзуро равшан мекунад ва он чун масъалаи калидӣ дар рисолаи илмӣ махсус зикр мегардад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯи илмӣ. Доир ба назарияи ҳуқуқ монография ва рисолаҳои илмие, ки махсус ба омӯзиши шуури ҳуқуқии судяҳо ва татбиқи ҳуқуқ бо назардошти дастовардҳои афкори муосири илмӣ-ҳуқуқӣ ва ҷамъбасти таҷрибаи ҳуқуқии судӣ кам буда, оид ба баъзе паҳлуҳо ва ҷанбаҳои ин масъала аз ҷониби олимони Россия, ба монанди Салников В.П. [34, с. 500], Аверин А.В. [103], Байниязов Р.С. [104], Белканов Е.А. [105], Вопленко Н.Н. [19], Касаткин С.Н. [108], Малюткин А.В. [25], Илин И.А. [20], Байтин М.И. [12] ва дигарон таҳқиқотҳо гузаронида шудааст.

Илова бар ин, оид ба масъалаҳои хусусият ва сарчашмаҳои ташаккули шуури ҳуқуқии касбии судяҳо таъсирбахш аст, аз ҷониби Абдуллозода Ф.Н. [101],

асосҳои ҳукукии ташкил ва фаъолияти Суди Олӣ, аз ҷониби Муродзода А.А. [108], ҳукуки инсон ва механизмҳои амалишавии он дар муносибати судӣ, аз ҷониби Искандаров З.Ҳ. [23], масъалаҳои назариявӣ ва конституционӣ-ҳукукии низоми ҳокимияти судӣ, мақоми судя аз нигоҳи талаботи конституционӣ аз ҷониби Мирзамонзода Х.М. [28], табиати ҳукукии санадҳои Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷониби Раҳмон Д.С. [117], таърихи пайдоиш ва ташаккули ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон аз ҷониби Шоназаров С.А. [40] мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудаанд. Инчунин, масъалаҳои таърихӣ ташаккули ҳокимияти судӣ, низоми судӣ, қой ва нақши ҳокимияти судӣ дар низоми ҳокимияти давлатӣ, ахлоқ ва шуури ҳукуқӣ ва дар умум фаъолияти ҳокимияти судӣ, дар асарҳои олимони ватанӣ, ба мисли Усмонов О.У. [37; 38], Ойгензихт В.А. [32], Менглиев Ш.М. [29; 30], Имомов А.И. [21; 22], Иброҳимзода С.И. [19, с. 441-509], Тағойназаров Ш.Т. [34], Бобочонзода И.Ҳ. [13; 14; 15; 47, с. 57-62; 43, с. 57-64; 44, с. 180-198; 42, с. 53-57; 45, 87-95; 46, с. 94-109; 63, с. 70-77; 64, с. 80-87; 62, с. 223-228; 61, с. 215-220; 54, с. 88-103; 48, с. 106-115; 53, с. 21-39; 51, с. 87-98; 50, с. 45-54; 56, с. 49-56; 57, с. 87-92; 49, с. 119-141; 59, с. 15-26; 58, с. 72-80], Шарофзода Р.Ш. [88, с. 23-31; 98, с. 130-141; 86, с. 175-188; 90, с. 5-18; 85, с. 342-349; 94, с. 38-46; 115, с. 153-158; 96, с. 241-248; 87, с. 58-72; 91, с. 68-74], Холиқзода А.Ғ. [82, с. 26-37; 80, с. 211-222; 83, с. 7-18; 81, с. 43-54; 77, с. 73-103; 78, с. 397-403], Диноршоев А.М. [17; 18, с. 439-450], Ализода З. [11], Шодиев И.Р. [119], Маҳмудов И.Т. [66, с. 10-16; 67, с. 4-5; 68, с. 57-68], Холиков К.Н. [39], Маҳмудзода М.А. [26; 27], Раҳимзода М.З. [33], Абдуллоев Н. [9], Азиззода У.А. [10], Нематов А.Р. [75, с. 65-75; 73, с. 9-15; 72, с. 73-89; 74, с. 141-148; 71, с. 103-117; 70, с. 575-585], Буризода Э.Б. [15], Назаров А.К. [111], Абдулхонов Ф.М. [102], Тоҳиров Ф.Т. [36], Ализода Ш.Ш. [41, с. 41-46], Шоҳиён Ш. [100, с. 12-14; 99, с. 14-17], Раҳматҷонзода Р. Р. [116], Обидова М. Н. [114], Назар М. А. [110] ва дигарон мавриди омӯзиш ва таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Дар Тоҷикистон бошад оид ба назарияи илми ҳукуқ якчанд рисолаҳои номзадӣ, аз ҷумла, рисолаи Нусратов Л.М. соли 2008 дар мавзӯи «Проблемаҳои ташаккули шуури ҳукуқӣ дар Тоҷикистони муосир (ҷанбаҳои назария ва

методология)» [113], рисолаи Ғоибов Р.Д. соли 2012 дар мавзуи «Татбиқи ҳукукии судӣ дар заминаи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон дар давраи пас аз шӯравӣ: ҷанбаи умумии назариявӣ» [106], рисолаи Насков Д.С. соли 2021 дар мавзуи «Ҷанбаҳои назариявӣ ва омилҳои асосии ташаккули шуури ҳукукии ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият» [112], Саркорова Ш.С. соли 2023 дар мавзуи «Деформатсияи шуури ҳуқуқӣ: ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ» [118], рисолаи Завқизода С.А. соли 2023 дар мавзуи «Интиҳоб, тайёр намудан ва тақмили ихтисоси судяҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ-амалӣ ва ташкилию ҳуқуқӣ» [107] ва соли 2014 рисолаи доктории Насриддинзода Э.С. дар мавзуи «Ташаккули фарҳанги (маданияти) ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити амиқтар шудани фарқиятҳои фарҳангӣ ва тамаддун: мушкилоти назария ва амалия» [31] ва рисолаи доктории Раҷабзода Р.М. дар мавзуи «Фарҳанги ҳукукии касбии кормандони мақомоти қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти назариявӣ-ҳуқуқӣ ва методологӣ» [115] ҳимоя карда шудаанд. Аммо дар қорҳои илмӣ анҷомдодашуда, ҳамаи ҷанбаҳои шуури ҳукукии судяҳо, ба таври алоҳида ҳамаҷониба мавриди таҳқиқ ва таҳлил қарор дода нашудааст.

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзуҳои илмӣ. Мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ яке аз масъалаҳои камомӯхташуда дар илми ҳуқуқшиносии Тоҷикистон ба шумор рафта, ба амалӣ намудани бандҳои 25-29, 39-42, 54-57-и Консепсияи сиёсати ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028, ки бо Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6-уми феввали соли 2018 тасдиқ шудааст, мутобиқат мекунад.

Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи дурнамои қорҳои илмию таҳқиқотии шӯбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон – «Проблемаҳои татбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2019-2023» анҷом дода шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти диссертатсионӣ. Мақсади кори рисолавӣ аз таҳлили ҳамаҷонибаи хусусиятҳои шуури ҳуқуқии касбии судяҳо дар замони ҳозира, омӯзиши андешаҳои гуногун дар бораи ин падидаи ҳуқуқӣ, ошкор намудани хусусият ва заминаи методологии таҳқиқот, аз муайяннамоии масоили муҳими назариявӣ ва методологии ташаккул ва такмили шуури ҳуқуқии судяҳо, фаҳмиши ҳуқуқ ва татбиқи ҳуқуқ дар раванди ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ва нақши он дар такмили дониши ҳуқуқии касбии судяҳо ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ дар ҷомеаи имрӯза, арзи вучуд дорад.

Вазифаҳои таҳқиқот. Мутобиқи ҳадафҳо вазифаҳои зерини таҳқиқотии ба ҳам алоқаманд муайян карда шуданд:

- муайяннамоии мафҳуми шуури ҳуқуқии касбии судяҳо бо таҳлил ва омӯзиши нуктаҳои назариявӣ ва мавқеҳои гуногуни олимон, консепсияҳои пешниҳодгардида ва қонунгузории амалкунанда;

- ошкор намудани унсурҳои шуури ҳуқуқӣ дар шуури ҳуқуқии касбии судяҳо;

- омӯзиши масоили муҳими назариявӣ ва методологии ташаккул ва такмили шуури ҳуқуқии судяҳо дар ҷараёни ислоҳотҳои судӣ – ҳуқуқӣ ва нақши он дар баланд бардоштани шуури ҳуқуқии касбии судяҳо ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ;

- муайян намудани сохтор ва хусусиятҳои шуури ҳуқуқии касбии судяҳо ва ошкор намудани мазмун ва хусусиятҳои фаҳмиши шуури ҳуқуқии касбии судяҳо дар замони муосир;

- муайян намудани намудҳои шуури ҳуқуқӣ ва робитаи он бо шуури ҳуқуқии касбии судяҳо;

- таҳлили мавқеъ ва аҳамияти идеологияи ҳуқуқӣ ва психологияи ҳуқуқӣ вобаста ба консепсияҳои илмӣ пешниҳодгардида дар ташаккули шуури ҳуқуқии судяҳо дар замони муосир;

- ошкор намудани табиати фаҳмиши ҳуқуқӣ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии судяҳо ва алоқамандии он бо шуури ҳуқуқии касбии судяҳо;

- таҳқиқи фаҳмиши меъёрии ҳуқуқ дар фаъолияти ҳуқуктатбиқкунии судяҳо ҳамчун заминаи ташаккули ҳуқуқии тафаккури судяҳо;

- муайян намудани мавқеъ ва нақши шуури ҳуқуқии судяҳо дар фаҳмиш ва тафсири ҳуқуқ ва сатҳи он дар намудҳо ва марҳилаҳои гуногуни фаъолияти ҳуқуктатбиқкунии судӣ дар раванди ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар ҚТ;

- муқаррар намудани расмиёти судӣ ҳамчун шакли фаҳмиши ҳуқуқии судӣ ва аҳаммияти он дар раванди ҳуқуктатбиқкунии судӣ;

- таҳлили ҷой ва нақши герменевтикаи ҳуқуқӣ дар фаъолияти ҳуқуктатбиқкунии судӣ;

- таҳқиқи тафсири меъёрҳои ҳуқуқ аз рӯйи робитаи мантиқӣ ва низомнокии онҳо дар раванди ҳуқуктатбиқкунии судӣ;

- муайяннамоии нақш ва ҷойи назарияи далелҳо ва назарияи исбот дар фаъолияти ҳуқуктатбиқкунии судӣ;

- таҳқиқи масоили умуминазариявии таҳияи назарияи ҳуқуқи исботкунӣ дар болоравии шуури ҳуқуқии судяҳо;

- таҳлили баҳодиҳии далелҳо, ҷоизӣ, дахдорӣ ва боэътимодии далелҳо ҳамчун заминаи ташаккули шуури ҳуқуқии касбии судяҳо;

– ошкор намудани имконият ва дурнамои истифодаи усулҳои гуногуни илми ҳуқуқшиносӣ дар омӯзиш ва фаҳмиши шуури ҳуқуқии касбии судяҳо дар замони муосир;

– таҳлили мушкilotи асосии татбиқи ҳуқуқ дар фаъолияти судяҳо, мафҳуми равандҳои шинохти ҳақиқат ва таъсири онҳо ба шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, намудҳо ва хусусиятҳои санадҳои татбиқи ҳуқуқ дар амалияи судӣ, шарҳи қонун дар чараёни татбиқи ҳуқуқ судӣ, инчунин масъалаҳои баҳодиҳии далелҳо ва исбот дар раванди муҳофизати судӣ;

– дар асоси омӯзиш оид ба такмили қонунҳо ва санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ошкор намудани муқарраротҳои қуҳнашудаи қонунҳо, норасоҳои қонунгузорӣ ва такмили фаъолияти амалии судҳо, бо тавсияҳои илмию амалӣ вобаста ба фаъолияти судяҳо ва бо ин васила тавсияҳои мушаххас ҷиҳати коркарди тадбирҳо

оид ба баланд бардоштани шуури ҳуқуқии касбии судяҳо дар ҳошияи барномаи нави ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ва сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон.

Объекти таҳқиқот. Объекти таҳқиқоти диссертатсионӣ - муносибатҳои ҳуқуқии ҷамъиятӣ мебошанд, ки масоили назариявӣ-методологии шуури ҳуқуқии касбии судяҳоро дар ба амал баровардани адолати судӣ, ҳамчун соҳаи муҳимтарин ва мушаххаси фаъолияти ҳуқуктатбиқкунӣ дар амалияи судӣ муайян менамояд.

Мавзӯи таҳқиқот- моҳият, мазмун, ташаккул ва фаҳмиши шуури ҳуқуқии касбии судяҳо ва методологияи таҳқиқоти он дар ҳошияи ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар ҚТ мебошад.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот (доираи тарихии таҳқиқот)

Таҳқиқоти диссертатсионӣ марҳилаҳои тасдиқ, омодаанамоии диссертатсия, муҳокимаи он дар шӯъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосири Институти фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳовиддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон барои ҷимоя тавсия карда шудааст. Таҳқиқоти диссертатсионӣ якҷанд марҳилаҳои рушдро дар бар мегирад, аз ҷумла: 1) давраи қабули Конститутсияи ҚТ ва тағйири иловаҳо ба он дар соли 1999, қонунҳои конститутсионии ҚТ “Дар бораи суди конститутсионии ҚТ, Дар бораи судҳои ҚТ”, Кодекси оила, Кодекси манзил, Кодекси ҷиноятӣ ва Кодекси граждании ҚТ, қисмҳои 1 ва 2, (солҳои 1994-2000), Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, №691 «Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон», қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 августи соли 1997, №383 «Дар бораи баъзе тадбирҳо оид ба такмили тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва кори ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ»; 2) Конститутсияи ҚТ бо тағйири иловаҳо дар соли 2003, Кодекси граждании ҚТ қисми 3 (2005), Кодекси муҳофизаии маданияи ҚТ (2008), Кодекси муҳофизаии иқтисодии ҚТ (2008), Кодекси муҳофизаии ҷиноятии ҚТ(2009), қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006, №94 «Дар бораи тасдиқи Консепсияи миллии маориф дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»; 3) Давраи қабули Барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар

ҚТ солҳои 2011-2013, 2015-2017, 2019-2021, Қонуни конституционӣ “Дар бораи судҳои ҚТ”, Кодекси одоби судяҳо, инчунин Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 «Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳукукии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018-2028», Барномаи таълим ва тарбияи ҳукукии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз "27" ноябри соли 2019, №599 тасдиқ карда шудааст ва дигар санадҳои меъёрии ҳукукӣ ва ҳуҷҷатҳои стратегияро барномавӣ.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқоти диссертациониро, таҳқиқотҳои илмӣ назариявии муҳаққиқони ватанӣ ва хориҷӣ оид ба паҳлуҳои ҷудогонаи категорияи шуури ҳукукӣ ташкил медиҳанд. Ин проблемаҳо дар қорҳои олимони ватанию хориҷӣ ба монанди Сальников В.П., Аверин А.В., Байниязов Р.С., Белканов Е.А., Вопленко Н.Н., Касаткин С.Н., Малюткин А.В., Ильин И.А., Байтин М.И., Усмонов О.У., Тоҳиров Ф.Т., Ойгензихт В.А., Менглиев Ш.М., Имомов А.И., Иброҳимзода С.И., Тағойназаров Ш.Т., Бобочонзода И.Ҳ., Шарофзода Р.Ш., Холиқзода А.Ғ., Искандаров З.Ҳ., Диноршоев А.М., Ализода З., Насриддинзода Э.С., Шодиев И.Р., Маҳмудов И.Т., Холиков К.Н., Маҳмудзода М.А., Раҳимзода М.З., Азиззода У.А., Нематов А.Р., Буризода Э.Б., Назаров А.К., Мирзамонзода Х.М., Раҳмон Д.С., Назар М.А., Абдулхонов Ф.М., Ализода Ш.Ш., Раҳматчонзода Р.Р., Нусратов Л.М., Ғоибов Р.Д., Насков Д.С., Саркорова Ш.С., Обидова М.Н. ва дигарон инъикос ёфтаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Асоси методологии таҳқиқот ба равиши низомӣ, ба принципҳои раванд, таҳлили вазъиятӣ, функционалӣ, эволюционӣ ва ҳамгироии онҳо асос ёфтааст. Таҳқиқоти диссертационӣ аз нуқтаи назари принципи ҳукуқ гузаронида шудааст, ки ба эҷоди назари ҳамачонибаи фаъолияти шуури ҳукукӣ дар замони муосир мусоидат мекунад. Бо ёрии усулҳои диалектикӣ, таърихӣ-ҳукукӣ ва дигар усулҳо раванди пайдоиш ва таҳаввули ақидаҳо дар бораи шуури ҳукукӣ мушоҳида карда мешаванд.

Дар таҳқиқот ҳамчун усулҳои умумии донишҳои илмӣ, усулҳои таҳқиқоти назариявӣ: таҳлил ва синтез, индуксия ва дедуксия истифода шудаанд. Ҳамчун

усулҳои махсуси таҳқиқоти ҳуқуқӣ, усулҳои зерин истифода шудаанд: усули расмӣ-мантиқии шарҳи меъёрҳои ҳуқуқ, усули муқоисавии ҳуқуқӣ, инчунин усули моделсозии назариявӣ ва ҳуқуқӣ.

Бо истифода аз усулҳои умумии илмӣ, таркибӣ ва функционалӣ мафҳуми умумии шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, низомии унсурҳои таркибии шуури ҳуқуқӣ, алоқаи дохилинизомӣ ва функционалиии байни унсурҳои шуури ҳуқуқӣ, вазифа ва мақсадҳои шуури ҳуқуқии касбии судяҳо омӯхта мешаванд. Усулҳои зикршуда имкон доданд, ки унсурҳои таркибӣ ва функсияҳои шуури ҳуқуқии касбии судяҳо омӯхта шаванд.

Дар заминаи усулҳои илмӣ мантиқӣ, таърихӣ, сотсиологӣ робитаи мантиқии байни унсурҳои таркибии шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, низомии мантиқии функсияҳои шуури ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, таъсири шароити таърихӣ ба мазмун ва шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, аз ҷумла, дар замони муосир, алоқамандии шуури ҳуқуқии касбии судяҳо бо падидаҳои ғуноғуни ҳаёти ҷомеа, омилҳои объективӣ ва субъективӣ муайян ва таҳлил карда мешавад.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ бо истифода аз усулҳои махсуси илмӣ омӯрӣ ва сотсиологӣ сатҳи шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, аз ҷумла, ҳиссаи донишҳои ҳуқуқии назариявӣ ва амалӣ дар фаъолияти касбии онҳо, унсурҳои маънавии фарҳанги ҳуқуқии касбии онҳо муайян карда мешаванд.

Дар чараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ бо мақсади муайян намудани сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии касбии судяҳо бо истифода аз усулҳои мушаххаси сотсиологӣ, аз ҷумла, пурсишнома дар байни судяҳо гузаронида шуд. Дар натиҷа зарурат ва аҳаммияти донишҳои назариявӣ дар фаъолияти касбии судяҳо, сатҳи истифодаи донишҳои назариявӣ дар фаъолияти судяҳо, таносуби донишҳои назариявӣ ва амалӣ муайян карда мешавад.

Дар заминаи усулҳои махсуси ҳуқуқии шакли меъёрӣ, муқоисавӣ-ҳуқуқӣ, таърихӣ-ҳуқуқӣ дар диссертатсия шароити таърихӣ инкишофи шуури ҳуқуқӣ, унсурҳои идеологӣ ва сиёсии шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, таносуби шуури

ҳукукии касбии ҳуқуқшиносон, шуури ҳукукии касбии судяҳо муайян ва таҳқиқ карда мешаванд.

Заминаҳои эмпирикӣ. Дар чараёни таҳқиқоти диссертатсионӣ Конститутсияи ҚТ, қонунҳои конституционӣ, кодексҳо, қонунҳо, фармонҳои Президенти ҚТ, қарорҳои Ҳукумати ҚТ, Паёмҳои Президенти ҚТ ба Маҷлиси Олии ҚТ, Суханронӣҳо дар вохурӣ бо судяҳои судҳои ҚТ солҳои 2011 ва 2019, Консепсияи сиёсати ҳукукии ҚТ барои солҳои 2018-2028, Барномаҳои ислохотҳои судӣ-ҳуқуқӣ барои солҳои 2007-2010, 2011-2013, 2015-2017 ва 2019-2021, қарорҳои Пленуми Суди Олии ҚТ ва Суди Олии иқтисодии ҚТ, ҷамъбастиҳои амалияи судӣ, санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва дигар ҳуҷжатҳои барномавӣ стратегӣ (Барномаи таълим дар соҳаи ҳуқуқи инсон барои солҳои 2022-2026, Барномаи таълим ва тарбияи ҳукукии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020-2030, Стратегияи миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5.08.2023 дар соҳаи ҳифзи ҳуқуқи инсон барои давраи то соли 2038), Кодекси одоби судяҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, ҳуҷжатҳои барномавӣ - стратегӣ мавриди истифода қарор гирифтаанд.

Дар баробари қонунгузории миллий, инчунин, конститутсия ва қонунгузории баъзе кишварҳои хориҷӣ оид ба масъалаи таҳқиқшаванда истифода шудаанд.

Асоси эмпирӣ таҳқиқотро маводи аз ҷониби муаллиф мураттабашта оид ба ҳолати воқеии шуури ҳукукии касбии судяҳо, натиҷаи пурсиши сотсиологии судяҳо оид ба сатҳи донишҳои назариявӣ ҳукукии онҳо, таҳсилоти ҳукукии касбӣ ва баланд бардоштани сатҳи шуури ҳукукии касбӣ, таҷрибаи шахсии фаъолияти касбии муаллиф дар Суди Олии ҚТ ташкил медиҳанд.

Навоварии илмӣ таҳқиқот дар он ифода мегардад, ки он яке аз аввалин таҳқиқотҳои маҷмӯӣ мебошад, ки дар он масоили назариявӣ - методологии консепсияи нави илмӣ шуури ҳукукии касбии судяҳо коркард карда шудааст.

Дар таҳқиқот муаллиф бо омӯзиши нуктаҳои назариявӣ ва мавқеҳои гуногуни олимон, консепсияҳои пешниҳодгардида марбут ба шуури ҳукукии касбии судяҳо ва қонунгузории амалкунандаро баррасӣ намуда, масоили муҳими назариявӣ ва методологии ташаккул ва тақмили шуури ҳукукии касбии судяҳоро

дар чараёни ислохотҳои судӣ – ҳуқуқӣ ва нақши онро дар баланд бардоштани шуури ҳуқуқии касбии судяҳо ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ дар замони муосир мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Муаллифи рисола категорияҳои ҳуқуқиеро, ки шуури ҳуқуқии касбии судяҳоро тавсиф мекунанд, мурратаб ва мушаххас намуда, унсурҳои сохтори онро таҳқиқ карда, ҳолатҳои обективӣ ва субъективӣ, ки дар ташаккули шуурии ҳуқуқии касбии судяҳо ва ҳуқуқатбиқкунӣ бобати ба амал баровардани адолати судӣ дар фаъолияти касбии судяҳо нақши муассир доранд, муайян менамояд.

Навовариҳои илмӣ таҳқиқоти диссертсионӣ, ҳамзамон аз ҷанбаҳои кам таҳқиқгардидаи шуури ҳуқуқӣ, фаҳмиши ҳуқуқӣ, тафсири ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, аз қабилӣ, ангеҷаи рафтор, менталитет ва аҳаммияти он дар ташаккули шуури ҳуқуқии касбии судяҳо муайян карда шудааст.

Ҳамзамон, дар рисола муаллиф ҷанбаҳои нави фаҳмиши шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, омилҳои мушаххасе, ки ба ташаккули унсурҳои алоҳидаи шуури ҳуқуқии касбии судяҳо таъсир мерасонанд ва хусиятҳои онро муқаррар намуда, тадбирҳои баланд бардоштани шуури ҳуқуқии касбии судяҳоро дар ҳошияи барномаи нави ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ ва сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба таҳкими ҳуқуқу озодиҳои инсон ва шаҳрванд ва давлати демократию ҳуқуқбунёд равона карда шудааст, муайян менамояд.

Нуктаҳои ба ҳимоя пешниҳодшаванда. Ба ҳимоя нуктаҳо, хулоса ва муқарраротҳои илмӣ назариявии зерин пешниҳод мегарданд:

1. Шуур - яке аз мафҳумҳои пойдевори фалсафа, психология, ҷомеашиносӣ буда, ҷузъи муҳими низоми равонии инсонро тавсиф мекунад. Фаъолияти шуур ба шахс имконияти таъсис додани дониш дар бораи алоқамандӣ, муносибатҳо, қонуниятҳои олами обективӣ, гузоштани мақсад ва тартиб додани нақшаҳо, ба танзим даровардан ва назорат бурдан аз болои муносибатҳои эҳсосӣ, оқилона ва амалӣ мебошад. Шуури ҳуқуқӣ, маҷмуи ғояҳо ва эҳсосотест, ки муносибати одамонро нисбат ба ҳуқуқ ва падидаҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ифода мекунад. Шуури ҳуқуқӣ, як намуди махсуси ҳисси инстинктивӣ адолат аст, ки дар он шахс маънавияти худро дарк намуда, маънавияти одамони дигарро

эътироф мекунад. Шуури ҳуқуқӣ дар шуури шахс зухуроти мачмуии талаботи абадӣ ва тағйирёбандаи ҳуқуқи фитрӣ - дастурҳои идеалии меъёрӣ, принципҳо, асосҳои адолат, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, ки ба тамоми моҳияти маънавии инсон дохил мешаванд, мебошад. Шуури ҳуқуқӣ, ин низоми ақидаҳо, эътиқодҳо, баҳодиҳӣҳо дар бораи ҳуқуқ ва қонуният мебошад, ки хоси тамоми ҷомеа, синф, ғуруҳи иҷтимоӣ ё фард аст.

Муҳаққиқ ду ғуруҳи ақидаҳоро қайд мекунад: ғояҳои маънодор ва низомсоз. Яқум табиати шуури ҳуқуқиро ифода намуда, тамоми мазмуни онро мувофиқи мантиқи он возеҳу равшан месозад. Муаллиф муътақид аст, ки ин навъи ғояҳо табиати шуури ҳуқуқиро дар ҳама гуна шаклҳои мушаххаси таърихӣ фарҳангии он тавсиф мекунанд. Ў ба ғояҳои маънодор - ғояҳои ҳуқуқ, меёр, тартибро мансуб медонад. Ин ғояҳоро мавриди омӯзиш қарор дода, метавон табиати ҳуқуқро дар умумияти он фаҳмид. Ғояҳои низомдор ин мазмуни шуури ҳуқуқиро дар заминаҳои фарҳангӣ ва таърихӣ он инъикос мекунанд ва ба фарҳанги муайяни ҳуқуқӣ хусусиятҳои фарқкунандаи хос медиҳанд. Бо кумаки омӯзиши онҳо моҳияти ҳуқуқ, дар дақиқии он дарк карда мешавад.

Шуури ҳуқуқӣ, дорои якчанд функцияҳо мебошад: идрокӣ; баҳодиҳӣ; танзимкунанда; пешгӯӣ; робитавӣ; амсиласозӣ. Шуури ҳуқуқӣ, аз унсурҳои зерин иборат мебошад: психологӣ ва идеологӣ.

Намудҳои шуури ҳуқуқиро субъектҳои он, барандагон ва эҷодкунандагони шаклҳои ғуноғуни дарки ҳақиқати ҳуқуқӣ муайян мекунанд. Аз ин лиҳоз, се намуди асосии шуури ҳуқуқиро қайд намудан мумкин аст: а) ҷамъиятӣ, б) ғуруҳӣ ва в) фардӣ. Чунин тақсимот бо аломати дараҷаи ғуноғуни ҷомеаи иҷтимоӣ асос меёбад.

Шуури ҳуқуқии ҷамъиятӣ - ифодаи абстрактии шуури ҳуқуқӣ дар мачмуъ мебошад. Ин низоми ғояҳо, ақидаҳо, назарияҳо, эҳсосот, ҳиссиёт, майлу таассуроти ҳуқуқии таърихан дар асоси хусусиятҳои умумии фарҳангӣ ва миллии рушд ташаккулёфта, ба ҷомеа хос мебошад. Шуури ҳуқуқии ғуруҳӣ - бо ғуруҳҳои калон, азим ва хурд, ки сохтори миллий, синфӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, истеҳсолии ҷамъиятро ташкил медиҳанд, ифода меёбад. Шуури ҳуқуқии фардӣ -

аз як тараф, ифодаи мушаххаси шуури ҳукукии ҷамъиятӣ ва гуруҳӣ дар ҷаҳонбинии шахси алоҳида буда, аз тарафи дигар, маҷмуи донишҳои ҳукуқӣ, ғояҳо ва назарияҳои ба таври инфиродӣ беназир, ки фард аз худ кардааст, инчунин эҳсосот, руҳия ва самтҳои мувофиқи ҳукуқӣ мебошад, ки муносибати шахси мушаххасро нисбат ба қонун ва ҳақиқати ҳукуқӣ муайян мекунанд.

Шуури ҳукуқӣ ба рафтори татбиқкунандаи ҳукуқ ҳам бевосита ва ҳам бавосита тавассути меъёрҳои ҳукуқӣ таъсир мерасонад. Равиши мулоҳизаҳои судяе, ки ҳангоми баровардани ҳукми айбдоркунанда намуди ҷазоро интиҳоб намуда, муҳлат ё андозаи аниқи ҷазоро муайян мекунад, бо дарназардошти иҷозати қонун оид ба татбиқи ҳудуди болоӣ ва поёнии ҷазо, ба дониши низомии Кодекси ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусиятҳои ҳоси ҷиноят ва шахсияти судшаванда, дарк кардани сиёсати ҷиноятӣи давлат, нақши ҷазо ҳамчун воситаи расидан ба мақсадҳои дар қонун гузошташуда асос ёфтааст.

2. Шуури ҳукукии касбӣ ин маҷмӯи ақидаҳо, анъанаҳо ва эътиқоди шахсони касбӣ мебошад, ки мустақиман ба фаъолияти ҳукуқӣ машғуланд. Ин гуна шуур дар асоси дониши касбии ҳукуқӣ ва таҷрибаи амалӣ ташаккул ёфта, судяҳо, прокурорҳо, адвокатҳо, мушовирони ҳукуқӣ, вакилони мақомотҳои намояндагӣ ва дигар шахсони ҳирфаиро дар бар мегирад. Тарҳрезии дастурҳои бошууронои ҳукуқӣ ва самтҳои арзишӣ дар ҳукуқшиносӣ, истифодаи онҳо дар амалияи ҳукуқӣ, татбиқи ба амал баровардани дастовардҳои афкори назариявӣ, принципҳо ва арзишҳои ҳукуқ бештар аз он вобаста аст. Шуури ҳукукии касбӣ пеш аз ҳама дар асоси амалияи ҳукуқӣ ташаккул меёбад, аммо, аз тарафи дигар, воқеан инсонпарварӣ ва сатҳи воқеан касбии чунин амалия аз он вобаста аст. Шуури ҳукукии касбии судя - як намуди шуури ҳукукии касбӣ мебошад, ки дар робита ва дар ҷараёни ба амал баровардани адолати судӣ ташаккул меёбад.

Омӯзиши шуури ҳукукии касбии судяҳо қисми ҷудонашавандаи таҳлили мураттаби ҷараёни ба амал баровардани адолати судӣ мебошад. Таҳқиқи ҳислатҳои ҳоси ташаккул ва фаъолияти шуури ҳукукии касбии судяҳо имкон медиҳад, ки ба амал баровардани салоҳдиди судӣ ҳангоми қабули санадҳои судӣ фаҳмида шавад.

Татбиқи салоҳияти судя оид ба амал баровардани адолати судӣ аз лаҳзаи ворид гардидани маводи парванда барои баррасӣ то баровардани санади ниҳоии судӣ, бо фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ танзим карда мешавад. Баррасии фаъолияти судӣ танҳо ҳамчун мурофиавӣ метавонад ба тасаввуроти носоҳеҳ, дар бораи нақши шуури ҳуқуқии касбии судя - ҳамчун инъикоси фаъолияти мурофиавӣ оварад.

Шуури ҳуқуқии касбии судя - ҳамчун падидаи мураккаб ва гуногунҷанбаи иҷтимоӣ-психологӣ дорои сифатҳои функционалӣ - сохторӣ буда, дар ҳислатҳои инфиродии судя зоҳир гардида, моҳияти шуури ҳуқуқии охиринаро муайян намуда, табиати падидаи мавриди таҳқиқ қарордоштаро возеҳу равшан мекунад.

Шуури ҳуқуқии касбии судя - сатҳи олии инъикоси равонии ҳақиқат аз тарафи судя, дар шакли тасвирҳо ва мафҳумҳои умумишуда ба амал баровардани онҳо мебошад. Шуури ҳуқуқии касбии судяро дониши касбӣ, тафаккури касбӣ ташкил медиҳад. Дар ин ҷо ҳолати эҳсосии судя, муносибати уро нисбат ба ҳуқуқ муайян мекунад.

Шуури ҳуқуқии касбии судя аз унсурҳои гуногуни сохторӣ иборат аст, ки ҳар яке дорои аҳаммият ва ҷузъҳои таркибии хоси худ мебошад.

- унсури мантиқӣ-меъёрӣ: Ин унсури асосӣ пайванди мантиқӣ ва меъёриро дар бар мегирад, ки сатҳи амиқии донишҳои ҳуқуқӣ ва тафаккури ҳуқуқии судяро муайян мекунад.

- унсури равонӣ: Ин ҷузъ эҳтироми баланд ба ҳуқуқ, эътиқод ба зарурати иҷрои бошууронаи талаботи ҳуқуқ ва дарки ҳуқуқро ҳамчун арзиши олӣ дарбар мегирад.

- самт ба рафтори фаъоли ҳуқуқӣ: Ин унсур ба рафтори касбӣ нигаронида шудааст, ки омодагии судяро барои иҷрои вазифаҳои касбӣ, татбиқи дақиқ ва қатъии талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ, талош барои адолат ва эътирофи зарурати такмили шахсӣ дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, шуури ҳуқуқии касбии судя дар пайвасти дониш, муносибат ва рафтори фаъол дар доираи ҳуқуқӣ ташаккул меёбад.

3. Фаҳмиши судя - дарки моҳияти падидаи мушаххаси ҳуқуқӣ ҳамчун гуногунии гурӯҳи муайяни чунин падидаҳо мебошад. Судя мафҳумҳоро барои тавсифи ин ё он ҳодиса (мисли дудӣ, сохтакорӣ, сӯиқасд ба куштор ва ғайра) истифода бурда, натиҷаҳои фаъолияти эҳодии равониҳо чамбаст мекунад ва онҳоро бо меъёрҳои ҳуқуқии дар қонун муайяншуда мутобиқ месозад. Аз ин бармеояд, ки фаҳмиши касбии судя аз дониш, маданияти умумӣ ва таҷрибаи касбии ӯ вобаста аст.

Фаҳмиш - воситаи зеҳнӣ-идроқӣ буда, бо худ чараёнро ифода медиҳад, ки дар асоси он натиҷаи ҳаммонандкунӣ, дарк, арзёбии объекти фаҳмиш дар доираи ҳолати ба вуқӯмадаро ташкил карда, имкон медиҳад, ки дар он самтро ёфта, қарор қабул карда, дар асоси ин гуногунии донишҳои аллакай мавҷударо оид ба ин объекти фаҳмиш, возеҳу равшан менамояд.

Ба нақши фаҳмиши ҳуқуқ дар ташаккули шуури касбии ҳуқуқии судя таваҷҷуҳ зоҳир намуда, муайян кардан лозим аст, ки дар шакли идрок умуман фаҳмиш баромад карда, самти шахсият дар ҷомеа мебошад. Шуур-тарзи фаҳмиш, тафаккур, инъикоси мақсаднок ва табдили созандаву эҳодии ҳақиқат буда, ҳам ҷанбаҳои маърифатӣ ва ҳам эҳсосиро дарбар мегирад.

Фаҳмиш - асоси паҳлуи маърифатии шуури судя буда, судя маълумотро тавассути шуур ва асосан тавассути фаҳмиш қабул ва дарк мекунад. Фаҳмиши ҳуқуқ, дар доираи паҳлуи маърифатии шуури ҳуқуқии судя бо ёрии усулҳои мушаххаси фаҳмиши ҳуқуқ, аз он ҷумла, дарки ҳуқуқ, тавсиф, тавзеҳро дар бар мегирад, амалӣ мегардад. Дар раванди муайян кардани нақши фаҳмиши ҳуқуқӣ дар ташаккули шуури ҳуқуқии судя, метавон ду унсури асосиро ҷудо кард:

- шуури ҳуқуқӣ ҳамчун чараён: Ин марҳилаи таҳаввули динамикӣ мебошад, ки дар он судя дарк ва таҳлили меъёрҳои ҳуқуқиро бо шароити воқеии мушаххас пайваст мекунад.

- шуури ҳуқуқӣ дар натиҷа: Ин натиҷаи ташаккулёфтаи раванди дарки ҳуқуқ мебошад, ки ҳамчун фаҳмиши устувори арзишҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ дар фаъолияти судя инъикос меёбад.

Ҳамин тавр, шуури ҳуқукии судя ҳам раванди дарк ва ҳам натиҷаи ташаккули ҷаҳонбинии ҳуқукиро дар бар мегирад.

Фаҳмиши ҳуқуқӣ аз якҷанд унсурҳо иборат мебошад, аз ҷумла:

1) Унсури якум ин ҷараён, донишани ҳақиқати ҳуқуқӣ мебошад, ки ҷараёни дарк, ҷамъоварӣ, тафсири дониши ҳақиқати ҳуқукиро дар бар мегирад. Маҳз дар доираи ҳамин унсур, аз ҷумла, ҷараёни дарки ҳуқуқ ё фаҳмиши ҳуқуқ, ки асоси ҷараёни фаҳмиши ҳақиқати ҳуқуқӣ мебошад, ба амал бароварда мешавад. Фаҳмиши ҳуқуқӣ ҳамчун ҷараён бо фаъолияти мақсадноки ақлию зеҳнии судя муайян карда шуда, бо худ ҳаммонандкунӣ, дарк, арзёбии ҳуқуқро ҳамчун падидаи мустақили иҷтимоӣ ва зухуроти он, инчунин мазмуни онро ифода мекунад. Моҳияти фаҳмиши ҳуқуқӣ дар ҷараёни дарки ҳақиқати ҳуқуқӣ аз фаҳмидани ҳуқуқ (шакл ва мазмуни он), ҷустуҷуи ҳуқуқ, ёфтани ҷавоб ба савол, ки ҳуқуқ чист, дар ҷӣ ифода меёбад, ҷӣ гуна шаклҳо дорад, иборат аст.

2) Унсури дуюм, натиҷаи дарки ҳақиқати ҳуқуқӣ мебошад, ки идеологияи ҳуқукиро дар бар мегирад. Дар ҷунин низом шуури ҳуқуқӣ ҳамчун натиҷа мавқеи асосиро ишғол намуда, ҳамчун асоси идеологияи ҳуқуқӣ баромад мекунад. Дар ақидаҳои адабиёти ҳуқуқшиносӣ оид ба падидаи шуури ҳуқуқӣ бояд фаҳмише ҷудо карда шавад, ки дар худ ду категорияҳо: ҳуқуқ ва шуурро дар бар мегирад.

Фаҳмиши меъёрии ҳуқуқ дар раванди ҳуқуқтатбиқкунии судӣ ба маънои дурусти дарк ва татбиқи қонунҳои амалкунанда ҳангоми баррасии парвандаҳои судӣ мебошад ва ин мафҳум асосан ба ҷунин ҷанбаҳо равона шудааст:

- судяҳо бояд меъёрҳои ҳуқукиро на танҳо ба маънои зоҳирии онҳо, балки бо назардошти руҳия ва мақсади аслии қонунҳо фаҳманд ва ин ба онҳо имконият медиҳад, ки онҳо санадҳои меъёрии ҳуқукиро ҳангоми баррасӣ ва ҳалли парвандаҳои судӣ дуруст татбиқ намоянд;

- дар ҳар як парвандаи судӣ, судя бояд муайян кунад, ки кадом қонун ё меъёр ба ҳолати мушаххас татбиқшаванда аст ва онро дуруст арзёбӣ ва татбиқ намояд;

- ташаккули тафаккури ҳукукии судяҳо талаб мекунад, ки онҳо ҳодисаҳоро на танҳо тибқи қонун, балки бо назардошти принципҳои адолат ва ахлоқӣ низ баррасӣ кунанд;

- судяҳо бояд дарк намоянд, ки қонунгузорӣ бояд ба манфиати ҷомеа, адолат ва риояи ҳуқуқҳои инсон бошад.

Ҳамин тавр, фаҳмиши меъёрии ҳуқуқ ҳамчун замина барои ташаккули тафаккури ҳукукии судяҳо ба онҳо имкон медиҳад, ки қарори дуруст ва одилона қабул намоянд, ки ин ба таъмини адолати судӣ мусоидат мекунад.

4. Расмиёти судӣ ҳамчун шакли фаҳмиши ҳуқуқӣ дар раванди ҳуқуқтатбиқкунии судӣ ба судя шароит фароҳам меорад, ки дар муайян намудани ҳолатҳои парвандаҳои судӣ, ки дорои аҳаммияти муҳими ҳуқуқӣ мебошанд, дар муқаррар кардани ҷоизӣ ва дахлдории далолат ва баҳодиҳии онҳо нақши муҳим дошта, ҳамчун қоидаҳои мурофияҳои судӣ баромад намуда, дар қонунгузорӣ ва қарорҳои суди конституционӣ, пленумҳои судҳои олий ва олии иқтисодӣ таҷассум ёфта, дар қабули санадҳои қонунию асосноки судӣ мусоидат менамояд. Расмиёти судӣ дар маҷмӯъ, аз давраҳои мурофияи судӣ (муҳлатҳои мурофиявӣ, қабули аризаҳо, маводҳо ва парвандаҳои судӣ, оmodасозӣ ва гузаронидани маҷлисҳои пешакии судӣ, таъини парвандҳо ба муҳокимаи судӣ, оғози маҷлисҳои судӣ, тафтиши судӣ, музокираҳои судӣ, қабули санади судӣ), эътибори қонуни пайдо кардани санади судӣ, марҳилаҳои кассатсионӣ, назоратӣ ва ҳолатҳои навошкоргардида, иҷрои санадҳои судӣ иборат мебошанд, ки ҳар кадом дорои қоидаҳои махсус ва муҳлатҳо буда, марҳилаҳои судиро аз якдигар тафовут медиҳанд.

5. Тафсири ҳуқуқӣ, ҳамчун фаъолияти мушаххаси ҳукукии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки барои фаҳмиши маънои аслии мазмуни ҳуқуқ нигаронида шуда, бо мақсади таъмини танзими ҳукукии муносибатҳои ҷамъиятӣ равона карда мешавад.

Санадҳои тафсири меъёрӣ ҳангоми ҳуқуқтатбиқкунӣ нақши ташкилӣ ва ёридиҳандаро мебозанд ва ягонагии чараёнҳои тавзеҳдиҳӣ ва қонунсозиро таъмин менамоянд. Натиҷаи тафсири ҳуқуқӣ ва натиҷаи татбиқи ҳуқуқ аз рӯйи

эътибори ҳуқуқӣ бо ҳам рақобат карда наметавонанд, зеро санади тафсири сабабӣ нисбат ба санади татбиқи ҳуқуқ ғридриҳанда, тобеъ ва хизматкунанда мебошад. Тафсири ҳуқуқ дар мақомоти ҳуқуктатбиқкунанда бо тафсири маъноӣ меъёрҳои ҳуқуқӣ алоқаманд аст, ки бевосита дар чараёни иҷрои қонун дар ҳолати мушаххас ва ё бо мақсади хизматрасонӣ ба раванди иҷрои ҳуқуқ амалӣ карда мешавад.

6. Назарияи ҳуқуқи исботкунӣ ин маҷмӯи қоидаҳо, принципҳо ва методологияест, ки асосҳои қонунии исботи далелҳоро дар чараёни ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ муайян мекунад. Он мафҳумҳо ва равандҳои асосии ба даст овардани далелҳо, арзёбии онҳо ва истифодаи онҳоро барои қабули санадҳои судӣ ва ҳуқуқиро дарбар мегирад.

7. Назарияи ҳуқуқи исботкунӣ аз унсурҳои асосии зерин иборат мебошад:

- мафҳуми далелҳо (исбот): далелҳо ин маълумотҳое мебошанд, ки воқеияти як ҳодиса ё амалиётро тасдиқ ё рад мекунанд ва барои ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ истифода мешаванд;

- манбаъҳои исбот: ба инҳо баёноти тарафҳо, нишондоди шохидон, ҳуҷҷатҳо, далелҳои шайъӣ, хулосаҳои ташхисӣ ва дигар шаклҳои манбаъҳои исботкунӣ дохил мешаванд;

- принципҳои исбот: принципҳои асосӣ ин объективият, қонунӣ, боэътимодии далелҳо, ҷоизӣ, дахдорӣ ва шаффофият мебошанд;

- тақсими гаронии исбот: дар бисёр низомҳои ҳуқуқӣ муайян кардани он, ки кадом тараф бояд далелҳои худро пешниҳод кунад ва уҳдадории исботи дурустии онҳоро бар дӯш дорад, муҳим аст;

- арзёбии далелҳо: арзёбӣ асосан аз рӯйи принципҳои ҳақиқати объективӣ, далелнокӣ ва қонунӣ анҷом дода мешавад;

- раванди исботкунӣ: чараёни ҷамъоварӣ, сабт, арзёбӣ ва пешниҳоди далелҳо дар мувофиқаи судӣ ва дигар равандҳои ҳуқуқӣ мебошад.

8. Нақши баланд бардоштани шуури касбии ҳуқуқии судяҳо дар раванди ба амал баровардани адолати судӣ, татбиқи самаранокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои босифати судӣ аҳаммияти ҳалкунанда дорад. Бешак, татбиқи адолати судӣ аз ҷониби судя бояд уҳдадории ӯро дар бар гирад, ки ба тақмили

ихтисос ва тайёрии касбии худ пайваста чораҳо андешад. Дар бораи зарурати баланд бардоштани тахассуси судя барои таъмини бомувафакқонаи иҷрои вазифаҳои мансабии судяҳо, муқарраротҳои дар қонунгузорӣ ҷойдошта, нокифоя буда, тақмили қонунгузорию тақозо менамояд. Андешидани чунин чораҳо имкон медиҳад, ки барои баланд бардоштани тахассуси касбии судяҳо аз ҷониби давлат шароити мусоид фароҳам оварда шуда, дар навбати худ судяҳо уҳдадории ҳудро дар назди давлат бобати ба амал баровардани адолати судӣ дар асоси қонун чораҳои мутақобила андешанд. Дастгирӣ ва баланд бардоштани тақмили тахассусӣ дар фаъолияти судяҳо ҳамчун омили ҳавасмандии судяҳо бояд бо имконияти болоравии мансаби онҳо алоқаманд бошад.

Зимни анҷом додани таҳқиқоти илмӣ аз ҷониби муаллиф як қатор тавсияҳои назариявӣ ва амалӣ пешниҳод шудаанд.

Аҳаммияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот дар он аст, ки натиҷаҳои илмии бадастомада барои дарки илмии равандҳои ташаккули шуури ҳуқуқии касбии судяҳо нигаронида шудаанд. Муқаррарот, ҳулосаҳо ва тавсияҳои илмӣ, ки дар таҳқиқот оварда шудаанд, имкон медиҳанд, ки нақши шуури касбии ҳуқуқии судяҳо дар механизми татбиқи ҳуқуқ, мушкилоти вазъи қонунии шуури ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон, нақши давлат дар ташаккули шуури ҳуқуқӣ амиқтар сурат гирад.

Дар таҳқиқот кӯшиш карда мешавад, ки муносибати ҷаҳонбинии нав нисбат ба масъалаи баррасишаванда ташаккул дода шавад. Таҳқиқотҳои гузаронидашуда на танҳо ба олимон, балки ба кормандони таҷрибаомӯз, мақомоти ҳуқуқтатбиқкунӣ имкон медиҳад, ки бо мақсади ташаккул ва тақмили сифатҳои касбии судяҳо ва пешгирии шаклҳои гуногуни деформатсияи касбии онҳо ба шуури ҳуқуқӣ нигоҳи амиқтару нав гиранд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он аст, ки натиҷаҳои бадастомада метавонанд дар раванди таҳияи тадбирҳои амалӣ оид ба баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ дар ҷомеаи муосир, ягонакунии истилоҳот дар соҳаи назарияи ҳуқуқ ва давлат, инчунин дар раванди қабули қоидаҳо, омода намудани кадрҳои судягӣ ва баланд бардоштани сатҳи фаҳмиши ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии онҳо мусоидат хоҳад намуд.

Таҳлили ташаккул ва рушди шуури ҳуқуқии дар таҳқиқот гузаронидашуда имкон медиҳад, ки низоми тадбирҳои мушаххасе, ки ба баланд бардоштани самаранокии сиёсати давлат дар ин самт нигаронида шудаанд, мақсадноктар муайян карда шаванд, зеро самаранокии низоми идоракунии дар давлат ва сатҳи фасод дар сохторҳои давлатӣ аз сатҳи шуури ҳуқуқии кормандон вобаста аст.

Хулоса ва тавсияҳои дар таҳқиқот зикргардида, ҳам барои ҳалли масъалаҳои умумии назариявии вобаста ба проблемаи маърифати ҳуқуқӣ ва ҳам барои таҳияи барномаҳои маҷмуии мақсаднок, ки ба баланд бардоштани сатҳи маърифати ҳуқуқӣ ва пурзӯр намудани самаранокии фаъолияти меъёрҳои ҳуқуқӣ нигаронида шудаанд, заминаи илмӣ фароҳам меоранд.

Маводи диссертатсиониро дар раванди таълим дар омода намудани таъминоти таълимию методии фанҳои «Таърихи ҳуқуқ ва давлат» ва «Назарияи ҳуқуқ ва давлат» истифода бурдан мумкин аст.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот бо асосҳои назариявӣ ва методологӣ ва тасдиқи таҷрибавию амалии мавқеъҳои ибтидоии муаллиф таъмин карда мешавад. Истифодаи маҷмуи усулҳои иловагӣ, ки ба мақсадҳо, вазифаҳо ва мантиқи омӯзиш мувофиқанд, ташкил ва иштироки шахсии муаллиф дар фаъолияти таҷрибавӣ ва омӯзгорӣ ва дар амалия ҷорӣ намудани маводҳо иътиқос меёбанд.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мавзу ва мазмуни таҳқиқот ба шиносномаи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълим дар бораи ҳуқуқ ва давлат, ки аз ҷониби Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тасдиқ шудааст, мутобиқ мебошад.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар таҳқиқот аз он иборат аст, ки таҳқиқоти илмӣ у, аз ҷумла таҳлилҳои назариявӣ, амалӣ, нуктаҳои илмӣ пешниҳоднамуда ва хулосаҳо дастоварди муаллиф буда, асосноккунӣ ва мубрамии онҳо тасдиқи худро ёфтаанд.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсионӣ. Натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ дар шӯъбаи масоили назариявии давлат ва ҳуқуқи муосири Ин-

ститутути фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи ба номи А. Баҳоваддинови Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон муҳокима ва тасдиқ гардида, дастовардҳои илмӣ муаллиф вобаста ба мавзу дар конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ ва дигар нишастҳои илмӣ ба таъб расонида шудаанд, аз ҷумла дар:

– Конференсияи илмӣ-амалӣ дар Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар мавзуи: «Мубрамияти мурофияи маъмурӣ –мушкilot, дурнамо, ва роҳҳои ҳал». Маърӯза: «Таҷрибаи баррасии парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ». ш. Душанбе, 28 майи соли 2022;

– Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар ИФСҲ АМИТ баҳшида ба 25 – солагии рӯзи «Ваҳдати миллӣ» дар мавзуи «Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ». Маърӯза: «Шуури ҳуқуқӣ ҳамчун омили самаранокии татбиқи қонунгузорӣ дар фаъолияти судҳо». ш. Душанбе, 14 июни соли 2022;

– Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию дар АМИТ назариявӣ баҳшида ба 25 – солагии рӯзи «Ваҳдати миллӣ». Маърӯза: «Масъалаҳои шуури ҳуқуқӣ ҳангоми амалишавии меъёрҳои ҳуқуқӣ дар таҷрибаи судӣ». ш. Душанбе, 17 июни соли 2022;

– Конференсияи байналмилалӣ илмӣ-амалӣ дар Ҷумҳурии Қирғизистон, дар мавзуи «Конститутсия и доступ к правосудию». Маърӯза: “Доверие к правосудию в контексте судебной-правовой реформе». ш. Бишкек, 14-18 сентябри соли 2022;

– Конференсияи илмӣ-амалӣ дар Донишгоҳи миллии Тоҷикистон дар мавзуи: «Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030». Маърӯза. «Масъалаҳои ҷавобгарӣ дар соҳаи коррупсия». ш. Душанбе, 25 октябри соли 2022;

– Конференсияи III-юми байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи «Ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои мубрами ҳуқуқи иқтисодӣ ва амнияти иттилоотӣ» дар Донишгоҳи давлатии тижоратии Тоҷикистон. Маърӯза: «Проблемаҳои ташаккули шуури касбии ҳуқуқӣ ҳамчун шакли шуури ҳуқуқӣ». ш. Душанбе, ш. Душанбе, 28 апрели соли 2023;

– Конференсияи II-юми илми-амалии байналмилалӣ дар мавзуи «Илми ҳуқуқшиносӣ ва амалияи он» бахшида ба рӯзи илми тоҷик дар Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маърӯза: «Фаҳмиши меъёрии ҳуқуқ дар замони муосир ҳамчун асоси ташаккули ҳуқуқии тафаккури судяҳо». ш. Душанбе, 29.04.2023;

– Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзуи «25-солагии Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъият ва дурнамо», дар Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маърӯза: «Шуури ҳуқуқии судяҳо ҳамчун омили самаранокии таъини ҷазо». ш. Душанбе, 26-уми майи соли 2023;

– Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар Академияи идоракунии давлатии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Мавзу: “Ҷавобгарии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ”. Маърӯза: «Ҷавобгарии ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ дар соҳаи муҳоҷират». ш. Душанбе, 22 майи соли 2023;

– Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар Донишгоҳи давлатии тичоратӣ Тоҷикистон дар мавзуи «Стратегияи давлатии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030». Маърӯза: «Баъзе масъалаҳои ҳуқуқии муқовимат ба коррупсия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон». ш. Душанбе, 8.06.2023;

– Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар мавзуи «Механизмҳои муносири ташаккули маърифати ҳуқуқии аҳоли: ҳолати кунунӣ ва дурнамо». Маърӯза: «Маърифати ҳуқуқӣ ҳамчун воситаи баланд бардоштани шуури ҳуқуқӣ». ш. Душанбе, 23.01.2024;

– Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ дар мавзуи «Нақши илми ҳуқуқшиносӣ дар ташаккули маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон» бахшида ба 30-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва соли маърифати ҳуқуқӣ. Маърӯза: «Тарзҳои болоравии маърифати ҳуқуқии аҳоли да асоси паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон». Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. ш. Душанбе, 12.04.2024;

– Конференсияи илмӣ-амалӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба соли Маърифати ҳуқуқӣ дар мавзуи «Нақши маърифати ҳуқуқӣ дар ҷомеаи шаҳрвандӣ» Маърӯза:

«Роҳҳои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқи дар ҳошияи паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон» дар Коллеҷи техникӣ Донишгоҳи техникӣ Тоҷикистон ба номи академик М. Осимӣ, ш. Душанбе. 12.04.24;

– Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ бахшида ба соли Маърифати ҳуқуқӣ «Маърифати ҳуқуқӣ-омили тақвияти тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният» дар Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Маърӯза: «Фаҳмиши меъёри ҳуқуқ дар замони муосир ҳамчун омили ташаккули маърифати ҳуқуқӣ». ш. Душанбе, 19.04.2024;

– Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ-амалӣ бахшида ба 30-солагии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар кафедраи ҳуқуқи мадания факултети ҳуқуқшиносии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Маърӯза: «Масъалаҳои шуури ҳуқуқӣ ҳангоми амалишавии меъёрҳои ҳуқуқӣ дар таҷрибаи судӣ». ш. Душанбе, 24.04.2024;

– Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ ба муносибати «соли «маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардидани соли 2024 дар мавзӯи «Маърифати ҳуқуқӣ омили муҳими тақмили давлатдорӣ милли» бахшида ба 30-солагии Конституцияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Донишгоҳи байналмиллалии саноат ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Маърӯза: «Роҳҳои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқи дар ҳошияи паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон». ш. Душанбе, 25-26 апрели соли 2024;

– Конференсияи илмию назариявӣ дар Корхонаи Агентии обухавошиносии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки Ҳизби халқии демократии Тоҷикистон дар н. Сино. Маърӯза: Оид ба дастуру суханронии Пешвои миллат Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар НОБ-и Роғун 8-9 августи соли 2023 ва Қонунҳои миллии: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи танзими ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон” ва Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи масъулият барои таълиму тарбияи кӯдак”, 17 июли соли 2024;

– Конференсияи илмию назариявӣ дар АМИТ дар мавзӯи Истиқлолияти давлатӣ-заминаи таҳкими давлати ҳуқуқбунёд. Маърӯза: “Ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ

яке аз падидаҳои даврони Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон”, 3 сентябри соли 2024;

– Конференсияи илмию назариявӣ дар ИФСҲ АМИТ дар мавзӯи “Истиқлолияти сиёсӣ ва ҳифзи манфиатҳои миллӣ”, бахшида ба 33-юмин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Маърӯза: “Таҳкими ҳокимияти судӣ яке аз заминаҳои ҳифзи манфиатҳои миллӣ дар даврони Истиқлолияти давлатӣ”, 6 сентябри соли 2024;

– Конференсияи байналмилалӣ илмию назариявӣ дар Китобхонаи миллии давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо иштироки экспертҳо аз Германия ва Узбекистон дар мавзӯи “Даъватҳои замони муосир ва нотариат: дурнамо ва таҳлилҳо”, 3 октябри соли 2024;

– Конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ дар АМИТ дар мавзӯи “Рушди қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар асоси фаъолияти илмӣ-амалии Узви вобастаи АМИТ, д.и.х., профессор, Арбоби илм ва техникаи Тоҷикистон Раҳимзода М.З.)” Мавзӯи баромад “Татбиқи муқарраротҳои Конститутсия оид ба фаъолияти соҳибкорӣ дар асарҳои профессор Раҳимзода М.З.” 18 октябри соли 2024;

– Конференсияи илмию назариявӣ дар АМИТ дар мавзӯи “Конститутсия санади ҳуқуқӣ-сиёсии рушди давлатдорӣ миллӣ” бахшида ба 30 солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва эълон гардидани соли 2024 “Соли маърифати ҳуқуқӣ”. Маърӯза: “Санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ дар фаъолияти судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун заминаи ба амал баровардани адолати судӣ”, 25 октябри соли 2024;

– Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ ба муносибати «соли «маърифати ҳуқуқӣ» эълон гардидани соли 2024 дар мавзӯи «Маърифати ҳуқуқӣ омили муҳими тақмили давлатдорӣ миллӣ» бахшида ба 30-солагии Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Донишгоҳи байналмилалӣ саёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон. Маърӯза: “Роҳҳои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон” ш. Душанбе, 2 ноябри соли 2024.

Интишорот аз рӯйи мавзуи диссертатсия. Доир ба мавзу ва моҳияти диссертатсия унвончӯ 8 монография, 2 китоби дарсӣ, 6 васоити таълимӣ, 73 мақолаҳои илмӣ, аз ҷумла 30 адади онҳо дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти ҚТ ба таъб расонидааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз муқаддима, панҷ боб, понздаҳ зербоб, хулоса, тавсияҳо, рӯйхати адабиёти истифодашуда ва рӯйхати интишороти илмӣ довталаб оид ба дарёфти дараҷаи илмӣ д.и.х. иборат мебошад. Ҳаҷми диссертатсия 395 саҳифаро ташкил медиҳад.

МУҲТАВОИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Дар муқаддима мубаҳраи мавзуи таҳқиқоти диссертатсионӣ асоснок карда шуда, дараҷаи таҳқиқи он, робитаи таҳқиқот бо барномаҳо ва мавзуҳои илмӣ, мақсад, вазифаҳо, объект, мавзу, марҳила, макон ва давраи таҳқиқот, асосҳои назариявӣ, методологӣ, заминаҳои эмперекӣ, назоврии илмӣ таҳқиқот ва нуқтаҳои илмӣ ба ҳимоя пешинҳодшаванда, аҳамияти назариявӣ ва амалии таҳқиқот, дараҷаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот, мутобикати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ, саҳми шахсии довталаби дараҷаи илмӣ, тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсионӣ, интишорот аз руи мавзуи диссертатсия, сохтор ва ҳаҷми диссертатсия пешбинӣ гардидааст.

Боби 1 диссертатсия – «Проблемаҳои назариявии шуури ҳуқуқӣ» аз 3 зербоб иборат буда, дар доираи он мафҳум ва функцияҳои шуури ҳуқуқӣ, унсурҳои шуури ҳуқуқӣ, намудҳои шуури ҳуқуқӣ ва шуури ҳуқуқии касбии судяҳо ҳамчун намуди шуури ҳуқуқӣ мавриди омӯзиш, таҳлил, таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар зербоби 1 боби 1 «Мафҳум, функцияҳо ва унсурҳои шуури ҳуқуқӣ» номгузорӣ шуда, дар он бо омӯзиши сарчашмаҳои зиёди илмӣ - таърихӣ, ақидаҳои олимон ва мутахассисони соҳаҳои гуногуни илм мавриди таҳқиқ ва омӯзиш ва муқоисакунӣ қарор дода шуда, мафҳум ва унсурҳои шуури ҳуқуқӣ муайян карда шудаанд.

Ҳуқуқ ҳамчун падидаи иҷтимоӣ ин ё он муносибати одамонро нисбат ба худ ба вуқӯ меоварад, ки метавонад мусбат ё манфӣ бошад. Одамон дар ин ё он шакл муносибати худро ба ҳамаи он чизе, ки танзими ҳуқуқӣ фаро гирифтааст, бо таассурот дар бораи ҳуқуқ алоқаманд аст (қонунҳо ва дигар санадҳои ҳуқуқӣ, ҷаъолияти суд ва дигар мақомоти ҳифзи ҳуқуқ, рафтори аъзои ҷомеа дар соҳаи амали ҳуқуқ) ифода медиҳанд. Инсон ба ҳар ҳол ба ҳуқуқи гузашта, ба ҳуқуқе, ки айни замон мавҷуд аст ва ба ҳуқуқе, ки дар оянда онро дидан меҳаҳад, муносибате дорад.

Дар баробари ин, имконияти ташаккули давлати ҳуқуқбунёд бевосита аз сатҳи шуури ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқии шахрвандон алоқамандӣ дорад. Доир ба ин, таҳқиқотҳое, ки ба ҷустуҷӯи воситаҳои муосири таъсиррасонӣ ба раванди (ҷараёни) ташаккули шуури ҳуқуқии шахс дар марҳилаҳои гуногуни сини солии инкишофи ӯ, бахусус наврасону ҷавонон ҳамчун дорои тамоми заминаҳои сифатии зарурӣ барои ба амал баровардани таъсири педагогӣ нигаронида шудааст, бешубҳа рӯзмарра мегарданд. Дар баробари ин зарур аст, ки хусусиятҳои хоси объекти ин навъи таҳқиқот муайян карда шавад, яъне мафҳуми «шуури ҳуқуқӣ» ҳам дар рӯҷӯи (ретроспекти) таърихӣ ва ҳам дар илми муосир мавриди баррасӣ қарор гирад.

Сарфи назар аз идеологизатсияи аз ҳад зиёди масъалаи мазкур, маҳз дар ҳамин давра олимон ба ҷудо кардани хусусиятҳои дарки ҳуқуқ аз ҷониби гурӯҳҳои дар асоси синну сол ё ҷинс муттаҳидшуда, инчунин якраңгии иҷтимоӣ рӯ оварданд. Дар ҳамин давра таваҷҷуҳ ба қонунӣ будани рафтори наврасон ва вобастагии дараҷаи қонуният аз дарки падидаҳои ҳуқуқӣ пайдо шуд.

Дар натиҷаи омӯзиш ва таҳлили сарчашмаҳои илмӣ, муаллиф чунин мафҳуми шуури ҳуқуқиро пешниҳод намудааст: «Шуури ҳуқуқӣ - ин маҷмуи ақидаҳо ва ҳиссиёти ҳуқуқӣ мебошад, ки хусусияти меъёрӣ дошта, ҳам дониш дар бораи падидаҳои ҳуқуқӣ ва ҳам баҳодиҳии онҳоро аз нуқтаи назари адолат ва инчунин талаботи нави ҳуқуқӣ, ки дорои хусусияти иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ буда, талаботи сиёсӣ ва манфиатҳои инкишофи ҷамъиятиро ифода менамояд, дар он шахс маънавияти худро дарк намуда, маънавияти одамони дигарро эътироф мекунад,

оқилона аз болои муносибатҳои эҳсосии худ назорат мебарад, муносибати одамонро нисбат ба ҳуқуқ ва падидаҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ифода мекунад».

Муаллиф вобаста ба мафҳуми додашуда, якчанд функцияҳои зерини шуури ҳуқуқиро ҷудо намудааст:

- идрокӣ;
- баҳодихӣ (арзёбӣ);
- муназзим (танзимкунанда);
- пешгуй;
- робитавӣ;
- функцияи амсиласозӣ.

Дар таҳқиқот муаллиф ду унсурҳои сохтори шуури ҳуқуқиро ҷудо менамояд: психологияи ҳуқуқӣ ва идеологияи ҳуқуқӣ.

Муаллиф зери мафҳуми психологияи ҳуқуқӣ, маҷмуи ҳиссиёт ва эҳсосот, майл, шахс, ҷомеа, давлатро дар назар дорад, ки аз ҳуқуқ ва падидаҳои ҳуқуқӣ бармеоянд.

Мафҳуми идеологияи ҳуқуқӣ бошад, ба сифати нишондиҳандаи хосиятҳои арзишӣ, сифат, ҷанбаҳо, хусусиятҳои ҳақиқати ҳуқуқӣ, ки барои субъекти муайян, хизмат мекунад. Он муносибатҳои ҷамъиятиро ҳамчун як низом инъикос мекунад ва дорони неруи бузурги маънавӣ буда, дар тасдиқи арзиши баланди ҳуқуқ ва озодиҳои шахс ифода ёфта, асоси фикру мулоҳизаҳоро дар бораи тақсимои ҳокимият, волоияти қонун дар фаъолияти судӣ муайян менамояд.

Дар зербоби 2 боби 1 – «Намудҳои шуури ҳуқуқӣ» муаллиф дар диссертатсия се намуди шуури ҳуқуқиро ҷудо менамояд: ҷамъиятӣ; гурӯҳӣ; фардӣ.

Масъала оид ба намуд ва сатҳҳои шуури ҳуқуқӣ проблемаи сохтори онро мушаххас намуда, идрокро ба дигар меъёрҳои таҳлили ин падидаи мураккаб равона мекунад. Намудҳои шуури ҳуқуқиро субъектҳои он, барандагон ва эҷодкунандагони шаклҳои гуногуни дарки ҳақиқати ҳуқуқӣ муайян мекунанд. Аз ин лиҳоз, се намуди асосии шуури ҳуқуқиро қайд менамоянд: ҷамъиятӣ, гурӯҳӣ

ва фардӣ. Чунин тақсимои бо аломати дараҷаи гуногуни ҷомеаи иҷтимоӣ асос меёбад.

Шуури ҳукукии ҷамъиятӣ ё оммавӣ ифодаи абстраксии шуури ҳукукӣ дар маҷмӯъ мебошад. Ин низомӣ ғояҳо, ақидаҳо, назарияҳо, эҳсосот, ҳиссиёт, майлу таассуроти ҳукукии таърихан дар асоси хусусиятҳои умумии фарҳангӣ ва миллии рушд ташаккулёфта мебошад, ки ба ҷомеаи мазкур умуман хос мебошад. Ин як навъ симбиози афкори оқилона-психологӣ ва арзёбии ҳукукии ба ин ё он халқ хос буда, дар доираи замон ва давлати таърихи мушаххаси он ташаккул ёфтааст.

Сарфи назар аз хусусияти абстраксии худ шуури ҳукукии ҷамъиятӣ ҳамеша «заминӣ» буда, аз ҷиҳати ирсӣ ба хусусиятҳои миллию таърихии фарҳанг, дин ва сохти иҷтимоии давлат ва ҷамъияти мушаххас пайванд аст. Ва ин ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи шуури ҳукукии росиягӣ, амрикоӣ, олмонӣ ва ғайра сухан кунем. Ва аз ин рӯ, ҳар як халқи дорои давлати худ, дорои шуури ҳукукии ҷамъиятии аз ҷиҳати иҷтимоӣ натақрор мебошад. Оид ба шуури ҳукукии ҷамъиятии мо, масалан, дар бораи чунин хислатҳои асосии он, ба монанди хусусияти сермиллат сухан рондан қобили қабул аст; ғояи таърихан ташаккулёфтаи самт ба манфиати ҷомеаҳои иҷтимоӣ ва набудани соҳибхотирӣ шахсӣ; муносибати танқидӣ нисбат ба ҳукуқ ва нақши он дар ҳаёти ҷомеа; ассимилятсия (ба худ монанд кардани) ғояҳои ғарбӣ ва шарқӣ дар низомии ҳукукӣ бо самти бартарият ба арзишҳои низомии ҳукукии континенталӣ ва ғ. метавонем сухан кунем. Ин масъала ниҳоят душвор буда, таҳқиқоти мустақилонаи илмиро талаб мекунад.

Дар ҳаёти ҷамъият шуури ҳукукии гурӯҳҳои хурд: коллективҳои меҳнатӣ, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, гурӯҳҳои таълимӣ, нафақахӯрон ва ғайра низ нақши калон мебозад. Ин як навъ «бурида»-и ғоявӣ-психологӣ шуури ҳукукии фардӣ ҷамъиятӣ дар ҳаёти коллективонаи одамон мебошад. Инҳо ақидаҳо ва арзёбии тартиботи ҳукукӣ, қонун, қонуният, адолати судӣ, институтҳо ва муассисаҳои ҳукукии ҷомеаи дар ин гурӯҳ парваридашудае мебошанд, ки дар асоси иттиҳоди гурӯҳӣ ва умумияти манфиатҳо таҳия шудаанд.

Шуури ҳукукии чамъиятӣ - ин низоми ғояҳо, ақидаҳо, назарияҳо, эҳсосот, ҳиссиёт, майлу таассуроти ҳукукии дар асоси хусусиятҳои умумии таърихӣ фарҳангӣ ва миллӣ хос, мебошад.

Шуури ҳукукии гуруҳӣ бошад - ин як низоми ғояҳо, назарияҳо, ақидаҳо, эҳсосот ва майлҳои ҳукукӣ мебошад, ки барои ҷомеаҳои иҷтимоӣ хос буда, муносибати бартарии онҳоро нисбат ба ҳуқуқ, арзёбии коллективиро ифода мекунанд.

Шуури ҳукукии фардӣ - маҷмуи донишҳои ҳукукӣ, ғояҳо ва назарияҳои ба таври инфиродӣ беназир, ки фард аз худ кардааст, инчунин эҳсосот, руҳия ва самтҳои мувофиқи ҳукукӣ мебошад, ки муносибати шахси мушаххасро нисбат ба қонун ва ҳақиқати ҳукукӣ муайян мекунанд.

Дар зербоби 3 боби 1 - “Шуури ҳукукии касбии судяҳо ҳамчун намуди шуури ҳукукӣ” муаллиф қайд менамояд, ки шуури ҳукукии касбии судя ҳамчун падидаи мураккаб ва гуногунҷанбаи иҷтимоӣ-психологӣ дорои сифатҳои функционалӣ - сохторӣ буда, дар ҳислатҳои инфиродии судя зоҳир гардида, моҳияти шуури ҳукукии охиринро муайян намуда, табиати падидаи мавриди таҳқиқ қарордоштаро возеҳу равшан мекунанд.

Проблемаи ташаккули шуури ҳукукӣ, яке аз масъалаҳои асосии назарияи ҳуқуқ мебошад. Аҳаммияти рӯзмарраи абадии ин мавзу аз он иборат аст, ки ҳуқуқ натиҷаи фаъолияти инсон буда, мазмун ва иҷрои аз шахс ва шуури ҳукукии у иборат аст. Бо дарназардошти он ки мақоми судя дар давлат, меъёри муҳими фаҳмида гирифтани арзишҳои давлати ҳуқуқбунёду ҷомеаи шахрвандӣ аз ҷониби чамъият амиқ ба шумор меравад, пас ба шуури ҳукукии касбии судя ҳамчун объекти махсуси илмӣ, таваҷҷуҳ зоҳир карда мешавад.

Дар адабиёти илмӣ муосир ба масъалаҳои таҳқиқи ҳамаҷонибаи нақши шуури ҳукукӣ дар ташаккули шуури ҳукукии касбии судя аҳаммияти кофӣ дода намешавад. Рисолаи мазкур ба кӯшиши пур қардани ин норасоӣ бахшида шудааст. Ин падида асосан рӯякӣ, ҳангоми таҳқиқи чунин мафҳумҳо ба амсоли «шуури ҳукукӣ» ва «ҷаҳонбинӣ» омӯхта мешавад. Ҳоло танҳо як қатор

муҳаққиқон зернамудҳои шуури ҳуқуқии касбӣ, аз ҷумла, шуури ҳуқуқии судяҳо, прокурорҳо, адвокатҳо ва дигаронро фарқ мекунанд.

Шуури ҳуқуқии касбии судя, ҳамчун падидаи мураккаб ва гуногунҷанбаи иҷтимоӣ-психологӣ дорои сифатҳои функционалӣ -сохторӣ буда, дар ҳислатҳои инфиродии судя зоҳир гардида, моҳияти шуури ҳуқуқии охиринаро муайян намуда, табиати падидаи мавриди таҳқиқ қарордоштаро возеҳу равшан мекунанд. Шуури касбии ҳуқуқӣ - ақидаҳо, анъанаҳо, эътиқоди кормандоне, ки бевосита бо фаъолияти ҳуқуқӣ машғуланд ва дорои дониши касбии ҳуқуқӣ ва таҷрибаи корӣ мебошанд (судяҳо, прокурорҳо, адвокатҳо, мушовирони ҳуқуқӣ, вакилони мақомотҳои намоёндагӣ ва ғайра). Тарҳрезии дастурҳои бошууронаи ҳуқуқӣ ва самтҳои арзишӣ дар ҳуқуқшиносӣ, истифодаи онҳо дар амалияи ҳуқуқӣ, татбиқи ба амал баровардани дастовардҳои афкори назариявӣ, принципҳо ва арзишҳои ҳуқуқ бештар аз он вобаста аст. Шуури ҳуқуқии касбӣ пеш аз ҳама дар асоси амалияи ҳуқуқӣ ташаккул меёбад, аммо аз тарафи дигар, воқеан инсондустӣ ва сатҳи воқеан касбии чунин амалия аз он вобаста аст.

Ҳангоми муайян кардани тамсилаи шуури ҳуқуқии касбии судя унсуре асосии он пайванди мантиқӣ-меъёрӣ мебошад, ки он ҳаҷм ва амиқии донишҳои ҳуқуқӣ, сатҳи тафаккури ҳуқуқиро дар бар мегирад. Дониши ҳуқуқӣ категорияи мушаххаси ҷеншавандаро ташкил дода, сохтори худро дорад ва ба донишҳои асосӣ, соҳавӣ, ибтидоӣ ва дуюмдараҷа дар бораи ҳуқуқҳои амалкунанда ва қонуниятҳои алоҳидаи фаъолияти он тақсим мешавад. Як қисми шуури ҳуқуқии касбии судя, ки сарчашмаи равонӣ дорад, эътироми баланд нисбат ба ҳуқуқ ва эътиқод ба зарурати иҷрои бошууронаи талаботи он, дарки ҳуқуқро ҳамчун арзиши олии ҷамъиятӣ ташкил медиҳад. Самт ба рафтори фаъоли ҳуқуқӣ ва аз ҷиҳати касбӣ аҳаммиятнок пешбинӣ мекунад: омодагӣ ба иҷрои вазифаи касбӣ, татбиқи дақиқ ва қатъии талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ, риояи принципҳо дар мубориза бар зидди ҳуқуқвайронкуниҳо, талош барои адлу адолат, эътирофи зарурати тақмили худ.

Чуноне бармеояд, шуури ҳуқуқии касбии судя на фақат аз инъикоси ҳуди ҳуқуқ, нчунин ҷамъи воқеъияти ҳуқуқӣ, аз ҷумла санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ,

назарияҳои илмҳои ҳуқуқшиносӣ, барномаҳои консепсияҳои ва ғайраҳои иборат мебошад. Дар баробари ғояҳои, таассурот, ки дастовардҳои шуури инсонӣ мебошанд, инчунин, дар шуури ҳуқуқӣ намудҳои гуногуни низоми донишҳои ҳуқуқӣ, арзишҳои, афзалиятҳои, гуногунии таассурот дар бораи тарзу усулҳои танзими ҳуқуқӣ, ақидаҳои андешаҳои беҳтари ҳуқуқӣ ва афкоре, ки ба майл доштани вусъат додани қуҳнапарастии ҳуқуқӣ шомиланд, ҳамчун оварда мешавад.

Азбаски шуури ҳуқуқӣ, яке аз унсурҳои шартҳои объективии ба шакли муайян даровардани фаъолият ва вусъатдиҳии ҳуқуқ аст, он гоҳ дар шуури ҳуқуқӣ кадом ақдаҳои ҳуқуқӣ болотар аст, чӣ гуна арзишҳои, ки дар шуури ҳуқуқии касбии судья қарор доранд, ба арзишҳои ва мақсадҳои идеалии ҳуқуқ мутобиқанд, ҳамон қадар ҳуқуқ танзимгари амалияи судии ҳолисона шуда метавонад. Дар ин ҳақиқат, ҳуқуқ объекти таъсиррасонӣ ба шуури касбии ҳуқуқии судья буда, охири ҳамаҷун воситаи субъективии баамалбарории ҳуқуқ баромад мекунад.

Шуури ҳуқуқии касбии судьяҳо - ин дарки масъулият, фаҳмиши амиқи меъёрҳои ҳуқуқ, татбиқи дурусти муқаррароти қонунҳои, риояи бечунучарои принципҳои поквичдонӣ, оқилона, одилона, боинсофона, ҳолисона ва беғаразӣ дар ҳалли ҳамаи парвандаҳои судӣ мебошад. Яъне, судьяҳо ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ, бо мақсади таъмини риояи қоидаҳои одоби касбӣ, меъёрҳои ахлоқии маънавӣ бояд софдилона ва бовичдонона фаъолият намуда, ҳангоми амали намудани вазифаҳои хизматӣ, эҳтиром гузоштан ба арзишҳои инсонӣ дар ҳамаи намунаи ибрат бошанд.

Боби 2 диссертатсия – «Фаҳмиши ҳуқуқӣ дар раванди ҳуқуқтатбиқкунии судӣ» аз 3 зербоб иборат буда, дар доираи он масоил ва табиати фаҳмиши ҳуқуқӣ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунӣ, фаҳмиши меъёрии ҳуқуқ дар раванди ҳуқуқтатбиқкунии судӣ заминаи ташаккули ҳуқуқии тафаккури судьяҳо ва расмиёти судӣ, ҳамчун шакли фаҳмиши ҳуқуқӣ дар раванди ҳуқуқтатбиқкунии судӣ мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтанд.

Дар зербоби 1 боби 2 – «Масоил ва табиати фаҳмиши ҳуқуқӣ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии судӣ» маврид таҳқиқ қарор гирифта, муаллиф қайд мекунад, ки табиати фаҳмиши ҳуқуқӣ яке аз мавзӯҳои муҳим арзёбӣ

гардида, риоя ва иҷрои ҳуқуқ аз шуури инсон вобаста мебошад. Ў ибрази ақида менамояд, ки мақоми судя дар давлат ва ҷомеа, яке аз маҳакҳои асосии давлати ҳуқуқбунёд ва ҷомеаи шаҳрвандӣ буда, шуури ҳуқуқии касбии судяҳо бошад, яке аз объектҳои махсуси омӯзиши илмӣ ба ҳисоб меравад. Аз ин рӯ, дар масъалаи фаҳмиши ҳуқуқӣ ҳулосаҳо дар бораи алоқамандии ҳастӣ ва шуур ҳаматарафа буда, ба ҳама гуна соҳаи муносибатҳо ва алоқаҳое, ки дар он шуур мавҷуд аст, дахл дорад.

Масъалаи ташаккули шуури ҳуқуқӣ ба қатори масъалаҳои асосии назарияи ҳуқуқ мансуб аст. Аҳаммияти ҷовидонаи ин мавзу аз он иборат аст, ки ҳуқуқ натиҷаи фаъолияти инсон буда, мазмун ва иҷрои (риояи) он аз шахс ва шуури ҳуқуқии ӯ вобаста аст. Аз ин рӯ, масъалаи фаҳмиши ҳуқуқӣ ҳулосаҳо дар бораи алоқамандии ҳастӣ ва шуур ҳаматарафа буда, ба ҳама гуна соҳаи муносибатҳо ва алоқаҳое, ки дар он шуур мавҷуд аст, дахл дорад. Ин муқаррароти умумиро бояд ҳамеша дар хотир дошт, зеро он ҳам барои илми ҳуқуқшиносӣ, ки фаъолияти ҳуқуқиро дар ҳаёти ҷомеа меомӯзад ва ҳам барои амалиёти татбиқи ҳуқуқ, ки бо одамон сару кор дорад, аҳаммияти калидӣ дорад. Шуури ҳуқуқии илмӣ, ҳамчун яке аз навъҳои шуури ҳуқуқии касбӣ қабул карда мешавад. Шуури ҳуқуқии илмӣ назарияҳо, концепсияҳо, ақидаҳои гуногунро оиди он ки ҳуқуқ, рафтори ҳуқуқӣ чист дарбар мегирад.

Дар манбаҳои ҳуқуқӣ мисолҳои зиёде вучуд доранд, ки дар онҳо шуури ҳуқуқии касбӣ ва илмӣ ба якдигар пайванд дода мешаванд. Бо вучуди ин, чунин муносибат ба назари мо комилан дуруст нест, зеро шуури ҳуқуқии илмӣ асосан зери таъсири дониш ва таълимоти назариявӣ ташаккул меёбад, дар ҳоле, ки шуури ҳуқуқии касбӣ ба донишҳо ва таҷрибае такя мекунад, ки дар натиҷаи фаъолияти амалии татбиқи ҳуқуқ ба даст меояд. Гарчанд шуури ҳуқуқии касбӣ низ, монанди шуури назариявӣ, дар асоси донишҳои илмӣ оид ба ҳуқуқ ташаккул меёбад, аммо байни онҳо фарқияти амиқ вучуд дорад. Бисёре аз муаллифон таъкид мекунанд, ки доштани таҳсилоти махсус манбаи асосии ташаккули шуури ҳуқуқии касбӣ мебошад, зеро он барои азхуд намудани донишҳои махсус, ташаккули малака ва маҳоратҳои зарурӣ мусоидат мекунад. Сарчашмаи дигари

муҳим таҷрибаи дар раванди фаъолияти касбӣ чамъшуда мебошад. Аммо дар ин маврид сухан дар бораи таҷрибаи касбии ҳуқуқӣ меравад, ки метавонад дорои ду ҷиҳат бошад: ҳам таъсири мусбат ва ҳам манфӣ.

Мебоист қайд кард, ки паҳлуҳои асосӣ дар фаъолияти ҳуқуктатбиқкунии судӣ, ин омӯхтани зидиятҳои ҳуқуқӣ ва равандҳои зеҳнии судя мебошад. Барои дарки амиқи қонуниятҳое, ки ба ин фаъолияти мушаххас таъсир мерасонанд, зарур аст масъала ва табиати фаҳмиши ҳуқуқ мавриди баррасӣ қарор гирад. Ин равиш табиатан ба таҳлили чунин падида, ба мисли шуури ҳуқуқӣ, иртибот пайдо мекунад.

Мо дарки моддии шуурро ҳамчун хусусияти майнаи инсон, ки дар натиҷаи эволютсияи инсон ва фаъолияти амалии ӯ ташаккул ёфтааст, асос мегирем. Шуур ҳамчун хусусияти майнаи инсон ба мо имконият медиҳад, ки ҷаҳонро бо мафҳумҳои абстрактӣ дарк кунем ва ин тавонмандӣ диққати моро ҷалб мекунад. Ҷараёни дарк кардани материя аз ҷониби инсон бе зухуроти хосияти умумии табиат инъикос кардан ғайриимкон аст. Таҷассум ҳамчун таъсири мутақобилаи дарки инсон дар ҳаёт на танҳо зухуроти ҳама гуна ҷараён, балки инчунин ҳамчун натиҷа низ маънидод мегардад.

Дар сатҳи манбаи фаҳмишӣ, ҳуқуқ ҳамчун зухуроти оӣ, яъне маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ, ки қоидаҳои умумии ҳатмии рафторро муайян мекунанд, фаҳмида мешавад. Ин падида, ки дар сатҳи аршӣ ба осонӣ дарк мешавад, метавонад ва бояд ба таҳқиқоти назариявӣ низ табдил ёбад. Вале дар сатҳи назариявии фаҳмиш, ҳуқуқ дар шуури инсон на ҳамчун натиҷаи дарки маҷмӯи меъёрҳои ҳуқуқӣ, балки ҳамчун як падидаи абстрактӣ тасвир мешавад. Ин симо таъйини тафаккури муносибатҳои ҷамъиятӣ ва ниёзҳои оӣ барои танзими онҳоро ифода мекунад. Ниёзҳои оӣ ин қоидаҳои рафтори оӣ ё қоидаҳои фикрӣ мебошанд, ки танҳо дар шуури шахс ё гурӯҳи одамон вучуд доранд. Фаҳмиши ҳуқуқ дар сатҳҳои гуногуни фаҳмиш ба мо имкон медиҳад, ки ҳуқуқро на танҳо ҳамчун маҷмуи қоидаҳо, балки ҳамчун падидаи иҷтимоиву зеҳнӣ таҳлил кунем.

Ҳамин тавр, фаҳмиши ҳуқуқӣ дар соҳаи ҳуқуктатбиқкунӣ як намуди фаъолияти зеҳнии судя мебошад, ки бо шарҳи субъективии муносибатҳои

ҳукукии марбут ба парвандаҳои судии баррасишаванда, таҳлили фарзияҳои пешниҳодшуда ва фаҳмиши муносибатҳои ҳукукии бамиёномада, дар доираи фаъолияти ҳукуктатбиқкунӣ баҳои ҳукуқӣ дода мешавад, алоқаманд аст.

Муаллиф ақида дорад, ки фаҳмиши ҳукукии судӣ ҳамчун яке аз шаклҳои зухуроти дарки ҳукуқӣ, аломатҳои махсус ва хусусиятҳои хос дорад. Дарки ҳукуқӣ дар соҳаи татбиқи ҳукуқ дар шакли умумӣ бо худ фаъолияти зехнии субъекти татбиқи ҳукукро ҳангоми иҷро намудани ваколатҳои хизматӣ ифода менамояд, ки ба тариқи муқаррарнамудаи меъёрҳои ҳукуқӣ сураат мегирад ва ба ташаккули дониш дар бораи ҳодисаи рухдодаи иҷтимоӣ нигаронида шуда, хусусиятҳои ҳукукии онро муайян мекунад. Ду манбаи фаҳмиши ҳукуқӣ қайд карда шудааст - ин таҷриба ва ақл.

Зери мафҳуми таҷриба - гирифтани иттилоот аз берун бо роҳи мустаҳкам кардани он дар шуур фаҳмида мешавад. Зери манбаи дуҷуми фаҳмиши ҳукуқӣ ақл - тамоми чараёнҳои зехниро фаҳмидан, яъне қобилияти шуури инсон бо риояи қонунҳои мантиқ ҳулосабарорӣ намудан аст.

Дар зербоби 2 боби 2 – «Фаҳмиши меъёрии ҳукуқ дар раванди ҳукуктатбиқкунии судӣ заминаи ташаккули ҳукукии тафаккури судяҳо» баррасӣ шудааст. Муаллиф қайд менамояд, ки мушкилоти фаҳмиши ҳукуқ дар назарияи ҳукуқ яке аз масъалаҳои асосӣ ба шумор рафта, судя ҳамчун ҳукуктатбиқкунанда бояд дар бораи ҳукуқ, ки мафҳуми асосӣ ва ибтидоии ҳаёти ҳукукии ҷомеа аст, тасаввуроти хеле васеъ ва равшан дошта бошад.

Тамоми низоми ғояҳои концептуалии ҳукуқӣ, принципҳо ва меъёрҳои муҳофизати маданият ва ҷиноятӣ, ки муҳимтарини онҳо аз арзишҳои муайяни маънавӣ, ахлоқӣ ва бо ҳукуқ ҳифзшаванда, аксиомаҳои мақсадноки ҳукуқӣ, постулатҳо ва императивҳо бармеоянд, иҷрои амал ё қабули қарорҳои судиро, ки тавонанд ғайриқонунӣ шаъну шарафи мутлақи шахс ва ҳукуқҳои қонунии иштирокчиёни пешбурди судии маданият ё ҷиноятиро инкор ё худсарона поймол ва таҳқир кунанд, манъ мекунанд.

Бе фаҳмиши ҳукуқ, моҳият ва мазмуни он, муайян намудани самти дурусти ҳақиқати ҳукуқӣ ғайриимкон аст, зеро ҳукуқ дар асоси тамоми падидаҳои

ҳукукии дар ҷомеа мавҷудбуда ҷой дорад, чунки муайян намудани масъалаи қонунӣ ва ё ғайриқонунӣ будан, ин ҷавҳари фаъолияти суд мебошад.

Муаллиф ибрази ақида менамояд, ки дар илми ҳуқуқшиносӣ вобаста ба фаҳмиши ҳуқуқ ақидаҳои гуногун мавҷуданд. Лекин муаллиф ду ҷараёни фаҳмиши ҳуқуқро тавсиф менамояд: фаҳмиши меёрӣ ва фаҳмиши васеъ, яъне фаҳмиши ҳуқуқ ин на танҳо меёрҳои ҳуқуқӣ, балки дигар падидаҳои ҳуқуқие ба монанди муносибатҳои ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ ва ғайраҳо мебошанд, ки инҳоро дар бар мегирад. Гарчанде дар илми ҳуқуқшиносӣ ин ақидаи ягона набуда, ақидаҳои дар бораи инкишофи таълимот оид ба ҳуқуқ бо тақсим намудани он ба ҳуқуқи табиӣ ва ҳуқуқи позитивӣ мебошанд, Аммо чунин гузориши масъала баҳснок ба шумор меравад.

Дар зербоби 3 боби 2 – «Расмиёти судӣ ҳамчун шакли фаҳмиши ҳуқуқӣ дар раванди ҳуқуқтатбиқкунии судӣ» мавриди таҳқиқ қарор дода шуда, вобаста ба ин масъала муаллиф қайд менамояд, ки расмиёти судӣ, ҳамчун шакли фаҳмиши ҳуқукии судӣ ҳангоми ҳуқуқтатбиқкунии судӣ падидаи бениҳоят мураккаб буда, танҳо бо меёрҳои мушоҳидае, ки рафти баррасии судиро ба низом медароранд, маҳдуд намешавад. Зеро расмиёти судӣ дорои заминаи ҳастии худ буда, аз принципҳои асосие, ки хусусияти умумии онро ташаккул медиҳад, маҳалҳо ё талаботе, ки нисбати онҳо пешниҳод карда мешаванд, мазмун ва шакл, мақсад, механизму фишангҳои амалигардонӣ, доираи амал ва ғ. мебошад.

Таҳлилу омӯзиши расмиёти судӣ, ҳамчун падидаи ҳуқуқӣ, аз он шаҳодат медиҳад, ки ҳуқуқшиносон ба натиҷаҳои илмҳои ҷамъиятшиносӣ, ки дар бораи даврҳои замони гузашта, ҳастии ҷамъиятро аз нав бавучудоварӣ менамоянд, рӯ овардаанд. Тибқи нуқтаи назари умумиқабулгардида ҳислати ҳоси ҷамъияти ибтидоӣ ниҳоят парроканда, ноустувории аёнӣ робитаҳои ҷамъиятӣ, номуайянии пурраи муносибатҳои ҳуқуқӣ, мебошад. Дар баъзе мавридҳо ҳангоми ҷой доштани ҳолатҳои муайян, тарафҳои ихтилоф ба суди ҷамъиятӣ, ки хусусияти суди ҳамаҷониб дошт, муроҷиат мекарданд. Иттиҳодияҳо, қабилаҳо ва ё ҷамъиятҳои алоҳида яке аз тарафҳоро пуштибонӣ мекарданд, ки тарафи дигар ба ин қарори ҷамъият итоат мекард ё қабилаҳо тарк мекард.

Мавҷуд набудани расмиёти судӣ, дар муруфияи судӣ мазмун ва моҳияти адолати судиро аз байн мебарад. Аз ин рӯ, расмиёти судӣ ҳамчун шакли фаҳмиши ҳуқуқӣ дар раванди ҳуқуқтатбиқкунии судӣ, аз лаҳзаи пайдоиши инсоният ба вуҷуд омада, он дар чараёни таърихӣ вобаста ба сохти давлатдорӣ ва низоми ҳуқуқ тағйир ёфта, ҳамеша чӣ дар шакл ва чӣ дар мазмун ба сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии он ҷомеа хизмат расонида, ба талаботи он мувофиқат менамояд.

Бинобар ин, дар Тоҷикистон дар давоми зиёда аз 30 соли давлатдорӣ тоҷикон, бо қабули Конститутсия, Қонунҳои конституционӣ, Кодексҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ вобаста ба ташакули давлатдорӣ ва низоми ҳуқуқӣ, ислохотҳои судии ҳуқуқӣ, расмиёти судӣ низ якчанд маротиба тағйир ёфта, рушд кардааст, ки он ба болоравии фаҳмиши ҳуқуқии судяҳо дар равандаи ҳуқуқтатбиқкунӣ бевосита мусоидат намудааст.

Муруфияи судӣ тибқи қонун дорои шакл, марҳилаҳои худ, пай дар пайи ва муҳлат мебошад. Расмиёти судӣ бошад, ҳамчун шакли фаҳмиши ҳуқуқии судӣ, инчунин дар доираи танзими ҳуқуқӣ, дорои ифодаи расмии худ мебошад. Ҳамин тавр, фаҳмиши ҳуқуқии судӣ танҳо бо ҳолатҳои муҳими ҳуқуқӣ, расмиёти судӣ бошад, ҳамчун шакли фаҳмиши ҳуқуқии судӣ бо меъёрҳои муруфиявӣ маҳдуд карда мешавад.

Боби 3 диссертатсия – «Шуури ҳуқуқии касбии судяҳо чун заминаи фаъолияти тафсири ҳуқуқӣ» аз 3 зербоб иборат буда, дар доираи он ҷанбаҳои назариявии тафсири ҳуқуқӣ, намудҳо ва тарзҳои тафсири ҳуқуқӣ аз тибқи робитаи мантиқӣ ва низомнокии онҳо мавриди омӯзиш, таҳлил, таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтанд.

Зербоби 1 боби 3 – **«Ҷанбаҳои назариявӣ, намудҳо ва тарзҳои тафсири ҳуқуқӣ»** номгузорӣ шуда, баррасии масъалаи тафсири қонун мебошад.

Донишҳои ҳуқуқӣ дар раванди ҳуқуқтатбиқкунии судӣ падидаи мураккабест, ки ҳамчун фаъолияти равонии шахс, ки аз ҷониби шахси мансабдори мушаххас амалӣ карда мешавад, дорои салоҳияти татбиқи қонун дар татбиқи адолати судӣ, фаъолиятест, ки ба қонунҳо итоат мекунад.

Муаллиф қайд менамояд, ки дар назарияи ҳуқуқ тафсир маънои тассавурот пайдо кардан дар бораи мазмун ва муҳтавои қонун ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ, фаҳмиши маънои асли ва дақиқи қонун, дарки моҳияти қонунро дар назар дорад. Ҳамин тавр тафсир, ин муайян намудани маънои меъёрҳо мебошад; тафсир ин шарҳи муҳтавои меъёрҳо ба шумор меравад; тафсир ин муайян намудани маънои меъёрҳо ва ҳам шарҳи онҳо мебошад.

Дар баъзе меъёрҳои қонунгузорӣ ҳатто муқарраротҳои ҷой доранд, ки фаҳмиши духураи меъёри қонунро манъ мекунанд. Аз ҷумла, тибқи қисми 4 моддаи 4 Кодекси ҷиноятӣ ҚТ мазмуни Кодекси ҷиноятӣ бояд дақиқан мутобиқи матни он фаҳмида шавад.

Бояд зикр намуд, ки ҳар як қонун аз фаслҳо, бобҳо, зербобҳо, моддаҳо, қисмҳо ва сарҳатҳо буда метавонанд ва дар шакли калимаҳои, ки ба ҷумлаҳо, матнҳо муттаҳид шудаанд, ифода меёбад. Баъзан иваз кардани танҳо ҳарфи як калима ва ё интиқол додани аломати китобатӣ кифоя аст, то мазмуни маъноии тамоми ибора ва меъёри қонун ба кулӣ тағйир ёбад.

Луғатҳои тафсирии маънои калимаҳоро шарҳ медиҳанд, мазмуни маъноии онҳоро нишон медиҳанд. Ҳар як қонуни ҳуқуқӣ дар шакли калимаҳои, ки ба ҷумлаҳо, матнҳо муттаҳид шудаанд, ифода меёбад. Баъзан иваз кардани танҳо ҳарфи як калима ва ё интиқол додани аломати китобӣ кифоя аст, то мазмуни маъноии тамоми ибора ба кулӣ тағйир ёбад.

Бинобар ин, қонун муқаррар кардааст, ки дар сурати ошкор намудани носоҳеҳӣ ва гуногунфаҳмии санади меъёрии ҳуқуқӣ, амалияи ихтилофноки истифодаи он, мақомоти (шахси мансабдори) санади меъёрии ҳуқуқии дахлдорро қабулнамуда дар санади тафсир, ки хусусияти расмӣ ва ҳатмӣ дорад, тафсири меъёри онро пешниҳод менамояд.

Дар зербоби 2 боби 3 – «Усул ва тарзҳои герменевтикаи ҳуқуқӣ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии судӣ» баррасӣ шуданд. Муаллиф қайд менамояд, ки чӣ тавре дар боло зикр гардид, мақсади тафсири меъёри ҳуқуқ ин фаҳмиш, азҳудкунии маъно ва муҳтавои меъёри тафсиршаванда мебошад.

Аҳаммияти мавзуи ба миён гузошташуда равшан буда, комилан дуруст аст ва бе малакаи амалии тафсири меъёрҳои ҳуқуқӣ татбиқ кардани онҳо ғайриимкон ба ҳисоб меравад ва ин ҳолат наметавонад барои муайян кардани ҳуқуқҳои субъективӣ ва уҳдадорихои ҳуқуқӣ истифода шавад. Дар дасти шахсоне, ки усулҳои тафсир - қонунгузорӣ, меъёрхоро наметавонанд, тамоми меъёрҳои ҳуқуқ безътибор хоҳанд монд. Қонунҳо ҳар қадар бад, зиддиятнок, мураккаб ва печида бошанд ҳам, дараҷаи тайёр ва иҷрои онҳо ҳар қадар паст бошад ҳам, қонунҳо бояд ҳануз коркард карда шаванд, меъёрҳои онҳо амалӣ ва аз ин рӯ тафсир ва татбиқ карда шаванд. Ба ин ё он қонунгузорӣ ҳар қадар бештар баҳои манфӣ дода шавад, ҳамон қадар аҳаммияти аз ҷониби судяҳои ин ё он кишвар аз худ кардани меъёрҳо ва қоидаҳои герменевтикаи ҳуқуқӣ, таълимоти тафсири қонунҳо ҳамон қадар зиёд мешавад. Маънои қонунро ба роҳбарӣ гирифтани, маънои дарк намудани мазмуни онро дорад (ки аз судя дониши чуқур дар соҳаи герменевтикаи ҳуқуқӣ ва меҳнатдустии ақло талаб мекунад). Аммо тафсир, дарки натиҷаҳои эҷодиёти инсон нисбат ба тафсир ва дарки ҳар як ҳодисаи табиат хеле тангтар аст.

Муаллиф ибрози ақида менамояд, ки дар назарияи ҳуқуқ якҷанд намудҳои тафсири ҳуқуқӣ ҷой доранд ва ӯ ду намуди онро ҷудо менамояд: шифохӣ ва воқеӣ. Назарияи муосири ҳуқуқ нишон медиҳад, ки дар баробари ду намуди шарҳи меъёрҳои ҳуқуқ, тарзҳои гуногуни тафсири меъёрии ҳуқуқ низ ҷой доранд. Аз ҷумла, имлоӣ, (филологӣ, грамматикӣ), таърихӣ, низомнокӣ, таърихию сиёсӣ, мантиқӣ, махсус-ҳуқуқӣ ва ғайра. Инчунин, дар илми назарияи ҳуқуқ, тафсир аз рӯйи ҳаҷм ба тафсири сахҳ, васеъ ва маҳдуд ҷудо мешаванд.

Ҳамин тариқ ҳулоса карда шудааст, ки герменевтикаи ҳуқуқӣ ин назария (маҳорат, усул) маънидодкунии матни ҳуқуқӣ, илмест, ки махсусияти тафсирро дар илми ҳуқуқшиносӣ, шарҳи маъно, ки қонунгузор дар матни санадҳои меъёри ҳуқуқӣ ҷой кардааст, меомӯзад.

Дар зербоби 3 боби 3 – «Тафсири меъёрҳои ҳуқуқ аз рӯйи робитаи мантиқӣ ва низомнокии онҳо» муаллиф қайд менамояд, ки тафсири меъёрҳои ҳуқуқ аз рӯйи робитаи мантиқӣ ва низомнокии онҳо, қоидаи дуҷумлаи тафсири воқеӣ ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи он тафсири меъёри ҳуқуқие, ки тафсири

расмӣ надорад, бояд бо назардошти робитаи мантикии он бо дигар меъёрҳо сурат гирад.

Ҳамин тариқ, аз нуктаи назари методологӣ барои судя фаҳмидани он муҳим аст, ки дар чараёни ҳуқуқтатбиқкунӣ тафсири меъёри ҳуқуқие, ки бояд татбиқ шавад, бояд танҳо бо ёрии он қоидахое сурат гирад, ки имкон медиҳад, маънои дақиқи меъёри тафсиршавандаро аз ҳуди қонун ё аз меъёри тафсирӣ, дарк кардан мумкин аст.

Тафсири меъёрҳои ҳуқуқ аз рӯйи робитаи мантиқӣ ва низомнокии онҳо, қоидаи дуҷуми тафсири воқеӣ ба ҳисоб меравад, ки мувофиқи он тафсири меъёри ҳуқуқие, ки тафсири расмӣ надорад, бояд бо назардошти робитаи мантикии он бо дигар меъёрҳо сурат гирад, дар ҳоле ки бартарият ба натиҷа дода шавад, ки тавассути тафсири меъёр дар низоми бо онҳое, ки дар наздиктарин иртиботи мантикии ба он қарор доранд, ба даст омадаанд ва танҳо дар сурати норозӣ шудани ҷунин тафсир, бояд меъёрҳои дар робитаи дур қарордошта истифода шаванд.

Қоидаи зикршудаи герменевтикаи ҳуқуқӣ ба ҳуқуқтатбиқкунанда имкон медиҳад, ки мазмуни семантикии меъёри ҳуқуқии тафсиршавандаро, бе ҷудо шудан аз масъалаи қонун равшан созад. Пайванди мантикии меъёри ҳуқуқӣ бо наздиктаринаш, инчунин наздиктарин ҷойгиршавии мунтазами меъёри тафсиршаванда он маълумотҳое мебошанд, ки онҳоро сатҳи ҳуқуқии меъёри тафсиршавандаи ҳуқуқ ё қабати ислоҳӣ номидан мумкин аст ва онҳо бояд на танҳо ҳамчун «маълумоти ғайримустақим», балки ҳамчун унсури ҷудонашавандаи волоияти қонун, ки мазмуни дохилии онро тавсиф мекунад, қабул карда шавад. Ин хулоса аз тахмине бармеояд, ки тибқи он, агар ин меъёри ҳуқуқ вучуд дошта бошад. Дар баробари ин, бояд аз он хулоса барояд, ки робитаи мантикии волоияти ҳуқуқ ва ҷойгиршавии низомии он худ ҳамчун мазмун ва шакли қабати ислоҳӣ тавсиф мешавад. Гуногунии муносибатҳои ҷамъиятӣ, ки танзими ҳуқуқиро тақозо мекунанд, қонунгузорро водор мекунад, ки ҳолатҳои ҳуқуқро ба таври муайян ба низом дароварда бошад.

Дар қонун бояд ифодаи пай дар пайи меъёрҳо, мувофиқ будани онҳо, ягонагии меъёрҳо ва набудани мухолифат дар байни онҳо, инчунин мутобиқ будани мазмуни матни қонун ба номаш, инчунин талаботи техникаи қонунгузорӣ риоя шуда бошад. Инчунин мафҳумҳои ҳуқуқие, ки дар матни қонун истифода мешаванд, бояд аниқу қатъӣ ва оддӣю оммафаҳм бошанд.

Боби 4 диссертатсия – «Назариҳои ҳуқуқи исботкунӣ ҳамчун омили шуури ҳуқуқии касбии судяҳо» аз се зербоб иборат буда, дар доираи он масоили умуминазариавӣ таҳияи назариҳои ҳуқуқи исботкунӣ, нақш ва ҷои назариҳои далелҳо ва назариҳои исбот дар фаъолияти ҳуқукатбиккунии судӣ, мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтаанд.

Дар зербоби 1 боби 4 – «Масоили умуминазариавӣ таҳияи назариҳои ҳуқуқи исботкунӣ» номгузорӣ шуда, муаллиф дар таҳқиқоти диссертатсионӣ ба донишҳои илмӣ чамъовардашуда таъя намуда, ақидаҳо ва мавқеҳои гуногуни олимони ватанию хориҷиро, омӯхта, ақидаҳои назариавӣ ва амалии ҳудро оид ба ин ё он проблемаҳои концептуалии назариҳои далелҳо ба таври боварибахш асоснок кардааст.

Дар илми ҳуқуқшиносӣ, равиши маъмултарин ба таърифи шуури ҳуқуқӣ тафсири он ҳамчун назариҳои маҷмуъӣ ғояҳо ва эҳсосоте мебошад, ки муносибати одамон, ҷомеаҳои иҷтимоӣ ба қонуни амалкунанда ё дилхоҳро ифода мекунанд. Шуури ҳуқуқӣ яке аз шаклҳои мустақили шуури ҷамъиятӣ буда, он бо шаклҳои ахлоқӣ, динӣ, сиёсӣ ва дигар шаклҳои шуури ҷамъиятӣ робитаи мустақим дорад ва бо тамоми сифату хусусиятҳои, ки ба шуури ҷамъиятӣ хосанд, дода мешавад.

Таҷрибаи таърихии назариҳои ҳуқуқи исботкунӣ ва баҳодиҳии далелҳо, бо дарназардошти сатҳи кунунии рушди ҷомеа, давлат ва ҳуқуқ фаҳмиши илмиро талаб мекунад. Гап дар сари он аст, ки дарки илмӣ ва таҳияи назариҳои далелҳо, муттаҳидкунии ҳуқуқиро талаб мекунад. Танзими ҳуқуқии назариҳои далелҳо бидуни тарозуи бодикқат ғайриимкон аст, ки имкон медиҳад мувозинати байни садоқати мурофиавӣ ва фишороварӣ муқаррар карда шавад. Мақсаде, ки дар натиҷаи ин кор бояд ба даст ояд, фароҳам овардани шароитест, ки барои ҳарчӣ

бештар ба суд кашидани гунаҳгори ва сафед кардани бегуноҳҳо имконпазир гардад.

Вобаста ба ин муаллиф ақида баён менамояд, ки мавзӯи исбот категорияи махсуси муурофиявӣ буда, ҳолатҳое дохил мешавад, ки аҳаммияти муурофиявӣ дорад, ҳолатҳоеро дар бар мегирад, ки бе равшан намудани онҳо моҳиятан дуруст ҳал намудани парванда ва татбиқи меъёри ҳуқуқи моддӣ имконнопазир аст.

Ҷ ибрози ақида менамояд, ки мавзӯи исботро ҳамчун категорияи қонуни далелӣ нисбат ба ҳама муурофияҳои судӣ абстрактӣ баррасӣ кардан мумкин нест. Аз ҷумла, дар муурофияи ҷиноятӣ «далелҳо оид ба парвандаи ҷиноятӣ маълумоти воқеие ба шумор мераванд, ки дар асоси онҳо ҳуқуқтатбиқкунандагон бо тартиби муайяннамуда, мавҷуд будан ё набудани кирдори барои ҷамъият хавфнок, исбот гардидан ё нагардидани ҳолатро оид ба парвандаи ҷиноятӣ ва ҳолати дигари барои ҳалли дурусти парванда аҳаммиятдоштаро муқаррар мекунанд».

Дар қонунгузорию муурофияи маданӣ бошад «ҳама гуна маълумот оид ба фактҳое, ки тибқи тартиби муқаррарнамудаи қонун гирифта шудаанд ва дар асоси онҳо суд мавҷуд будан ё набудани ҳолатҳои асосноккунандаи талабот ва норозигии тарафҳо, инчунин дигар ҳолатҳои барои ҳалли дурусти парванда аҳаммиятдоштаро муқаррар менамояд, далелҳо оид ба парванда эътироф мешаванд».

Ҳамин тавр, муаллиф хулосабарорӣ менамояд, ки коркарди илмӣ назарияи ҳуқуқи исботкунӣ ва хулосаву пешниҳодҳои илмӣ на танҳо барои баланд бардоштани савияи касбии судяҳо таъсири судманд расонида метавонад, ҳамчунин ба мустаҳкам намудани принсипи адолат дар муурофияҳои судӣ мусоидат менамояд.

Дар зербоби 2 боби 4 – «Нақш ва ҷойи назарияи далелҳо ва назарияи исбот дар ҷаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии судӣ» баррасӣ шудаанд. Муаллиф қайд мекунад, ки барои ҳуқуқтатбиқкунии судӣ масъалаи далелҳо ва исбот он қадар муҳим аст, ки аз ҳад зиёд баҳо додан ғайриимкон аст. Муҳимияти амалияи татбиқи ҳуқуқ, дарк кардани далелҳо ва исбот бо мисолҳои гуногуни иҷрои қонун дар судҳо, ки ба ин мушкилот ҳаррӯза вомехуранд, тасдиқ карда мешавад. Барои

татбиқи адолати судӣ далел ва исбот ҳам асоси мурофиавӣ ва ҳам асли мурофиавӣ мебошанд.

Барои мақомоти ҳуқуқтатбиқкунӣ ва судӣ масъалаи далелҳо ва исбот он қадар муҳим аст, ки аз ҳад зиёд баҳо додан ғайриимкон аст. Исбот яке аз принсипҳои асосии мурофиаҳои судӣ буда, далелҳо бошанд, воситаи исбот ва таъмини адолати судӣ мебошанд. Чӣ тавре таҷрибаи судӣ ва ҷамъбастиҳои парвандаҳои судӣ нишон медиҳанд, дуруст муайян накардан ва ба таври зарурӣ ҷамъоварӣ накардани далелҳо ва баҳои дурусти ҳуқуқӣ надодан ба онҳо ба исботи нодурусти ҳолатҳои ба парванда аҳамиятдошта дар мурофиаҳои судӣ оварда мерасонад, ки дар натиҷа боиси хулосабарориҳои нодуруст ва қабули санадҳои судии ғайриқонунӣ, беасос ва ноодилона мегарданд.

Исбот ҷузъи муҳими мурофиаи судӣ, далелҳо бошанд барандаи моддии моҳияти мурофиавии судӣ мебошанд. Таъмини қонунгузории судӣ ҳамчун ҷузъи - ҳаёти ҳуқуқии ҷомеа, бе далелу исбот, ғайриимкон аст.

Ҳолатҳоеро, ки объекти дониши судӣ буда, аз ҷиҳати мазмуни худ фарқ мекунанд, муаллиф пешниҳод менамояд, ки ба чор намуд тақсим карда шаванд: далелҳои ҳуқуқии дорои хусусияти моддӣ дошта; ҳолатҳое, ки ба далелҳо асос ёфтаанд, далелҳои эътибориро дар сарчашмаҳои илмӣ баъзан далелҳои инференсиалӣ меноманд; ҳолатҳои дорои аҳамияти истисноии мурофиавӣ дошта; ҳолатҳое, ки муқаррар намудани онҳо барои иҷрои вазифаҳои тарбиявӣю профилактикии суд зарур аст.

Бо дарназардошти он ки яке аз принципҳои муҳокимаи судӣ бевосита будани он мебошад, ҳалнома танҳо ба он далелҳое асоснок карда мешавад, ки дар маҷлиси судӣ мавриди таҳқиқ қарор дода шуда бошанд. Агар ҷамъовариҳои далелҳо аз ҷониби суди парвандаро баррасикунанда гузаронида нашуда бошад, бо он шарте суд ҳуқуқ дорад ҳалномаро ба ин далелҳо асоснок карда, дар маҷмуъ бо дигар далелҳо мавриди таҳқиқ қарор дода шуда бошанд. Ба далелҳое, ки аз тарафи суд бо риояи талаботи муқарраркардаи қонун мавриди таҳқиқ қарор дода нашудаанд, инчунин ба далелҳое, ки бо вайрон намудани меъёрҳои муқаррарнамудаи қонун ба даст оварда шудаанд, асоснок намудани ҳалнома роҳ

дода намешавад. Хулосаи коршиноси судӣ дар баробари дигар далелҳои парванда воситаҳои истисноии исбот ва барои суд далели дорои эътибори қаблан муқарраргардида намебошад ва бояд дар маҷмӯъ бо ҳамаи далелҳои дар парванда мавҷудбуда баҳо дода шавад. Баҳои ба хулосаи коршинос додаи суд бояд пурра дар ҳалнома инъикос карда шавад.

Аз ин рӯ, далелҳои ҳар яке аз намудҳои номбаршуда, то он ки суд ҳамчун мавҷуд будани онҳоро эътироф кунад, бояд бо истифода аз далелҳои судӣ исбот карда шавад.

Дар зербоби 3 боби 4 – «Баҳодиҳии далелҳо. Ҷоизӣ, дахлдорӣ ва боэътимодии далелҳо» муаллиф изҳори ақида менамояд, ки баҳодиҳии далелҳо - ин қобилии қабул будани далелҳо аз ҷониби судяҳо дар мурофиаҳои судӣ дар он аст, ки ҳамчун мафҳуми қатъии расмӣ баҳо дода мешавад, ки маънои мутобикати манбаи маълумоти воқеӣ ва шакли мурофиавиро дар бар мегирад, ки онро ба талаботи муқарраршуда аз қонун ифода мекунад.

Қоидаи қобили қабул будани далелҳо дар парвандаҳои ҷудогонаи судӣ татбиқ карда мешавад, ки аксаран бо татбиқи қоидаҳои ҳукуқи маданӣ, ки намудҳои гуногуни аҳдҳоро танзим мекунанд, алоқаманд аст. Одатан қоидаи қобили қабул будани далелҳо дар ҳукуқи мурофиавии маданӣ ҳамчун маҳдудияти муайяне, ки қонун дар истифодаи далелҳо дар чараёни ҳалли парвандаҳои мушаххаси маданӣ муқаррар кардааст, дар натиҷаи мавҷудияти шаклҳои хаттии аҳдҳои ҳукуқии маданӣ ва оқибатҳои вайрон кардани онҳо, шаклҳои ба қайд гирифтани амалиёти ҳуқуқӣ муайян мешавад.

Умумияти баҳодиҳии қобили қабул будани далелҳо аз ҷониби намоёндагони илми мурофиаи маданӣ ва ҷинойтӣ дар он аст, ки ҳамчун мафҳуми қатъии расмӣ баҳо дода мешавад, ки маънои мутобикати манбаи маълумоти воқеӣ ва шакли мурофиавиро дар бар мегирад, ки онро ба талаботи муқарраршуда аз қонун ифода мекунад.

Бояд қайд намуд, ки дар амалияи судӣ дуруст татбиқ намудани санадҳои меъёрҳои ҳуқуқӣ ва ҳамаҷониба муайян кардани ҳолатҳои баҳси бамиёномада аз ҷониби мақомоти ҳуқуқтатбиқкунанда ба дурусту қонунӣ барраси ва ҳал

гардидани баҳсҳо ва барқарор шудани адолати судӣ мебошад. Ҳамаи ин дар маҷмӯъ аз ҳолати соҳиби баланди шуури ҳуқуқии касбии судӣ будан вобастагӣ дорад ва судяхое, ки дорои малакаи баланди шуури ҳуқуқии касбии судӣ мебошанд, далелҳо ва ҳолатҳои корро ҳаматарафа дар асоси талаботи қонун муайян карда, онҳоро аз нуқтаи назари санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ исботшуда эътироф карда, ба талаботи қонун асоснок намуда, санади судиро қабул мекунанд.

Муаллиф қайд менамояд, ки баҳодихӣ дар мурофияҳои судӣ ҳам умумият ва ҳам тафовут доранд. Умумияташон дар он аст, ки дар ҳамаи мурофияҳои судӣ, субъектони баҳодихӣ, далелҳоро бо эътиқоди ботинии худ баҳо медиҳанд, тафовут дар он аст, ки дар мурофияи ҷиноятӣ субъектони баҳодихии далелҳо якҷандто мебошанд. Дар мурофияҳои судии маданӣ ва иқтисодӣ бошад, субъекти баҳодихии далелҳо танҳо суд мебошад.

Маҳз бо ёрии далелҳои судӣ, суд дар бораи далелҳое, ки барои парванда аҳаммияти ҳуқуқӣ доранд, маълумот пайдо мекунад. Тибқи КММ ҚТ судяхо вазифадоранд, ки далелҳоро мувофиқи эътиқоди ботиниашон дар асоси санҷиши ҳамаҷониба, пурра, объективӣ ва мустақими далелҳои дар парванда мавҷудбуда арзёбӣ кунанд. Чунин меъёрҳои шабеҳ дар КМИ, КМҚ ва КМҲМ ҚТ низ ҷой доранд.

Суд метавонад танҳо пас аз тафтиши ҷоизӣ ва дахлдорӣ ва боъътимод будани далелҳо дар бораи имконияти истифодаи онҳо барои муайян кардани ҳолатҳои воқеии парванда хулоса барорад. Вобаста ба ин масъалаҳо дар бораи ҷоиз будани далелҳо ва дар бораи хусусиятҳои дахлдорӣ ва ҷоизии далелҳо дар мурофияҳои судии маданӣ, иқтисодӣ, маъмурӣ ва ҷиноятӣ аҳаммияти муҳим пайдо мекунанд.

Ҳамин тавр, муаллиф хулосабарорӣ мекунад, ки мақсади таҳқиқи категорияҳои ҷоизӣ ва дахлдории далелҳо, вобаста ба муайян намудани хусусиятҳои мазмуни онҳо дар робита ба мурофияҳои маданӣ, иқтисодӣ, маъмурӣ, оилавӣ ва ҷиноятӣ буда, якҷанд вазифаҳоро дохил кардааст, ки барои амалӣ намудани ҳадафи пешбинишуда имкон медиҳанд, аз ҷумла: мафҳуми далелҳо ва ҳолатҳои исботкунӣ; таснифи далелҳо; низоми мурофиявии ташаккули далелҳои судӣ; дахлдории далелҳо; ҷоизии далелҳо; эътимодноки ва басанда

будани далелҳо; хусусиятҳои тарзҳои ҷамъоварии далелҳо; мазмун ва сохтори мантиқии баҳодиҳии далелҳо; низоми ҳуқуқии далелҳои ғайри қобили қабул.

Боби 5 диссертатсия – «Роҳҳои баланд бардоштани шуури ҳуқуқии судяҳо» аз се зербоб иборат буда, дар доираи он тадбирҳои баланд бардоштани шуури ҳуқуқии судяҳо дар хошияи барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ, мавриди омӯзиш, таҳлил, таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтанд.

Дар зербоби 1 боби 5 – «Тадбирҳои баланд бардоштани шуури ҳуқуқии судяҳо дар хошияи барномаи нави ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ» номгузорӣ шуда, муаллиф қайд менамояд, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон як қатор барномаҳои давлатӣ ва ислоҳоти ҳуқуқӣ ҷиҳати боз ҳам баланд бардоштани сатҳи шуури ҳуқуқии касбии судяҳо амали карда мешаванд, ки ба он якҷанд омилҳо таъсир мерасонанд, аз ҷумла, тақмили қонунгузориҳо дар бораи судҳо ва Кодексҳои муҳофизатӣ ба таҳкими ҳокимияти судӣ, баланд бардоштани нақш ва мақоми он дар ҷомеа, ҳифзи ҳуқуқи судя, таъминоти иҷтимоии онҳо, мустаққилияти судяҳо, тақвият бахшидани обрӯи ва эътибори судяҳо, бозомӯзии назариявӣ ва таҷрибаомӯзии амалии судяҳо, баланд бардоштани маънавияти касбӣ, ахлоқӣ ва маърифати ҳуқуқии судяҳо дар назар дошта мешавад.

Бояд таъкид кард, ки бо мақсади баланд бардоштани шуури ҳуқуқии судяҳо дар доираи ислоҳотҳои судӣ-ҳуқуқӣ дар ҚТ қабул карда шудаанд, аз ҷумла: бо фармонҳои Президенти ҚТ аз 23 июни соли 2007, таҳти №271 Барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар ҚТ барои солҳои 2007-2010, аз 3 январи соли 2011, таҳти №976 барои солҳои 2011- 2013, аз 5 январи соли 2015, таҳти №327 барои солҳои 2015- 2017 аз 19 апрели соли 2019, №1242, барои солҳои 2019-2021.

Аҳаммияти мавзӯи баррасишаванда бешубҳа зарури саривақтӣ мебошад. То имрӯз проблемаи баланд бардоштани сатҳи шуури ҳуқуқии судя яке аз мавзӯҳои кам омӯхташуда ва кам таҳқиқгардидаи илми ҳуқуқии ватанӣ ба шумор меравад.

Муаллиф хулосабарорӣ мекунад, ки дар натиҷаи амалӣ гардидани нақшаҳои ҷорабиниҳо оид ба иҷрои Барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ ба ҳар як судя мансаби ёрдамчӣ таъсис дода шуд. Дар судҳои вилоятӣ шаҳри Душанбе коллегияҳои судӣ

оид ба парвандаҳои оилавӣ ва маъмурӣ таъсис дода шуда, як марҳилаи назоратии судӣ, яъне баррасии парвандаҳои мушаххаси судӣ ба тариқи назоратӣ аз салоҳияти Пленуми Суди Олӣ ва Пленуми Суди Олии иқтисодии ҚТ хориҷ карда шуданд. Масъалаи иҷтимоии судяҳо беҳ гардида, биноҳои нави замонавӣ сохта шуда, бо техникаю технологияҳои нав таҷҳизонида шудаанд, ки ҳамаи ин дар маҷмӯъ дар болоравии шуури ҳуқуқии касбии судяҳо таъсири бевоситаи худро мерасонад.

Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳокимияти судиро дар баробари ҳокимияти қонунгузор ва иҷроия шохаи мустақили ҳокимияти давлатӣ эътироф намудааст, ки он барои таъмини адолати иҷтимоӣ, рушди ҷомеаи демократию ҳуқуқбунёд ва таҳкими қонуният нақши муҳим дорад. Пойдории давлат аз устувориву бардавомии адолат ба ҳалли одилонаи парвандаҳои судӣ вобастагии зич дорад. Бо дарназардошти рушди ҷомеа, пайдо шудани муносибатҳои нави ҳуқуқӣ фаъолияти ҳокимияти судӣ бояд мунтазам таҳким ва густариш ёбад.

Аз ин лиҳоз, шуури ҳуқуқӣ ва фарҳанги ҳуқуқии судя бо дарназардошти ҷаҳонишавӣ, манфиатҳои миллӣ ва менталитети мардуми кишвар, ҷавобгӯ бошад. Баланд бардоштани сатҳи шуури ҳуқуқии судя, аз мутахассиси соҳибихтисос будани ӯ, фаъолияти ӯ ба дастурҳои қонунӣ, меъёрҳои ахлоқу одоб асос ёфтан, иборат мебошад. Зеро судя ҳамчун субъекти асосӣ дар муҳофизати судӣ, бояд ба талаботи зиёдшудаи меъёрҳои ҳуқуқ ва ахлоқ ҷавобгӯ бошад ва баланд бардоштани шуури ҳуқуқии судя муҳимтарин шарт аз ҷониби ӯ қабул намудани қарори қонунию асоснок буда, ин барои суботи оромии кишвар низ мусоидат мекунад.

Ҳамин тавр, муаллиф ба хулоса меояд, ки барои пешгирии зухуроти номатлуби татбиқкунии ҳуқуқ, амалҳои коррупсионӣ ва қабули санадҳои ғайриқонунию давомдор бояд механизми самараноки мониторинги ҳайати ҳокимияти судӣ, ки барои татбиқи адолати судӣ пешбинӣ мешавад, таъсис додан ба мақсад мувофиқ аст ва дар асоси он ҳар моҳ санҷиши мувофиқати санадҳои судӣ ба принципҳои адолат ва қонуният, аттестатсияи ҳарсолаи судяҳо, тафтиши ҳамаҷонибаи шикоятҳои аз болои судя воридшуда, оғоз намудани парвандаҳои

интизомӣ нисбати судяҳо ва ғайраҳо гузаронидан зарур мебошад, ки ин ҳолат низ яке аз намудҳои тақмили фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии судӣ чун омили болоравии шуури ҳуқуқии касбии судяҳо мебошад.

Дар зербоби 2 боби 5 – «Таҳсилоти касбии судяҳо чун заминаи инкишофи шуури ҳуқуқии судяҳо» номгузорӣ шуда, муаллиф қайд менамояд, ки шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, яке аз муҳимтарин ҷузъҳои адолати судии беғаразона буда, он ҳамчун яке аз омилҳои асосии баррасии дурусти парвандаҳои судӣ, баланд бардоштани сифат ва самаранокии санадҳои судӣ ва амалишавии онҳо мебошад.

Сиёсати давлатӣ дар сатҳи ташаккул ва баланд бардоштани шуури ҳуқуқии касбии судяҳо ба якчанд принципҳо таъяс мекунад, аз ҷумла: эҳтиром ба ҳуқуқу озодиҳои инсон ва афзалият ба онҳо; волоияти Конститутсия ва қонунҳо; бечунучаро риояи намудани савганди судя; беғаразӣ; мустақиллиятӣ; адолатнокӣ; бовиҷдонӣ; адолати иҷтимоӣ; таҳассуси назариявӣ ва касбӣ; ахлоқу маънавиёти баланди инсонӣ; тарбияи ҳуқуқӣ ва маърифати ҳуқуқӣ; доштани иттилооти ҳуқуқӣ; сари вақт баррасӣ намудани парвандаҳои судӣ ва омода намудани санадҳои судӣ ва ғайраҳо.

Бояд қайд кард, ки шуури ҳуқуқӣ маҳаки психологияи ҳуқуқӣ ва идеологияи ҳуқуқӣ буда, ҳамчун нишондиҳандаи сифати парвандаҳои баррасишавандаи суд ва одилона будани қарорҳои қабулшуда, баромад мекунад.

Аз ин рӯ, нақши давлат дар тарбияи маърифати ҳуқуқӣ кадрҳои судӣ ҳалқунанда мебошад. Аммо, шуури ҳуқуқии судӣ бо мафҳуми деформатсияи касбӣ зич алоқаманд аст. Дар ин маврид касби судя низ мисли дигар корҳо ба ин гуна деформатсия дучор мешавад, ки боиси паст шудани сатҳи адолат дар мурофияи судӣ мегардад. Хеле муҳим аст, ки ин раванд ба таври қатъӣ танзимшаванда, шаффоф ва таҳти назорати ҷомеа бошад. Судяҳо ҳам, ҳамчун донишҷӯ, бояд дар ҷустуҷӯи тарзҳои баланди сатҳи дараҷаи таҳассусии касбии худ бошанд. Маҳз самти амалии фаъолияти тарбиявӣ таҳассусӣ имкон медиҳанд, ки асосҳои маърифати ҳуқуқии судӣ бо тамоми омилҳо гузошта шавад.

Ҳамин тавр, муаллиф ба хулоса меояд, ки низоми мавҷудаи таҳсилоти бозомӯзии судяҳо ба баланд бардоштани шуури ҳуқуқии касбии судяҳо мусоидат карда наметавонад. Зеро муқаррароти қонун оид ба дар ду сол як маротиба бо такмили ихтисос фаро гирифта шудани судяҳо, ки муҳлати он дар таҷриба 10 рӯз муқаррар гардидааст нокифоя мебошад. Таҷрибаи дигар давлатҳо нишон медиҳад, ки муҳлати бозомӯзии судяҳо аз як моҳ кам набуда, он дар муассисаҳои илмӣ, бо ҷалби кафедраҳои дахлдор ва олимони маъруф фаро гирифта мешавад.

Бинобар ин, муаллиф пешниҳод менамояд, ки бозомӯзӣ ва баланд бардоштани такмили ихтисоси судяҳо бо сабаби мавҷуд набудани замина оид ба бозомӯзии судяҳо дар Суди Олӣ ва Маркази таълимии он, бозомӯзии судяҳо дар факултети ҳуқуқшиносӣ бо таҳияи барномаи махсус бо вазоитҳои таълимии дахлдор амалӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст. Чунки маҳз бозомӯзии сифатнок ва дахлдор ба баланд бардоштани таҳасуси касбии судяҳо, ҳамчун заминаи инкишофи шуури ҳуқуқии касбии судяҳо мегардад.

Дар зербоби 3 боби 5 – «Роҳҳои пешгирии саҳви судӣ чун омили тақвияти шуури ҳуқуқии судяҳо» мавриди таҳқиқ қарор гирифта, муаллиф дар таҳқиқот шаклҳои асосии пайдоиш ва рафъи саҳви судиро баррасӣ намуда, хусусиятҳои фарқкунандаи мафҳуми “саҳви судӣ”-ро ошкор карда, омилҳоро муайян намудааст, ки барои ба вуҷуд омадани саҳви судӣ мусоидат менамояд ва барои пешгирии саҳви судӣ якҷанд тақлифҳо пешниҳод кардааст.

Саҳви судӣ чун падидаи иҷтимоӣ ҳуқуқӣ, дар ғумроҳии судя ҳангоми саҳви судӣ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқкунии судӣ мебошад, ки дар натиҷаи муносибати бемасъулиятона ба уҳдадорҳои хизматӣ ё хатои софдилона вобаста ба ҳолатҳои объективӣ ба амал меояд. Дар таҳқиқот усулҳои умумии илмӣ ва махсуси илмӣ: диалектикӣ, муқоисавӣ, ҳуқуқии расмӣ, моделсозӣ ва ғайра истифода шудааст.

Омӯзиши саҳвҳои бандубастӣ нишон дод, ки бисёре аз саҳвҳои бандубастӣ судӣ бо саҳвҳое, ки субъектҳои бандубаст дар рафти тафтиши пешакӣ содир кардаанд, робитаи бевоситаи сабабӣ доранд. Дар баробари ин, ин маънои онро надорад, ки дар судҳо танҳо такрори ин саҳвҳо рух медиҳад.

Омилхое, ки ба содир шудани сахви судӣ мусоидат мекунад, таҳлил гардида, муайян карда шудаанд, ки аз назари муаллиф инҳо мебошанд: надоштани дараҷаи дахлдори тахассуси касбӣ; ғаразнокӣ; худбоварӣ; тамоили гунаҳгорӣ, казуистӣ ва декларативии баъзе меъёрҳои ҳуқуқ; тавачҷӯҳи нокифоя ба саводнокии ҳуқуқӣ ҳангоми қабули санадҳои судӣ дар марҳилаҳои гуногуни судӣ ва ғайра.

Барои пешгирӣ намудани сахви судӣ муаллиф якчанд тadbирҳоро пешниҳод кардааст: таҳияи хулосаҳои сахви судӣ ҳангоми тартиб додани ҷамъбастиҳои таҷрибаи судӣ; ҳавасмангардонии судяҳо; таълими ҳуқуқӣ ва мусоидат ба кори баландсифати судӣ; навсозии низоми таҳсилоти касбӣ ва таҷдиди назар намудани интихоби кадрҳо барои низоми судӣ, болоравии мансабӣ ва ғайра.

Дар **хулоса** натиҷаҳои таҳқиқоти диссертатсионӣ, хулосаҳои дорои ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ, пешниҳоди тақлифҳои муаллиф оид ба тақмили қонунгузорӣ, ки дар диссертатсия дар маҷмӯъ ифода ёфтаанд, дарҷ гардидааст.

1. Шуур - яке аз мафҳумҳои пойдевори фалсафа, психология, ҷомеашиносӣ буда, ҷузъи муҳими низоми равонии инсонро тавсиф мекунад. Фаъолияти шуур ба шахс имконияти таъсис додани дониш дар бораи алоқамандӣ, муносибатҳо, қонуниятҳои олами объективӣ, гузоштани мақсад ва тартиб додани нақшаҳо, ба танзим даровардан ва назорат бурдан аз болои муносибатҳои эҳсосӣ, оқилона ва амалӣ мебошад. Шуури ҳуқуқӣ, маҷмуи ғояҳо ва эҳсосотест, ки муносибати одамонро нисбат ба ҳуқуқ ва падидаҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ифода мекунад. Шуури ҳуқуқӣ, як намуди махсуси ҳисси инстинктивии адолат аст, ки дар он шахс маънавияти худро дарк намуда, маънавияти одамони дигарро эътироф мекунад. Шуури ҳуқуқӣ дар шуури шахс зухуроти маҷмуии талаботи абадӣ ва тағйирёбандаи ҳуқуқи фитрӣ - дастурҳои идеалии меъёрӣ, принсипҳо, асосҳои адолат, ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, ки ба тамоми моҳияти маънавии инсон дохил мешаванд, мебошад. Шуури ҳуқуқӣ, ин низоми ақидаҳо, эътиқодҳо, баҳодиҳиҳо дар бораи ҳуқуқ ва қонуният мебошад, ки ҳоси тамоми ҷомеа, синф, ғуруҳи иҷтимоӣ ё фард аст.

Муҳаққиқ ду ғуруҳи ақидаҳоро қайд мекунад: ғояҳои маънодор ва низомсоз. Якум табиати шуури ҳуқуқиро ифода намуда, тамоми мазмуни онро мувофиқи

мантики он возеҳу равшан месозад. Муаллиф муътақид аст, ки ин навъи ғояҳо табиати шуури ҳуқуқиро дар ҳама гуна шаклҳои мушаххаси таърихию фарҳангии он тавсиф мекунанд. Ў ба ғояҳои маънодор - ғояҳои ҳуқуқ, меъёр, тартибро мансуб медонад. Ин ғояҳоро мавриди омӯзиш қарор дода, метавон табиати ҳуқуқро дар умумияти он фаҳмид. Ғояҳои низомдор ин мазмунҳои шуури ҳуқуқиро дар заминаҳои фарҳангӣ ва таърихӣ он инъикос мекунанд ва ба фарҳанги муайяни ҳуқуқӣ хусусиятҳои фарқкунандаи хос медиҳанд. Бо кумаки омӯзиши онҳо моҳияти ҳуқуқ, дар дақиқии он дарк карда мешавад.

Шуури ҳуқуқӣ, дорои якчанд функцияҳо мебошад: идрокӣ; баҳодихӣ; танзимкунанда; пешгуй; робитавӣ; амсиласозӣ. Шуури ҳуқуқӣ, аз унсурҳои зерин иборат мебошад: психологӣ ва идеологӣ.

Намудҳои шуури ҳуқуқиро субъектҳои он, барандагон ва эҷодкунандагони шаклҳои гуногуни дарки ҳақиқати ҳуқуқӣ муайян мекунанд. Аз ин лиҳоз, се намуди асосии шуури ҳуқуқиро қайд намудан мумкин аст: а) ҷамъиятӣ, б) гуруҳӣ ва в) фардӣ. Чунин тақсимоат бо аломати дараҷаи гуногуни ҷомеаи иҷтимоӣ асос меёбад.

Шуури ҳуқуқии ҷамъиятӣ - ифодаи абстрактии шуури ҳуқуқӣ дар маҷмӯъ мебошад. Ин низомии ғояҳо, ақидаҳо, назарияҳо, эҳсосот, ҳиссиёт, майлу таассуроти ҳуқуқии таърихан дар асоси хусусиятҳои умумии фарҳангӣ ва миллии рушд ташаккулёфта, ба ҷомеа хос мебошад. Шуури ҳуқуқии гуруҳӣ - бо гуруҳҳои калон, азим ва хурд, ки сохтори милли, синфӣ, иҷтимоӣ-фарҳангӣ, истеҳсолии ҷамъиятро ташкил медиҳанд, ифода меёбад. Шуури ҳуқуқии фардӣ - аз як тараф, ифодаи мушаххаси шуури ҳуқуқии ҷамъиятӣ ва гуруҳӣ дар ҷаҳонбинии шахси алоҳида буда, аз тарафи дигар, маҷмӯи донишҳои ҳуқуқӣ, ғояҳо ва назарияҳои ба таври инфиродӣ беназир, ки фард аз худ кардааст, инчунин эҳсосот, руҳия ва самтҳои мувофиқи ҳуқуқӣ мебошад, ки муносибати шахси мушаххасро нисбат ба қонун ва ҳақиқати ҳуқуқӣ муайян мекунанд.

Шуури ҳуқуқӣ ба рафтори татбиқкунандаи ҳуқуқ ҳам бевосита ва ҳам бавосита тавассути меъёрҳои ҳуқуқӣ таъсир мерасонад. Равиши мулоҳизаҳои судяе, ки ҳангоми баровардани ҳукми айбдоркунанда намуди ҷазоро интиҳоб

намуда, муҳлат ё андозаи аниқи чазоро муайян мекунад, бо дарназардошти иҷозати қонун оид ба татбиқи ҳудуди болоӣ ва поёнии чазо, ба дониши низомии Кодекси ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон, хусусиятҳои ҳоси ҷиноят ва шахсияти судшаванда, дарк кардани сиёсати ҷиноятии давлат, нақши чазо ҳамчун воситаи расидан ба мақсадҳои дар қонун гузошташуда асос ёфтааст. [3-М], [4-М], [5-М], [14-М], [17-М], [20-М], [21-М], [22-М], [23-М], [25-М], [28-М].

2. Шуури ҳуқуқии касбӣ ин маҷмӯи ақидаҳо, анъанаҳо ва эътиқоди шахсони касбӣ мебошад, ки мустақиман ба фаъолияти ҳуқуқӣ машғуланд. Ин гуна шуур дар асоси дониши касбии ҳуқуқӣ ва таҷрибаи амалӣ ташаккул ёфта, судяҳо, прокурорҳо, адвокатҳо, мушовирони ҳуқуқӣ, вакилони мақомотҳои намоёндагӣ ва дигар шахсони ҳирфаиро дар бар мегирад. Тарҳрезии дастурҳои бошууронаи ҳуқуқӣ ва самтҳои арзишӣ дар ҳуқуқшиносӣ, истифодаи онҳо дар амалияи ҳуқуқӣ, татбиқи ба амал баровардани дастовардҳои афкори назариявӣ, принципҳо ва арзишҳои ҳуқуқ бештар аз он вобаста аст. Шуури ҳуқуқии касбӣ пеш аз ҳама дар асоси амалияи ҳуқуқӣ ташаккул меёбад, аммо, аз тарафи дигар, воқеан инсонпарварӣ ва сатҳи воқеан касбии чунин амалия аз он вобаста аст. Шуури ҳуқуқии касбии судя - як намуди шуури ҳуқуқии касбӣ мебошад, ки дар робита ва дар ҷараёни ба амал баровардани адолати судӣ ташаккул меёбад.

Омӯзиши шуури ҳуқуқии касбии судяҳо қисми ҷудонашавандаи таҳлили мурағтаби ҷараёни ба амал баровардани адолати судӣ мебошад. Таҳқиқи ҳислатҳои ҳоси ташаккул ва фаъолияти шуури ҳуқуқии касбии судяҳо имкон медиҳад, ки ба амал баровардани салоҳиди судӣ ҳангоми қабули санадҳои судӣ фаҳмида шавад.

Татбиқи салоҳияти судя оид ба амал баровардани адолати судӣ аз лаҳзаи ворид гардидани маводи парванда барои баррасӣ то баровардани санади ниҳоии судӣ, бо фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ танзим карда мешавад. Баррасии фаъолияти судӣ танҳо ҳамчун муроғиавӣ метавонад ба тасаввуроти носоҳеҳ, дар бораи нақши шуури ҳуқуқии касбии судя - ҳамчун инъикоси фаъолияти муроғиавӣ оварад.

Шуури ҳукукии касбии судя - ҳамчун падидаи мураккаб ва гуногунчанбаи иҷтимоӣ-психологӣ дорои сифатҳои функционалӣ - сохторӣ буда, дар ҳислатҳои инфиродии судя зоҳир гардида, моҳияти шуури ҳукукии охиринро муайян намуда, табиати падидаи мавриди таҳқиқ қарордоштаро возеҳу равшан мекунад.

Шуури ҳукукии касбии судя - сатҳи олии инъикоси равонии ҳақиқат аз тарафи судя, дар шакли тасвирҳо ва мафҳумҳои умумишуда ба амал баровардани онҳо мебошад. Шуури ҳукукии касбии судяро дониши касбӣ, тафаккури касбӣ ташкил медиҳад. Дар ин ҷо ҳолати эҳсосии судя, муносибати уро нисбат ба ҳуқуқ муайян мекунад.

Шуури ҳукукии касбии судя аз унсурҳои гуногуни сохторӣ иборат аст, ки ҳар яке дорои аҳаммият ва ҷузъҳои таркибии хоси худ мебошад.

- унсури мантиқӣ-меъёрӣ: Ин унсури асосӣ пайванди мантиқӣ ва меъёро дар бар мегирад, ки сатҳи амиқии донишҳои ҳуқуқӣ ва тафаккури ҳукукии судяро муайян мекунад.

- унсури равонӣ: Ин ҷузъ эҳтироми баланд ба ҳуқуқ, эътиқод ба зарурати иҷрои бошӯурунаи талаботи ҳуқуқ ва дарки ҳуқуқро ҳамчун арзиши олӣ дарбар мегирад.

- самт ба рафтори фаъоли ҳуқуқӣ: Ин унсур ба рафтори касбӣ нигаронида шудааст, ки омодагии судяро барои иҷрои вазифаҳои касбӣ, татбиқи дақиқ ва қатъии талаботи меъёрҳои ҳуқуқӣ, талош барои адолат ва эътирофи зарурати такмили шахсӣ дар бар мегирад.

Ҳамин тариқ, шуури ҳукукии касбии судя дар пайвасти дониш, муносибат ва рафтори фаъол дар доираи ҳуқуқӣ ташаккул меёбад. [5-М], [23-М], [25-М].

3. Фаҳмиши судя - дарки моҳияти падидаи мушаххасси ҳуқуқӣ ҳамчун гуногунии гурӯҳи муайяни чунин падидаҳо мебошад. Судя мафҳумҳоро барои тавсифи ин ё он ҳодиса (мисли дӯздӣ, сохтакорӣ, сӯиқасд ба куштор ва ғайра) истифода бурда, натиҷаҳои фаъолияти эҷодии равониро ҷамъбаст мекунад ва онҳоро бо меъёрҳои ҳукукии дар қонун муайяншуда мутобиқ месозад. Аз ин бармеояд, ки фаҳмиши касбии судя аз дониш, маданияти умумӣ ва таҷрибаи касбии ӯ вобаста аст.

Фаҳмиш - воситаи зехнӣ-идроқӣ буда, бо худ чараёнеро ифода медиҳад, ки дар асоси он натиҷаи ҳаммонандкунӣ, дарк, арзёбии объекти фаҳмиш дар доираи ҳолати ба вуқӯмадаро ташкил карда, имкон медиҳад, ки дар он самтро ёфта, қарор қабул карда, дар асоси ин гуногунии донишҳои аллакай мавҷударо оид ба ин объекти фаҳмиш, возеҳу равшан менамояд.

Ба нақши фаҳмиши ҳуқуқ дар ташаккули шуури касбии ҳуқуқии судя тавачҷуҳ зоҳир намуда, муайян кардан лозим аст, ки дар шакли идрок умуман фаҳмиш баромад карда, самти шахсият дар ҷомеа мебошад. Шуур-тарзи фаҳмиш, тафаккур, инъикоси мақсаднок ва табдили созандаву эҷодии ҳақиқат буда, ҳам ҷанбаҳои маърифатӣ ва ҳам эҳсосиро дарбар мегирад.

Фаҳмиш - асоси паҳлуи маърифатии шуури судя буда, судя маълумотро тавассути шуур ва асосан тавассути фаҳмиш қабул ва дарк мекунад. Фаҳмиши ҳуқуқ, дар доираи паҳлуи маърифатии шуури ҳуқуқии судя бо ёрии усулҳои мушаххаси фаҳмиши ҳуқуқ, аз он ҷумла, дарки ҳуқуқ, тавсиф, тавзеҳро дар бар мегирад, амалӣ мегардад. Дар раванди муайян кардани нақши фаҳмиши ҳуқуқӣ дар ташаккули шуури ҳуқуқии судя, метавон ду унсури асосиро ҷудо кард:

- шуури ҳуқуқӣ ҳамчун чараён: Ин марҳилаи таҳаввули динамиқӣ мебошад, ки дар он судя дарк ва таҳлили меъёрҳои ҳуқуқиро бо шароити воқеии мушаххас пайваст мекунад.

- шуури ҳуқуқӣ дар натиҷа: Ин натиҷаи ташаккулёфтаи раванди дарки ҳуқуқ мебошад, ки ҳамчун фаҳмиши устувори арзишҳо ва меъёрҳои ҳуқуқӣ дар фаъолияти судя инъикос меёбад.

Ҳамин тавр, шуури ҳуқуқии судя ҳам раванди дарк ва ҳам натиҷаи ташаккули ҷаҳонбинии ҳуқуқиро дар бар мегирад.

Фаҳмиши ҳуқуқӣ аз якчанд унсурҳо иборат мебошад, аз ҷумла:

Унсури якум ин чараён, донишҳои ҳақиқати ҳуқуқӣ мебошад, ки чараёни дарк, ҷамъоварӣ, тафсири донишҳои ҳақиқати ҳуқуқиро дар бар мегирад. Маҳз дар доираи ҳамин унсур, аз ҷумла, чараёни дарки ҳуқуқ ё фаҳмиши ҳуқуқ, ки асоси чараёни фаҳмиши ҳақиқати ҳуқуқӣ мебошад, ба амал бароварда мешавад. Фаҳмиши ҳуқуқӣ ҳамчун чараён бо фаъолияти мақсадноки ақлино зехнии судя

муайян карда шуда, бо худ ҳаммонандкунӣ, дарк, арзёбии ҳуқуқро ҳамчун падидаи мустақили иҷтимоӣ ва зухуроти он, инчунин мазмуни онро ифода мекунад. Моҳияти фаҳмиши ҳуқуқӣ дар чараёни дарки ҳақиқати ҳуқуқӣ аз фаҳмидани ҳуқуқ (шакл ва мазмуни он), ҷустуҷуи ҳуқуқ, ёфтани ҷавоб ба савол, ки ҳуқуқ чист, дар чӣ ифода меёбад, чӣ гуна шаклҳо дорад, иборат аст.

Унсури дуюм, натиҷаи дарки ҳақиқати ҳуқуқӣ мебошад, ки идеологияи ҳуқуқиро дар бар мегирад. Дар чунин низом шуури ҳуқуқӣ ҳамчун натиҷа мавқеи асосиро ишғол намуда, ҳамчун асоси идеологияи ҳуқуқӣ баромад мекунад. Дар ақидаҳои адабиёти ҳуқуқшиносӣ оид ба падидаи шуури ҳуқуқӣ бояд фаҳмише ҷудо карда шавад, ки дар худ ду категорияҳоро: ҳуқуқ ва шуурро дар бар мегирад.

Фаҳмиши меъёрии ҳуқуқ дар раванди ҳуқуқтатбиқкунии судӣ ба маънои дурусти дарк ва татбиқи қонунҳои амалкунанда ҳангоми баррасии парвандаҳои судӣ мебошад ва ин мафҳум асосан ба чунин ҷанбаҳо равона шудааст:

- судяҳо бояд меъёрҳои ҳуқуқиро на танҳо ба маънои зоҳирии онҳо, балки бо назардошти руҳия ва мақсади аслии қонунҳо фаҳманд ва ин ба онҳо имконият медиҳад, ки онҳо санадҳои меъёрии ҳуқуқиро ҳангоми баррасӣ ва ҳалли парвандаҳои судӣ дуруст татбиқ намоянд;

- дар ҳар як парвандаи судӣ, судя бояд муайян кунад, ки кадом қонун ё меёр ба ҳолати мушаххас татбиқшаванда аст ва онро дуруст арзёбӣ ва татбиқ намояд;

- ташаккули тафаккури ҳуқуқии судяҳо талаб мекунад, ки онҳо ҳодисаҳоро на танҳо тибқи қонун, балки бо назардошти принципҳои адолат ва ахлоқӣ низ баррасӣ кунанд;

- судяҳо бояд дарк намоянд, ки қонунгузорӣ бояд ба манфиати ҷомеа, адолат ва риояи ҳуқуқҳои инсон бошад.

Ҳамин тавр, фаҳмиши меъёрии ҳуқуқ ҳамчун замина барои ташаккули тафаккури ҳуқуқии судяҳо ба онҳо имкон медиҳад, ки қарори дуруст ва одилона қабул намоянд, ки ин ба таъмини адолати судӣ мусоидат мекунад. [4-М], [6-М], [8-М], [9-М], [10-М], [11-М], [23-М], [25-М], [26-М].

4. Расмиёти судӣ ҳамчун шакли фаҳмиши ҳуқуқӣ дар раванди ҳуқуктатбиқкунии судӣ ба судя шароит фароҳам меорад, ки дар муайян намудани ҳолатҳои парвандаҳои судӣ, ки дорои аҳаммияти муҳими ҳуқуқӣ мебошанд, дар муқаррар кардани ҷоизӣ ва дахлдории далолат ва баҳодиҳии онҳо нақши муҳим дошта, ҳамчун қоидаҳои муқофиаҳои судӣ баромад намуда, дар қонунгузорӣ ва қарорҳои суди конституционӣ, пленумҳои судҳои олий ва олии иқтисодӣ таҷассум ёфта, дар қабули санадҳои қонунию асосноки судӣ мусоидат менамояд. Расмиёти судӣ дар маҷмӯъ, аз давраҳои муқофияи судӣ (муҳлатҳои муқофиявӣ, қабули аризаҳо, маводҳо ва парвандаҳои судӣ, омодагӣ ва гузаронидани маҷлисиҳои пешакии судӣ, таъини парвандаҳо ба муҳокимаи судӣ, оғози маҷлисиҳои судӣ, тафтиши судӣ, музокираҳои судӣ, қабули санади судӣ), эътибори қонуни пайдо кардани санади судӣ, марҳилаҳои кассатсионӣ, назоратӣ ва ҳолатҳои навошкоргардида, иҷрои санадҳои судӣ иборат мебошанд, ки ҳар кадом дорои қоидаҳои махсус ва муҳлатҳо буда, марҳилаҳои судиро аз якдигар тафовут медиҳанд. **[5-M], [10-M], [11-M], [14-M], [16-M], [25-M].**

5. Тафсири ҳуқуқӣ, ҳамчун фаъолияти мушаххаси ҳуқуқии субъектҳои муносибатҳои ҳуқуқӣ мебошад, ки барои фаҳмиши маънои аслии мазмуни ҳуқуқ нигаронида шуда, бо мақсади таъмини танзими ҳуқуқии муносибатҳои ҷамъиятӣ равона карда мешавад.

Санадҳои тафсири меъёрӣ ҳангоми ҳуқуктатбиқкунӣ нақши ташкилӣ ва ёридиҳандаро мебозанд ва ягонагии чараёнҳои тавзеҳдиҳӣ ва қонунсозиро таъмин менамоянд. Натиҷаи тафсири ҳуқуқӣ ва натиҷаи татбиқи ҳуқуқ аз рӯйи эътибори ҳуқуқӣ бо ҳам рақобат карда наметавонанд, зеро санади тафсири сабабӣ нисбат ба санади татбиқи ҳуқуқ ёридиҳанда, тобеъ ва хизматкунанда мебошад. Тафсири ҳуқуқ дар мақомоти ҳуқуктатбиқкунанда бо тафсири маънои меъёрҳои ҳуқуқӣ алоқаманд аст, ки бевосита дар чараёни иҷрои қонун дар ҳолати мушаххас ва ё бо мақсади хизматрасонӣ ба раванди иҷрои ҳуқуқ амалӣ карда мешавад. **[10-M], [11-M], [16-M], [23-M], [21-M].**

6. Назарияи ҳуқуқи исботкунӣ ин маҷмӯи қоидаҳо, принципҳо ва методологияест, ки асосҳои қонунии исботи далелҳоро дар чараёни ҳалли масъалаҳои

ҳуқуқӣ муайян мекунад. Он мафҳумҳо ва равандҳои асосии ба даст овардани далелҳо, арзёбии онҳо ва истифодаи онҳоро барои қабули санадҳои судӣ ва ҳуқуқи дарбар мегирад. [16-М], [22-М], [21-М].

7. Назарияи ҳуқуқи исботкунӣ аз унсурҳои асосии зерин иборат мебошад:

- мафҳуми далелҳо (исбот): далелҳо ин маълумотҳое мебошанд, ки воқеияти як ҳодиса ё амалиётро тасдиқ ё рад меkunанд ва барои ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ истифода мешаванд;

- манбаъҳои исбот: ба инҳо баёноти тарафҳо, нишондоди шохидон, ҳуҷжатҳо, далелҳои шайъӣ, хулосаҳои таҳлиси ва дигар шаклҳои манбаъҳои исботкунӣ дохил мешаванд;

- принсипҳои исбот: принсипҳои асосӣ ин объективият, қонунӣ, бозғайимии далелҳо, ҷоиш, дахлдорӣ ва шаффофият мебошанд;

- тақсими гаронии исбот: дар бисёр низомҳои ҳуқуқӣ муайян кардани он, ки кадом тараф бояд далелҳои худро пешниҳод кунад ва уҳдадориҳои исботи дурустии онҳоро бар дӯш дорад, муҳим аст;

- арзёбии далелҳо: арзёбӣ асосан аз рӯйи принсипҳои ҳақиқати объективӣ, далелнокӣ ва қонунӣ анҷом дода мешавад;

- раванди исботкунӣ: чараҳои ҷамъоварӣ, сабт, арзёбӣ ва пешниҳоди далелҳо дар мувофиқаи судӣ ва дигар равандҳои ҳуқуқӣ мебошад. [10-М], [11-М], [16-М], [21-М], [23-М].

8. Нақши баланд бардоштани шуури касбии ҳуқуқии судяҳо дар раванди ба амал баровардани адолати судӣ, татбиқи самаранокии санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ ва қабули санадҳои босифати судӣ аҳамияти ҳалкунанда дорад. Бешак, татбиқи адолати судӣ аз ҷониби судя бояд уҳдадориҳои ӯро дар бар гирад, ки ба тақмили ихтисос ва тайёрии касбии худ пайваستا чораҳо андешад. Дар бораи зарурати баланд бардоштани таҳассуси судя барои таъмини бомувафакқонаи иҷрои вазифаҳои мансабии судяҳо, муқарраротҳои дар қонунгузорӣ ҷойдошта, нокифоя буда, тақмили қонунгузорию тақозо менамояд. Андешидани чунин чораҳо имкон медиҳад, ки барои баланд бардоштани таҳассуси касбии судяҳо аз ҷониби давлат шароити мусоид фароҳам оварда шуда, дар навбати худ судяҳо уҳдадориҳои худро

дар назди давлат бобати ба амал баровардани адолати судӣ дар асоси қонун чораҳои мутақобила андешанд. Дастгирӣ ва баланд бардоштани тақмили таҳассусӣ дар фаъолияти судяҳо ҳамчун омили ҳавасмандии судяҳо бояд бо имконияти болоравии мансаби онҳо алоқаманд бошад. [5-М], [14-М], [16-М].

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ НАЗАРИЯВӢ ВА АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚОТ

Вобаста ба амалӣ гардидани тақлифҳои пешниҳодшуда оид ба таҳқиқоти гузаронидашуда дар мавзӯи «Проблемаҳои назариявии ташаккули шуури ҳуқуқии судяҳо дар партави ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» ва бо мақсади тақмил додани қонунгузорӣ тағйиру иловаҳои зерин манзур мегарданд:

ТАВСИЯҲОИ НАЗАРИЯВӢ:

Якум, Дар асоси қисми 1 моддаи 17 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳама дар назди қонун ва суд баробаранд. Давлат ба ҳар кас, қатъи назар аз миллат, нажод, ҷинс, забон, эътиқоди динӣ, мавқеи сиёсӣ, вазъи иҷтимоӣ, таҳсил ва молу мулк, ҳуқуқу озодиҳоро қафолат медиҳад.

Мутобиқи қисми 2 моддаи 88 Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, муурофия дар ҳамаи марҳилаҳои судӣ ва ҳамаи судҳо ба тарзи мувоҳида ва дар асоси баробарии тарафҳо сурат мегирад.

Аз ин принципҳои конститутсионии фаъолияти судҳо бармеояд, ки шахсони дар шахру ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ буда, нисбат ба шахсони дар шахру ноҳияҳои ВМКБ, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе мавҷуда, аз ҷиҳати дастрасӣ ба адолати судӣ дар як мавқеъ қарор надоранд. Зеро шахсони дар шахру ноҳияҳои ВМКБ, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе ҷойгирбуда, то ба Суди Олӣ мурочиат намудан, инчунин ба марҳилаҳои кассатсионӣ ва назоратии судҳои вилоятӣ ва шаҳри Душанбе мурочиат менамоянд. Аммо шахсони шахру ноҳияҳои тобеъи ҷумҳурӣ аз мурочиат ба ҷунин марҳилаҳои судӣ маҳрум мебошанд.

Бинобар ин асосҳо ва бо мақсади ба принципҳои конститутсионии дастрасӣ ба адолати судӣ, мутобиқ намудани баъзе аз меъёрҳои Қонуни конститутсионии

Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон”, Кодекси мурофиавии маданӣ, иқтисодӣ, ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ ва ҷиноятӣ тағйироту иловаҳо ворид намудан лозим аст. [8–М], [10–М], [16–М], [30–М].

Дуюм, бо мақсади ҳифзи ҳуқуқ, озодиҳо ва манфиатҳои қонунии шаҳрвандон, инчунин баланд бардоштани устуворӣ ва сифати санадҳои судӣ, боиси ба кашолкориҳои беасос роҳ надодан, муҳлатҳои тулонӣ мавриди баррасӣ қарор нагардидани парвандаҳои судӣ ва дар оянда бекор намуда, барои баррасии нав ба суди марҳилаи якум нафиристонидани парвандаҳои судӣ, пешниҳод мегардад, ки салоҳияти марҳилаҳои кассатсионии судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон зиёд карда шуда, суди марҳилаи кассатсионӣ зимни муайян намудани камбудии суди марҳилаи якум, ки асос барои бекор кардани санади судӣ мегардад, ҳуқуқи аз нав баррасӣ намудани парвандаҳои судиро бо талаби далелҳо, даъвати шохидон ва гузаронидани экспертизаҳо бо қабул намудани санади судии навро додан ба мақсал мувофиқ мебошад. Дар чунин мавридҳо ба раисони Суди Олӣ, судҳои ВМКБ, вилоятҳо ва шаҳри Душанбе салоҳияти дароз намудани муҳлати баррасии парвандаҳо дар судҳои марҳилаи кассатсионӣ ба муҳлати то як моҳ дода шавад. [10–М], [16–М], [30–М].

Сеюм, дар марҳилаҳои назоратии судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо қарори кассатсионии судҳои марҳилаи кассатсионӣ баррасӣ карда шаванд. Парвандаҳои судие, ки санадҳои судии онҳо дар марҳилаи кассатсионӣ баррасӣ нашудаанд, шахсони иштирокчии парванда ҳуқуқи ба марҳилаи назоратӣ муроҷиат карданро надошта бошанд. Судҳои марҳилаи назоратӣ, танҳо ҳуқуқи як маротиба бекор кардани санади судии судҳои марҳилаи кассатсиониро дошта, ҳангоми маротибаи дуюм ворид гардидани чунин парвандаҳо қарори қабулнамудаи судҳои марҳилаи назоратӣ қатъӣ буда, санадҳои судӣ дигар мавриди баҳс қарор дода нашаванд. [8–М], [10–М], [20–М], [30–М].

Чорум, ҳуқуқи овардани шикоят ва эътирозро танҳо шахсони иштирокчии парванда дошта, аз судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба ғайр аз суди болоӣ бо санади асоснок кардааш, дигар шахсони мансабдор ва мақомотҳо ҳифзи ҳуқуқ талаб кардани парвандаҳо надошта бошанд. Овардани эътирози назоратӣ аз ҷониби

Прокурори генералӣ ва прокурорҳои тобеъи он ки иштирокчиҳои парванда намебошанд, аз қонунҳои мурофиавӣ хориҷ карда шаванд. Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон низ дар оянда ҳуқуқи овардани эътирози назоратиро надошта бошад. Ҳардуи ин ҳолате, ки ҳоло дар қонунгузорӣ ҷой дорад, ба моҳияти ҳуқуқи мурофиавӣ ва принципҳои конституционии адолати судӣ мутобиқат намеkunанд. [9–М], [10–М], [16–М], [27–М], [30–М].

Панҷум, марҳилаи назоратии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳуқуқи як маротиба баррасӣ намудани қарорҳои марҳилаи назоратии судҳои ВМКБ, вилоятҳо ва шаҳри Душанберо дошта бошад, ки қарори он қатъӣ буда, дигар мавриди баҳс қарор дода нашавад. Қарори марҳилаи назоратии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон вобаста ба қарорҳои марҳилаи кассатсионии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон қатъӣ буда, дигар мавриди баҳс қарор дода нашавад.

Дар Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон танҳо як марҳилаи назоратӣ дар қонун ҷой дода шавад, яъне коллегияи судӣ, Раёсати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон бошад, ҳамчун марҳилаи суди назоратӣ аз ҳайати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва қонунгузориҳои мурофиавӣ хориҷ карда шавад. [8–М], [10–М], [16–М], [30–М].

Шашум, масъалаҳои хоста гирифтани ва ҷобачогузориҳои кадрҳои судягӣ ба таври ҷиддӣ таҷдиди назар карда шавад. Ба мансаби судягӣ шахсоне интихоб ва пешбарӣ карда шаванд, ки онҳо на танҳо аз ҷиҳати сиёсӣ ахлоқӣ устувору арзандаанд, инчунин донишҳои назариявӣ касбияти онҳо ва таҷрибаи ҳаётиашон низ ба ин мансаб ҷавобгӯ бошад. [9–М], [10–М], [23–М], [30–М].

Ҳафтум, коркарди илмӣ қисми зиёди аз институтҳои ҳуқуқҳои мурофиавӣ дар сатҳи дахлдор қарор надоранд. Имрӯз тибқи қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон якчанд намуди мурофиаҳо мавҷуданд, аз ҷумла мурофиаи конституционӣ, мурофиаи ҷиноятӣ, мурофиаи маданӣ, мурофиаи иқтисодӣ, мурофиаи маъмурӣ, мурофиаи ҳакамӣ, мурофиаи арбитражӣ, гарчанде дутои охир мурофиаҳои шартномавӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар маркази илмӣ ҳуқуқшиносӣ, яъне факултети ҳуқуқшиносии ДМТ имрӯз дар кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ оид ба мурофиаи

конститутсионӣ, мурофиаи иқтисодӣ, мурофиаи маъмурӣ, мурофиаи ҳакамӣ, мурофиаи арбитражӣ умуман устодон ба донишҷӯён дарс намехонанд ё омӯзиши ин намуди ҳуқуқи мурофиаҳо ба салоҳияти дигар кафедраҳо вогузор карда шуданд ё баъзе аз онҳо умуман вучуд надоранд.

Агар омӯзиши ҳуқуқи мурофиавӣ дар як кафедра нею, ба якчанд кафедраҳо вогузор шуда бошад, пас дар бораи ягонагии кадом ҳуқуқи мурофиавӣ, ки принципҳои асосии он дар Конститутсияи ҚТ пешбинӣ шудааст, сухан рондан мумкин аст. Ба андешаи мо ҳамаи ҳуқуқҳои мурофиавӣ агар дар доираи як кафедра мавриди омӯзиш қарор гирад, мантиқан дуруст мебуд. Чунки ҳамаи институтҳои мурофиавӣ ба ҳам робита дошта, пайвастагии ногусастани дохилӣ доранд ва танҳо ҳамон вақт такмил меёбанд ва устувор мегарданд, ки агар назари ягонаи илмӣ вучуд дошта бошад. Ба таври зарури наомӯхтани ҳуқуқҳои мурофиавӣ дар амалия ва ҳуқуқшиносони касбӣ аз ҷумла, судяҳо ҳангоми татбиқи ин меъёрҳо мушкилотро ба миён оварда, фаҳмиши ҳуқуқи судяҳоро коста гардонида, ба шуури ҳуқуқи касбии судяҳо таъсири манфӣ мерасонад ва боиси қабули санадҳои судии сифатан паст мегардад. [8–М], [10–М], [16–М], [30–М].

Ҳаштум, Таҷрибаи ҷаҳонӣ собит месозад, ки дар мансаби судяҳои Суди конститутсионӣ, судҳои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон синни ниҳоии дар мансаби судя будан 70 сол муайян намудан ва судяҳои судҳои шаҳр ва ноҳия, суди ҳарбии гарнизонҳо, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе, синни ниҳоии дар мансаби судя будан 65 сол муайян намудан ба мақсад мувофиқ аст. Зеро барои амалӣ намудани ин вазифаҳои пурмасъул пеш аз ҳама таҷрибаи бойи кофии корӣ ва оқилиро талаб менамояд, ки ҳама ин дар натиҷаи ба як сини соли муайян расидан ва таҷрибаи бойи судя пайдо шуда, ба устуворӣ ва сифати адолати судӣ мусоидат менамояд. [8–М], [10–М], [23–М], [30–М].

Нухум, андешидани тадбирҳо ҷиҳати пайваста баланд бардоштани донишу малакаи касбӣ, масъулиятро одоби судяҳо, беҳдошти раванди бозомӯзии ихтисосӣ

бо назардошти тағйирот дар низоми таҳсилоти олии касбӣ ва дар ин замина баланд бардоштани мақоми Маркази таълимии судяҳои назди Суди Олӣ метавонад, ҷиҳати баланд бардоштани шуури ҳуқуқии касбии судяҳо ва барои қабули қарорҳои қонунию асоснок мусоидат намояд. [9–М], [10–М], [23–М], [30–М].

Даҳум, мақсад аз тез-тез ворид намудани тағйиру иловаҳо ба қонунҳои мурофиавӣ ба андешаи мо агар аз як тараф устувор набудани меъёрҳои мурофиавӣ бошад, аз тарафи дигар таҷрибаи нодурусти татбиқи қонунҳо ва дигар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ аз ҷониби мақомоти ҳуқуктатбиқкунанда ба шумор меравад. Танҳо дар соли 2022 дар моҳи март ва моҳи июл ба КММ ҚТ якчанд тағйиру иловаҳо ворид карда шуданд. Тағйироти моҳи март воридгардида, агар ба маҳдуд кардани салоҳияти судяҳо дар боздошти иҷрои санадҳои судӣ дахл дошта бошад, пас тағйироти дар моҳи июл воридшуда, ба васеъ намудани салоҳияти прокурор вобастагӣ дорад. Бинобар ин, қонунгузор салоҳияти судяҳоро оид ба боздоштани иҷрои санадҳои судӣ як дараҷа маҳдуд намудааст.

Аз ҷониби қонунгузор зиёд намудани ваколати прокурор оид ба иштирок дар баррасии парвандаҳо, талаб карда гирифтани парвандаҳо аз судҳо ва овардани эътироз нисбати санадҳои судӣ ба андешаи мо аз ҷониби баъзе аз судяҳо ба таври дахлдор иҷро нагардидани вазифаҳои хизматнашон мебошад. Ба андешаи мо барои ин ҳолат, муқарароти принципҳои конституционии мурофиавиро сарфи назар намудан ба мақоми судя ва суд ҳамчун шохаи ҳокимияти давлатӣ ба мақсад мувофиқ нест. Дар чунин ҳолатҳо бояд қонунгузор чораҳои назоратии судӣ, хоста гирифтани ва ҷобачогузори судяҳо, сину соли судягӣ, ҳар се сол ротатсияи шудани судяҳо, пурзур намудани ҷавобгарии судяҳо, раисони судҳо, мақсаднок будани институти судя-қоромӯз ва тарзи бозомӯзии судяҳо, таъмини моддию техникӣ ва шароити кори судҳоро аз нав таҷдиди назар намудан, ба мақсад мувофиқ мебошад. [24–М], [27–М].

Ёздаҳум, мутобиқи қисми 1 моддаи 92 Конститутсияи ҚТ «Ёрии ҳуқуқӣ дар тамоми марҳилаҳои тафтишот ва мурофиаи судӣ кафолат дода мешавад.». Дар асоси моддаи 19 Конститутсияи ҚТ бошад, «Ҳар кас кафолати ҳифзи судӣ дорад.

Ҳар шахс ҳуқуқ дорад талаб намояд, ки парвандаи ӯро суди босалоҳият, мустақил ва беғараз, ки тибқи қонун таъсис ёфтааст, баррасӣ намояд. Ҳеч касро бе асоси қонунӣ дастгир, ҳабс кардан мумкин нест.». Бинобар ин асосҳо пешниҳод мегардад, ки дар Конститутсияи ҚТ ва дигар қонунҳо дар тамоми марҳилаҳои тафтишот ва мурофияи судӣ иштироки ҳатмии адвокат пешбинӣ карда шавад. [9–М], [10–М], [15–М], [30–М].

Дувоздаҳум, бинобар асоси он ки дар Тоҷикистон таъсиси ҳукумати электронӣ пешбинӣ гардидааст, пешниҳод карда мешавад, ки рафти тамоми марҳилаҳои тафтишот ва ҳамаи мурофияҳои судӣ ба таври электронӣ сабт карда шуда, дар тамоми марҳилаҳои тафтишот ва ҳамаи мурофияҳои судӣ аз тартиб додани протоколҳои хаттии қоғазӣ даст кашида шавад ва ҳомилҳои электронӣ ба парвандаҳо ҳамроҳ карда шаванд. Аз ин рӯ, пешниҳод мегардад, ки дар қонунҳои мурофиявӣ вобаста ба сабти навори электронӣ муқарраротҳои дахлдор ворид карда шаванд. [15–М], [30–М].

Сенздаҳум, ба андешаи мо вақте расидааст, ки қонунҳои мурофиявӣ, пеш аз ҳама кодексҳои мурофиявии маданӣ, ҷиноятӣ ва иқтисодӣ таҷдиди назар карда шуда, дар таҳрири нав қабул карда шаванд. [10–М], [32–М].

Чордаҳум, низоми мавҷудаи таҳсилоти бозомӯзии судяҳо ба баланд бардоштани шуури ҳуқуқии касбии судяҳо мусоидат карда наметавонад. Зеро муқаррароти қонун оид ба дар ду сол як маротиба бо тақмили ихтисос фаро гирифта шудани судяҳо, ки муҳлати он дар таҷриба 10 руз муқаррар гардидааст нокифоя мебошад. Таҷрибаи дигар давлатҳо нишон медиҳад, ки муҳлати бозомӯзии судяҳо аз як моҳ кам набуда, он дар муассисаҳои илмӣ, бо ҷалби кафедраҳои дахлдор ва олимони маъруф фаро гирифта мешавад. Маркази таълимии судяҳо дар назди Суди Олии ҚТ чунин имкониятҳо надошта, барои баланд бардоштани тақмили ихтисоси онҳо ба талабот ҷавобгу шуда наметавонад, ҳатто барои судяҳои Суди конститутсионӣ ва судҳои иқтисодӣ шароити бозомӯзии судяҳо вучуд надорад. Бинобар ин, муаллиф пешниҳод менамояд, ки бозомӯзӣ ва баланд бардоштани тақмили ихтисоси судяҳо бо сабаби мавҷуд набудани замина оид ба бозомӯзии судяҳо дар Суди Олӣ ва Маркази таҳлимии он, бозомӯзии судяҳо дар факултаети

ҳуқуқшиносӣ бо таҳияи барномаи махсус бо васоитҳои таълимии дахлдор амалӣ намудан ба мақсад мувофиқ аст. Чунки маҳз бозомӯзии сифатнок ва дахлдор ба баланд бардоштани таҳасуси касбии судяҳо, ҳамчун заминаи инкишофи шуури ҳуқуқии судяҳо мегардад. [8–М], [10–М], [23–М], [30–М].

Понздаҳум, фаъолияти судӣ масъулияти баландро талаб намуда, неруи зиёди ақлонию ҷисмониро талаб менамояд. Бо ин мақсад муаллиф пешниҳод менамояд, ки ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ ва қабули санадҳои судӣ, дар фаъолияти судҳо дар қонунгузорӣ баъзе истисноҳои пешбинӣ карда шаванд, ки онҳо ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти судяҳо ва беҳтар гардонидани сифати санадҳои судӣ мусоидат менамоянд. Аз ҷумла, дар ҳамаи зинаҳои судӣ пурра таҳия намудани санадҳои судӣ вобаста ба парвандаҳои мушаххас ҳамчун истисно пешбинӣ карда шаванд: санади судӣ ҳамон вақт пурра таҳия карда мешавад, ки агар онро тарафҳои муурофия ва ё иштирокчиёни муурофия талаб намоянд; санади судӣ ҳамон вақт пурра таҳия карда мешавад, ки агар санади судӣ аз ҷониби тарафҳо ва ё иштирокчиёни муурофия шикоят карда шавад; санадҳои судие ки дар онҳо сирри давлатӣ, сирри оилавӣ ва сирри тижоратӣ ошкор мешаванд, новобаста аз ду ҳолати дар боло зикргардида, пурра таҳия карда намешаванд. Вобаста ба ин пешниҳодҳо инчунин дар қонунгузорӣ пешбинӣ намудани имзои электронии судя ва супоридани нусхаи санади судӣ ба тариқи электронӣ пешбинӣ карда шавад. [8–М], [10–М], [14–М], [16–М], [30–М].

ТАВСИЯҲОИ АМАЛӢ:

1. Ба Конститутсияи ҚТ тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шаванд:

1)Қисми 2 моддаи 19 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

«Ҳеҷ касро ғайриқонунӣ дастгир ва ё ҳабс кардан мумкин нест. Ба ҳар шахс ёри адвокат аз лаҳзаи дастгир шудан таъмин карда мешавад.».

2)Моддаи 84 дар таҳрири нав ифода карда шавад:

«Моддаи 84. Адолати судиро дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз номи давлат танҳо суд ба амал мебарорад.

Ҳокимияти судӣ бавоситаи мурофияи судии конституционӣ, маданӣ, иқтисодӣ, ҷиноятӣ ва ҳуқуқвайронкунии маъмурӣ амалӣ мегардад.

Тартиби таъсис, ташкил ва фаъолияти низоми судиро қонуни конституционӣ муайян мекунад.

Таъсиси суди ҷавқулода манъ аст.»;

3)Моддаи 85 дар таҳрири нав ифода карда шавад:

«Моддаи 85. Ба вазифаи судя шахсе интихоб ё таъин мешавад, ки танҳо шаҳрвандии Ҷумҳурии Тоҷикистонро дошта бошад, дорои таҳсилоти олии ҳуқуқшиносӣ буда, сини ӯ аз 30 кам набошад ва ҳадди аққал 5 сол собиқаи кории касбӣ дошта бошад. Қонуни конституционӣ метавонад нисбати судяҳои судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон талаботҳои иловагиро муқаррар намояд.»;

4)Ба моддаи 86 қисми 1 бо мазмуни зайл илова карда шавад:

«Раис, муовинон ва судяҳои Суди конституционӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ бо пешниҳоди Президент аз ҷониби Маҷлиси миллӣ интихоб ва бозхонд мешаванд.».

2. Ба Қонуни конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 26 июли соли 2014, №1084 «Дар бораи судҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон» тағйиру иловаҳои зерин ворид карда шаванд:

1)Дар моддаи 2:

- қисми 2 хориҷ карда шавад;
- дар қисми 3 калимаи «оилавӣ» хориҷ карда шавад;

2)Моддаи 4 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

«Моддаи 4. Вазифаи суд

Вазифаи суд дар Ҷумҳурии Тоҷикистон аз баровардани адолати судӣ ва таъмини адолати иҷтимоӣ иборат мебошад.»;

3)Дар моддаи 12:

– дар қисми 2 рақами «25» ба рақами «30» ва рақами «3» ба рақами «5» иваз карда шаванд;

–қисми 3 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

«3. Сини ниҳони дар мансаби судяҳои Суди Конститусионӣ, Суди Олӣ ва Суди Олии иқтисодӣ 70 сол, судяҳои судҳои вилоят ва шаҳри Душанбе, судҳои шаҳр ва ноҳия, суди ҳарбии гарнизонҳо, Суди иқтисодии Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, судҳои иқтисодии вилоят ва шаҳри Душанбе 65 сол муайян карда шавад».

4) дар моддаи 22:

Сархатҳои яқум, дуҷум, сеҷум ва чорум хориҷ карда шаванд.

5) дар моддаи 23 қисми 3 дар таҳрири зерин ифода карда шавад:

«3. Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳайати зерин фаъолият мекунад:

– Пленуми Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– коллегияҳои кассатсионӣ ва назоратии судӣ оид ба парвандаҳои мадании Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– коллегияҳои кассатсионӣ ва назоратии судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– коллегияҳои кассатсионӣ ва назоратии судӣ оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон;

– коллегияҳои судии кассатсионӣ ва назоратии ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон».

6) моддаҳои «28, 29 ва 30» хориҷ карда шаванд.

7) Моддаи 32 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

«Моддаи 32. Салоҳияти коллегияҳои ҳарбии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

1. Коллегияҳои ҳарбӣ:

– парвандаҳоро ба тариқи кассатсионӣ ва назоратӣ баррасӣ менамоянд;

– аризаи тарафҳо, прокурор, шахсони дигари иштирокчиҳои парванда ва шахсони манфиатдорро дар бораи вобаста ба ҳолатҳои навошкоргардида аз навошбаррасӣ намудани санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдонамуда, инчунин қарори қабулнамудаи коллегияи ҳарбӣ, ки дар асоси он санадҳои судии марҳилаи яқум тағйир дода шудааст ё санадҳои судии навошқабул шудааст, баррасӣ менамоянд;

– таҷрибаи судиро ҷамъбаст, омили судиро таҳлил менамояд ва аз натиҷаи онҳо ба мақомоти дахлдор пешниҳод ирсол менамоянд;

– ваколатҳои дигареро, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон муқаррар намудааст, амалӣ менамоянд.».

8) Моддаи 33 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

«Моддаи 33. Салоҳияти коллегияҳои судӣ оид ба парвандаҳои мадании Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Коллегияҳои судӣ оид ба парвандаҳои маданӣ:

– ба тариқи кассатсионӣ ва назоратӣ парвандаҳои маданӣ ва оилавино баррасӣ менамоянд;

– аризаи тарафҳо, прокурор, шахсони дигари иштирокчиҳои парванда ва шахсони манфиатдорро дар бораи вобаста ба ҳолатҳои наво ошкоргардида аз наво баррасӣ намудани санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдонамуда, инчунин қарори қабулнамудаи ӯ, ки дар асоси он санадҳои судии марҳилаи якум тағйир дода шудааст ё санадҳои судии наво қабул шудааст, баррасӣ менамоянд;

– таҷрибаи судиро ҷамъбаст, омили судиро таҳлил мекунад ва аз натиҷаи онҳо ба мақомоти дахлдор пешниҳод ирсол менамоянд;

– ваколатҳои дигареро, ки қонунгузори Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, амалӣ менамоянд.».

9) Моддаи 34 хориҷ карда шавад.

10) Моддаи 35 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

«Моддаи 35. Салоҳияти коллегияҳои судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Коллегияҳои судӣ оид ба парвандаҳои ҷиноятӣ:

– ба тариқи кассатсионӣ ва назоратӣ парвандаҳои ҷиноятиро баррасӣ менамоянд;

– аризаи тарафҳо, прокурор, шахсони дигари иштирокчиҳои парвандаро дар бораи вобаста ба ҳолатҳои наво ошкоргардида аз наво баррасӣ намудани санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдонамуда, инчунин қарори қабулнамудааш, ки дар асоси

он санадҳои судии марҳилаи якум тағйир дода шудааст ё санадҳои судии нав қабул шудааст, баррасӣ менамояд;

– таҷрибаи судиро ҷамъбаст, омори судиро таҳлил мекунад ва аз натиҷаи онҳо ба мақомоти дахлдор пешниҳод ирсол менамоянд;

– ваколатҳои дигареро, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, амалӣ менамояд.».

11) Моддаи 36 дар таҳрири зайл ифода карда шавад:

«Моддаи 36. Салоҳияти коллегияҳои судӣ оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурии Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон

Коллегияҳои судӣ оид ба парвандаҳои ҳуқуқвайронкунии маъмурий:

– ба тариқи кассатсионӣ ва назоратӣ парвандаҳои маъмуриро баррасӣ менамоянд;

– аризаи тарафҳо, прокурор, шахсони дигари иштирокчиҳои парвандаро дар бораи вобаста ба ҳолатҳои нав ошкоргардида аз нав баррасӣ намудани санадҳои судии эътибори қонунӣ пайдонамуда, инчунин қарори қабулнамудаи он, ки дар асоси он санадҳои судии марҳилаи якум тағйир дода шудааст ё санадҳои судии нав қабул шудааст, баррасӣ менамоянд;

– таҷрибаи судиро ҷамъбаст, омори судиро таҳлил мекунад ва аз натиҷаи онҳо ба мақомоти дахлдор пешниҳод ирсол менамоянд;

– ваколатҳои дигареро, ки қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон пешбинӣ намудааст, амалӣ менамоянд.».

12. Дар моддаи 37:

– дар сарҳати 9 калимаҳои «шумора ва ҳайати Раёсати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» хориҷ карда шавад;

– сарҳати 10 ва 12 хориҷ карда шавад;

– дар сарҳати 11 калимаҳои «Раёсати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон,» хориҷ карда шавад;

– дар сарҳати 13 калимаҳои «қоромӯз-судя» хориҷ карда шавад;

13) Дар моддаи 38:

– сарҳатҳои яум ва дуҷум ҳориҷ карда шаванд;

– дар сархати ҳафтум калимаҳои «кори Раёсат» хориҷ карда шаванд.

14) Дар моддаи 39:

– сархати дуёми қисми 2 хориҷ карда шавад;

– дар сархати чоруми қисми 2 калимаҳои «ва Раёсати» хориҷ карда шавад.

15) Дар моддаи 40:

– сархати якум хориҷ карда шавад;

– дар сархати чорум «Раёсати Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон» хориҷ карда шавад.

16) Дар моддаи 41:

– сархати якум хориҷ карда шавад;

– дар сархати чоруми калимаҳои «ва Раёсати» хориҷ карда шавад.

17) Моддаи 42 хориҷ карда шавад.

18) Дар моддаи 45:

– дар сархати якум калимаҳои «дар марҳилаи якум» хориҷ карда шавад;

– сархати дуум дар таҳрири нав ба таври зайл ифода карда шавад: «аризаи та-
рафҳо, прокурор, шахсони дигари иштирокчиӣ парванда ва шахсони манфиатдор-
ро дар бораи вобаста ба ҳолатҳои нав ошкоргардида аз нав баррасӣ намудани са-
надҳои судии эътибори қонунӣ пайдонамуда, инчунин қарори қабулнамудаи ӯ, ки
дар асоси он санадҳои судии марҳилаи якум тағйир дода шудааст ё санадҳои су-
дии нав қабул шудааст, баррасӣ менамояд»;

19) Дар моддаи 46:

– сархати дуум қисми 3 хориҷ карда шавад.

20) Дар моддаи 48:

– сархати якуми қисми 1 хориҷ карда шавад.

– дар сархати чоруми қисми 1 калимаи «Раёсат» хориҷ карда шавад.

21) Моддаҳои 50 ва 51 хориҷ карда шаванд.

22) Дар моддаи 53:

– дар сархатҳои ҳаштум, нӯҳум ва сенздаҳум калимаҳои «Раёсати Суди Олии
иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» хориҷ карда шаванд.

23) Дар моддаи 54:

– сархати якум хориҷ карда шавад.

24) Дар моддаи 55:

– сархати якум хориҷ карда шавад;

– дар сархати чорум калимаҳои «Раёсати Суди Олии иқтисодии Ҷумҳурии Тоҷикистон» хориҷ карда шаванд.

25) Моддаи 56 хориҷ карда шавад.

26) Дар моддаи 70:

– сархати якум ва сеюм хориҷ карда шаванд.

27) Моддаҳои 72, 73 ва 74 хориҷ карда шаванд.

28) Дар моддаи 76:

– калимаи «оилавӣ» хориҷ карда шавад.

29) Дар моддаи 77:

– дар сархати шашум калимаҳои «ва Раёсати судҳои мазкур» хориҷ карда шаванд;

– сархати ҳафтум хориҷ карда шавад.

30) Дар моддаи 107:

– дар матни модда калимаҳои «ва қоромӯз-судяҳо» хориҷ карда шаванд.

31) Моддаи 108 хориҷ карда шавад.

ИНТИШОРОТ АЗ РҶҶИ МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

а) Монографияҳо, дастури таълимӣ:

[1–М]. Кодиров, Т.К. – гл. 39. гл. 41 Комментарии к гражданскому процессуальному кодексу Республики Таджикистан [Текст] / Т.К. Кодиров / Под.ред. профессора Рахимова М.З. – Душанбе, 2012. – 573 с.

[2–М]. Қодиров, Т.Қ., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Уҳдадорихои алиментдиҳӣ (дар назария ва амалияи Ҷумҳурии Тоҷикистон): Дастури таълимию амалӣ/Зери таҳрири Раиси Суди конституционии Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҳмудов М.А. [Матн] / Т.Қ. Қодиров, И.Ҳ. Бобочонов, Ш.К. Бадалов. – Душанбе «Эрграф», 2012. – 272 с. – ISBN 978-99947-41-97-7.

[3–М]. Кодирзода Т.К. Актуальные проблемы осуществления субъективных гражданских прав (учебное пособие). [Текст] / Т.К. Кодирзода. – Душанбе. 2013. – 92 с.

[4–М]. Кодирзода Т.К. Злоупотребления субъективными гражданскими правами (теория и практика). Монография. [Текст] / Т.К. Кодирзода. – Душанбе.: «Ямини содик», 2014. – 176с.

[5–М]. Кодирзода Т.К. Проблемы злоупотребления субъективными гражданскими правами. Монография. [Текст] / Т.К. Кодирзода. – Душанбе.: Издательство “Эр–граф”, 2019. – 164 с. – ISBN 978-99975-73-68-1.

[6–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х., Ашурзода А.А., Ғафорода И., Саидзода М.Ш., Анушервони И., Ҳамроқулзода Б.А. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кудак» [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, И.Х. Бобочонзода, А.А. Ашурзода, И. Ғафорода, М.Ш. Саидзода, И. Анушервони, Б.А. Ҳамроқулзода // Зери таҳрири Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шермуҳаммад Шоҳиён. – Душанбе: «Эр–граф». 2019.–308 саҳ. – ISBN 978-99975-96-87-5.

[7–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х., Раҳимзода Р.Х., Сафарзода А.И., Шоҳиён А., Солиев К.Х., Ҳусейнзода С.Х., Ғафорода И., Ғоибназар И., Қудратзода М. Ҳуқуқи ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, И.Х. Бобочонзода, Р.Х. Раҳимзода, А.И. Сафарзода, А. Шоҳиён, К.Х. Солиев, С.Х. Ҳусейнзода, И. Ғафорода, И. Ғоибназар, М. Қудратзода // Зери таҳрири д.и. ҳ., дотсент Раҳимзода Р.Х. ва д.и. ҳ. Бобочонзода И.Х. — Душанбе: «Эр–граф», 2019. – 550 с. – ISBN 978-99975-73-93-3

[8–М]. Кодирзода Т.К. Правосознание судей (понятие, структура и виды). Монография. Часть 1. [Текст] / Т.К. Кодирзода. – Душанбе: «ЭР–граф», 2021. –164 с. – ISBN 978-99985-62-49-3.

[9–М]. Кодирзода Т.К. Правосознание судей (судебное познание и мышления судей). Монография. Часть 2. [Текст] / Т.К. Кодирзода. – Душанбе: «ЭР–граф», 2022. – 188с. – ISBN 978-99985-62-49-3.

[10–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқукии судяҳо. Монография. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода. – Душанбе: «ЭР–граф», 2023. – 312 с. – ISBN 978-99985-1-160-6.

[11–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х., Рустамзода М.Р. Ҳуқуки ҷиноятӣ: Ҷиноят ва Ҷазо дар саволу ҷавобҳо, қисми якум, Ҷиноят, Васоити илмию амалӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, И.Х. Бобочонзода, М.Р. Рустамзода. – Душанбе: «ЭР–граф», 2023. – 279 с. – ISBN 978-99985-1-133-0.

[12–М]. Қодирзода Т.Қ., Асосҳои назариявӣ-меъёрии татбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе [Матн] / И.Х. Бобочонзода. // Монография. Коллективи муаллифон: зери таҳрири д.и.х., профессор И.Х. Бобочонзода ва д.и.х., профессор А.Р. Нематов. – Душанбе: МН «Дониш», 2023. – 340 с.

[13–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ., Ҳуқуки муҳофизатии ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе [Матн] / И.Х. Бобочонзода. //– Душанбе: «ЭР–граф», 2024. – 416 с.

[14–М]. Қодирзода Т.Қ. Маърифати ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография [Матн] / И.Х. Бобочонзода // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон Маҳмудзода М.А. ва доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Бобочонзода И.Х. – Душанбе: МН «Дониш», 2024. – 424 с. – ISBN 978-99985-0-469-2. (дар ҳаммуал.).

[15–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои татбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (монография) / Коллективи муаллифон; зери таҳрири д.и.х., профессор Бобочонзода И.Х. ва д.и.х., профессор Нематов А.Р.,– Душанбе: МН «Дониш», 2024. – 664 с.

[16–М]. Қодирзода Т.Қ. Тадбирҳои баланд бардоштани шуури ҳуқукии судяҳо. Васоити таълимӣ. – Душанбе: «ЭР–граф», 2025. – 148 с. – ISBN 978-99985-1-133-0.

б) Мақолаҳои илмие, ки дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷоп шудаанд:

[17–М]. Қодирзода Т.Қ. Пределы и ограничения осуществление субъективных гражданских прав [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Законодательства. – 2017. – №4(28). – С. 40-54. – ISSN 2410-2903.

[18–М]. Қодирзода Т.К. Генезис и современные концепции злоупотребления субъективных гражданскими правами [Матн] / Т.К. Қодирзода // Правовая жизнь. – 2017 – 4 (20). – С. 133–147. – ISSN 2307-5198.

[19–М]. Қодирзода Т.К., Бободжонзода И.Х., Процессуальные препятствия и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе. [Текст] / Т.К. Қодирзода, И.Х. Бободжонзода // Законодательства. – 2019. – №3 (35). – С. 87–98. – ISSN 2410-2903.

[20–М]. Қодирзода Т.К., Бободжонзода И.Х., Доступ к правосудию и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе. [Текст] / Т.К. Қодирзода, И.Х. Бободжонзода // Академический журнал. – 2019. – №3 (31). – С. 45–54. – ISSN 2305-0535.

[21–М]. Қодирзода Т.К., Бободжонзода И.Х., Гносеологические аспекты судебного правоприменения и его влияние на устойчивость судебных решений и независимость судей. [Текст] / Т.К. Қодирзода, И.Х. Бободжонзода // Академический журнал. – 2019. – №4 (32). – С. 44–51. – ISSN 2305-0535.

[22–М]. Қодирзода Т.К., Бободжонзода И.Х., Курбонзода Ш.Ш. Права пациентов: в контексте юридической конфликтологии. [Текст] / Т.К. Қодирзода, И.Х. Бободжонзода, Ш.Ш. Курбонзода // Законодательства. – №4 (36). – 2019. – С. 42–48. – ISSN 2410-2903.

[23–М]. Қодирзода Т.К. Понятие и структура правосознания. [Текст] / Т.К. Қодирзода // Академический журнал. – 2020. – №1 (33) – С. 47–52. – ISSN 2305-0535.

[24–М]. Қодирзода Т.Қ. Мафхуми шуури ҳуқуқии судяҳо. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – №1(29). – С. 16–27. – ISSN 2307-5198.

[25–М]. Қодирзода Т.К. Гносеологическое аспекты судебного правоприменения и его влияние на устойчивость судебных решений и независимость судей.

[Текст] / Т.К. Кодирзода // Законодательства. – 2020. – №1(37). – С. 49–56. – ISSN 2410-2903.

[26–М]. Кодирзода Т.К., Бободжонзода И.Х., Курбонзода Ш.Ш., Применение норм национального законодательства при защита прав пациентов в контексте международно–правовых стандартов. [Текст] / Т.К. Кодирзода, И.Х. Бободжонзода, Ш.Ш. Курбонзода // Академический юридический журнал. – 2020. – №3 (35) – С. 116–122. – ISSN 2305-0535.

[27–М]. Қодирзода Т.Қ., Шарофзода Р., Инкишофи заминаҳои илмӣ–методологии мафҳуми «шуури ҳуқуқӣ» [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, Р. Шарофзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2022. – №1(41). – С. 44–53. –ISSN 2305-0535.

[28–М]. Қодирзода Т.Қ. Тарбияи ҳуқуқӣ ва тарбияи кадрҳои ҳуқуқӣ ҳамчун шарт ба банд бардоштани шуури ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – №4 (40). – С. 30–42. – ISSN 2307–5198.

[29–М]. Қодирзода Т.Қ. Самаранокӣ ва сифати санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамчун шарт ва натиҷаи ҳуқуқтатбиқкунӣ [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2023. – №1. (45). – С. 56–63. –ISSN 2305-0535.

[30–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури касбии ҳуқуқии судяҳо ҳамчун шакли ташаккули шуури ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2023. – №1 (45) – С. 72–79. – ISSN 2305-0535.

[31–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқӣ: Масъалаҳои назариявӣ–ҳуқуқӣ [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Қонунгузорӣ. – 2023. – №1(49). – С. 12–15. – ISSN 2410-2903.

[32–М]. Қодирзода Т.Қ. Фаҳмиши ҳуқуқ ҳамчун асоси ташаккули тафаккури судяҳо. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2023. – №1(41). – С. 84–93. – ISSN 2307–5198.

[33–М]. Қодирзода Т.Қ. Маҳмудзода М.А., Худоёрзода Б.Т. Оила ва қонун. «Тақриз ба Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе», (дар ҳаммуаллифӣ), [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, М.А. Маҳмудзода, Б.Т. Худоёрзода. // Маҷаллаи Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2023. –№1(41). С. 154–171.

[34–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х. Проблемаҳои назариявии институтҳои ҷиноят ва ҷазо дар лоиҳаи Кодекси нави ҷиноятии Ҷумҳурии

Тоҷикистон [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, И.Х. Бобочонзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2023. – №2 (46). – С. 12–22. – ISSN 2305-0535.

[35–М]. Қодирзода Т.Қ. Ислоҳоти судӣ–ҳуқуқӣ дар ҳошияи Паёми Президент. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2023. –3(47). – С. 67–70. – ISSN 2305-0535.

[36–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқии касбӣ дар фаъолияти ҳуқуктатбиқкунии судӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2023. – 4(48). – С. 89–95. – ISSN 2305-0535.

[37–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х., Махсудӣ Ф. Тағйиру иловаҳо ба қонунҳои мурофиавӣ идомаи амалишавии Барномаҳои ислоҳоти судӣ–ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблемаҳои назариявӣ, қонунгузорӣ ва амалӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, И.Х. Бобочонзода, Ф.Махсудӣ // Осори Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. –№3(59). – С. 16–30. – ISSN 2412-141X.

[38–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ., Шовалиев М.Т. Проблемаҳои муайяннамоии мафҳуми “маърифати ҳуқуқӣ” аз нигоҳи илми ҳуқуқшиносӣ Тоҷикистон // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – №1(49). – С. 10-19 – ISSN 2305-0535.

[39–М]. Бобочонзода И.Х., Тағойназаров Ш.Т., Қодирзода Т.Қ. Тақриз ба тафсири Кодекси оилаи ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “ЭР-граф”, 2015. – 415с., муаллифон Маҳмудзода Маҳкам, Худоёрзода Бахтиёр // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – №1(49). – С. 192-201. – ISSN 2305-0535.

[40–М]. Қодирзода Т.Қ. Баъзе масъалаҳои шуури ҳуқуқии судяҳо // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2023. – №4 (44). – С. 10–18. – ISSN 2307-5198.

[41–М]. Бобочонзода И.Х. Қодирзода Т.Қ., Проблемаҳои муайяннамоии мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ аз нигоҳи илми ҳуқуқшиносӣ., [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2024. – 1(49). – С. 10–19. – ISSN 2305-0535.

[42–М]. Бобочонзода И.Х., Тағойназаров Ш.Т., Қодирзода Т.Қ. Тақриз ба тафсири Кодекси оилаи ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “ЭР-граф”, 2015. –

415с., муаллифони Маҳмудзода Маҳкам, Худоёрзода Бахтиёр // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – №1(49). – С. 192-201. – ISSN 2305-0535.

[43–М]. Қодирзода Т.Қ. Нақши илми ҳуқуқшиносӣ дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – 1(49). – С. 16–22. – ISSN 2305-0535.

[44–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои муайяннамоии мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ аз нигоҳи илми ҳуқуқшиносӣ., [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – 1(49). – С. 10–19. – ISSN 2305-0535.

[45–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ., Тағойназаров Ш.Т. Тақриз ба тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “ЭР-граф”, 2015. – 415с., муаллифони Маҳмудзода Маҳкам, Худоёрзода Бахтиёр // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – №1(49). – С. 192-201. – ISSN 2305-0535.

[46–М]. Қодирзода Т.Қ., “Нақши маърифати ҳуқуқӣ дар таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ”, [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2024. – №4(48). – С. 16–26. – ISSN 2307-5198.

[47–М]. Қодирзода Т.Қ. // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. Нақши илми ҳуқуқшиносӣ дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон. – 2024. – №3 (51). – С. 16-22 – ISSN 2305-0535.

в) Мақолаҳои илмие, ки дар нашриҳои дигар ҷоп шудаанд:

[48–М]. Қодирзода Т.Қ. Фемида [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашриҳои Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2012. – №4. – С. 96-99.

[49–М]. Қодирзода Т.Қ. Нуқтаи назари илмӣ сӯиистифодаи ҳуқуқи субъективӣи граждани [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе: «Сино», 2015. – №3\10 (188). – С. 97–104.

[50–М]. Қодирзода Т.Қ. Баъзе лаҳзаҳои баҳсталаби оқибатҳои сӯиистифодаи ҳуқуқи субъективӣи граждани [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Қисми II. – Душанбе: «Сино», 2015. – №3\12 (189) – С. 87–92.

[51–М]. Қодирзода Т.Қ. Дар бораи проблемаи мафҳум ва аломатҳои сӯйистифодаи ҳуқуқи субъективии гражданин [Матн] / Т.Қ. Қодирзода \ \ Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (мачаллаи илмӣ). Қисми I. –Душанбе: «Сино», 2015. –№3\11 (188). – С. 147–151.

[52–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои назариявии банду басти сӯйистифода аз ҳуқуқҳои субъективии гражданин [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2016. – №44. – С. 79-89.

[53–М]. Қодирзода Т.Қ. Мушкилиҳои ҳуқуқтатбиқкунии меъёр оид ба манъи сӯйистифодаи ҳуқуқ дар низоми ҳуқуқи гражданин Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2017. – №3. – С. 56-70.

[54–М]. Қодирзода Т.Қ. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, Президенти сулҳовару сулҳофар. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. – №4. – С. 64–69.

[55–М]. Қодирзода Т.Қ. Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва рушди ҳокимияти судӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. – №3. – С. 84–88.

[56–М]. Қодирзода Т.Қ. Омилҳои пешгирии зӯрварӣ дар оила. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –2019. – №3. – С. 89–94.

[57–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемы правосознания и правовой культуры судей в процессе судебного правоприменения. [Текст] / Т.Қ. Қодирзода // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики. Монография / Колл. авт., под. ред., д.ю.н. И.Х. Бободжонзода, д.ю.н. А.Р.Нематова. – Душанбе; 2022. –241 с. – С.106–118.

[58–М]. Қодирзода Т.Қ. Масъалаҳои ки ба шуури ҳуқуқии судяҳо вобастагӣ доранд. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – №2. – С. 60–73.

[59–М]. Қодирзода Т.Қ. Понятие правосознание и ее структурные элементы. [Текст] / Т.Қ. Қодирзода // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики. Моно-

графия / Колл. авт., под. ред., д.ю.н. И.Х. Бободжонзода, д.ю.н. А.Р.Нематова. – Душанбе, 2022. – С.15–26. – 241 с.

[60–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқӣ ҳамчун омили самаранокии татбиқи қонунгузорӣ дар фаъолияти судҳо. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ (Душанбе, 14 июни соли 2022). – Душанбе, 2022. – 342с. – С. 229–245.

[61–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемы правосознания и правовой культуры судей в процессе судебного правоприменения [Текст] / Т.Қ. Қодирзода // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/ Бободжонзода И.Х., Нематов А.Р. и др. – Душанбе, 2022. – С. 106–118.

[62–М]. Қодирзода Т.Қ. Понятие правосознание и ее структурные элементы [Текст] / Т.Қ. Қодирзода // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/ Бободжонзода И.Х., А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 15–26.

[63–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои ташаккули шуури касбии ҳуқуқӣ ҳамчун шакли шуури ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маводҳои Конференсияи III –юми байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои мубрами ҳуқуқи иқтисодӣ ва амнияти иттилоотӣ”. Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – Душанбе, 28 апрели соли 2023. – С. 121–128.

[64–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқии судҳо ҳамчун омили самаранокии таъини ҷазо. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «25–солагии Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъият ва дурнамо», Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 103–108.

[65–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои ташаккули шуури касбии ҳуқуқӣ ҳамчун шакли шуури ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маводҳои Конференсияи III –юми байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои

мубрами ҳуқуқи иқтисодӣ ва амнияти иттилоотӣ”. – Душанбе, 28 апрели соли 2023. – С. 121–128.

[66–М]. Қодирзода Т.Қ., Шуури ҳуқуқии судяҳо яке аз шаклҳои татбиқи ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Асосҳои назариявӣ–меъёрии татбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Монография) / Коллективи муаллифон; зери таҳрири д.и.х., Бобочонзода И.Х. ва д.и.х., Нематов А.Р.– Душанбе:–МН “Дониш”, 2023. – С. 222–233.

[67–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳо ва табиати шуури ҳуқуқӣ дар раванди ҳуқуқтатбиқкунӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Асосҳои назариявӣ–меъёрии татбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Монография) / Коллективи муаллифон; зери таҳрири д.и.х., Бобочонзода И.Х. ва д.и.х., Нематов А.Р.– Душанбе: МН “Дониш”, 2023. – С. 234–273.

[68–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х., Шовалиев М.Т. Мафҳуми «маърифати ҳуқуқӣ» дар илми ҳуқуқшиносӣ: проблемаҳои назариявӣ–ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Механизмҳои муосири ташаккули маърифати ҳуқуқии аҳоли: ҳолати кунунӣ ва дурнамо: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ–амалӣ (23 январи соли 2024) // Зери таҳрири Собирзода И.С. – ректори Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2024. – 280 с. – С. 74-97.

[69–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х., Шовалиев М.Т. Мафҳуми «маърифати ҳуқуқӣ» дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблемаҳои назариявӣ–ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Механизмҳои муосири ташаккули маърифати ҳуқуқии аҳоли: ҳолати кунунӣ ва дурнамо: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ–амалӣ (23 январи соли 2024) // Зери таҳрири Собирзода И.С. – ректори Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2024. – 280 с. – С. 98-119.

[70–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Маърифати ҳуқуқӣ: дар ҳошияи паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Механизмҳои муосири ташаккули маърифати ҳуқуқии аҳоли: ҳолати кунунӣ ва дурнамо: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ–амалӣ (23 январӣ соли 2024) // Зери таҳрири Собирзода И.С. – ректори Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2024. – 250 с. – С.13–31.

[71–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Мафҳуми «маърифати ҳуқуқӣ» дар илми ҳуқуқшиносӣ. Масоили мубрами давлат, ҷомеа ва ҳуқуқи муосир (мачаллаи илмӣ). 2024. №1 (1). Душанбе, 2024. – С. 14-27.

[72–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Фаҳмиши «маърифати ҳуқуқӣ» дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. Масоили мубрами давлат, ҷомеа ва ҳуқуқи муосир (мачаллаи илмӣ). 2024. №1 (1). Душанбе, 2024.– С. 43-54.

[73–М]. Қодирзода Т.Қ. Роҳҳои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон дар ҳошияи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маърифати ҳуқуқӣ омили муҳими таҳкими давлатдорӣ миллӣ: маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (25-26 апрели соли 2024) – Душанбе: 2024. – 376 с. – С. 12-20.

[74–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқии судяҳо ҳамчун як нави нисбатан мустақили шуури ҳуқуқӣ. Маҷмӯи мақолаҳои илмию назариявӣ ҷумҳуриявӣ // Кодекси маданият нав – масъалаҳои назариявӣ. Душанбе, МН «Дониш», 2024. – 200 с. – С. 183-194.

[75–М]. Қодирзода Т.Қ. Масъалаҳои шуури ҳуқуқӣ ҳангоми амалишавии меъёрҳои ҳуқуқӣ дар таҷрибаи судӣ. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар АМИТ. Маърифати ҳуқуқӣ-омили тақвияти тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният. Маҷмӯи мақолаҳои илмию назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба соли маърифати ҳуқуқӣ. Душанбе, 19 апрели соли 2024. МН «Дониш», 2024. – 260 с. – С. 181-203.

[76–М]. Қодирзода Т.Қ. Ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ яке аз падидаҳои даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Истиқлолияти давлатӣ – заминаи таҳкими давлати ҳуқуқбунёд. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи “Истиқлолияти давлатӣ – заминаи таҳкими давлати ҳуқуқбунёд”, бахшида ба 33-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 3-уми сентябри соли 2024 / Зери таҳрири д.и.х., профессор Бобочонзода И.Х. – Душанбе: “Нашри Мубориз”, 2024. – 464 с. – С. 182-200.

[77–М]. Бобочонзода И.Х. Қодирзода Т.Қ., Андешаҳо дар ҳошияи суҳанронии Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рӯзи таҷлили 30-юмин солгарди Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводҳои Конференсияи илмию амалӣ дар мавзӯи «Конститутсия кафили ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд». // Зери, таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Бобочонзода И.Х. – Душанбе: «ЭР-граф», 2024. – 100 с. – С. №7-42.

[78–М]. Қодирзода Т.Қ. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – заминаи раванди ислоҳоти судию ҳуқуқӣ. Маводҳои Конференсияи илмию амалӣ дар мавзӯи «Конститутсия кафили ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд». // Зери таҳрири мушовири ҳуқуқии Корхонаи воҳиди давлатии “Бонки амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон”, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Бобочонзода И.Х. – Душанбе: «ЭР-граф», 2024. – 100 с. – С. 43-49.

[79–М]. Қодирзода Т.Қ. Мафҳуми «маърифати ҳуқуқӣ» дар илми ҳуқуқшиносӣ [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ifppanrt.tj/tj/component/search> (санаи мурочиат 12.02.2024).

[80–М]. Қодирзода Т.Қ. Маърифати ҳуқуқӣ: дар ҳошияи паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: [https://ifppanrt.tj/tj/component/ search](https://ifppanrt.tj/tj/component/search) (санаи мурочиат 12.02.2024).

[81–М]. Қодирзода Т.Қ. Ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар ҳошияи Паёми Президент. [Заҳираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ifppanrt.tj/tj/component/search> (санаи мурочиат 12.02.2024).

[82–М]. Қодирзода Т.Қ. Маърифати ҳуқуқӣ дар қонунгузори Чумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ifppanrt.tj/tj/component/search> (санаи мурочиат 12.02.2024).

[83–М]. Қодирзода Т.Қ. Таҳдиди ифротгароии салафӣ ба суботи ҷомеа ва амнияти миллӣ. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ifppanrt.tj/tj/component/search> (санаи мурочиат 16.02.2024).

[84–М]. Қодирзода Т.Қ. Нақши Тафсири Кодекси оилаи Чумҳурии Тоҷикистон дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва оиладорӣ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.facebook.com/share/p/BLyT97DhmvYStLaT/?mibextid=xfxF2i> (санаи мурочиат 12.03.2024).

[85–М]. Қодирзода Т.Қ. Нақши Суханронии Президенти Чумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими сулҳу суббот ва амнияти давлат. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.ifppanrt.tj/tj/ilm-va-navidho/andeshai_muhakkikon/item (санаи мурочиат 15.03.2024).

[86–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Андешаҳо дар ҳошияи суханронии Пешвои муаззами миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рӯзи таҷлили 30-юмин солгарди Конститутсияи Чумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.ifppanrt.tj/tj/ilm-va-navidho/andeshai_muhakkikon/item (санаи мурочиат 12.11.2024).

[87–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Эмомали Раҳмон- Наш Президент. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.ifppanrt.tj/tj/ilm-va-navidho/andeshai_muhakkikon/item (санаи мурочиат 13.11.2024).

[88–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Саҳми Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккулёбии институти президентӣ ва таҳкими давлатдорӣ тоҷикон. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: https://www.ifppanrt.tj/tj/ilm-va-navidho/andeshai_muhakkikon/item (санаи мурочиат 14.11.2024).

[89–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Парчами миллии Тоҷикистон: таърих ва моҳияти он ҳамчун рамзи давлатӣ. // [Захираи электронӣ]. – Речаи

дастрас: <https://amit.tj/tj/mafkhum-va-mokhiyati-marifati-khukuki-dar-chumkhurii-tochikiston> (санаи мурочиат 18.11.2024).

Адабиёт:

Санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ:

[1]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 22 августи соли 1997, №383 "Дар бораи баъзе чораҳои беҳтар намудани тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандон ва кори ҳуқуқӣ дар ҷумҳурӣ", [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.adlia.tj> (санаи мурочиат 21.01.2020).

[2]. Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3 марти соли 2006, №94 "Дар бораи тасдиқи Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон", [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.adlia.tj> (санаи мурочиат 21.01.2020).

[3]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 15 апрели соли 2009 – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.president.tj (санаи мурочиат: 07.06.2023).

[4]. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон «Дар бораи самтҳои асосии сиёсати дохилӣ ва хориҷии ҷумҳурӣ». – Душанбе., Ҳафтаномаи «Мароми пойтахт». – №1 (779) аз 3.01.2024. – С. 7.

[5]. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 9 апрели соли 1997, №691 "Дар бораи сиёсати ҳуқуқӣ ва таъмини тарбияи ҳуқуқии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон", [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.adlia.tj> (санаи мурочиат 21.01.2020).

[6]. Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 6 феввали соли 2018, №1005 "Дар бораи Консепсияи сиёсати ҳуқуқии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2018–2028" [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.adlia.tj> (санаи мурочиат 21.01.2020).

Захираҳои электронӣ:

[7]. «Барномаи таълим ва тарбияи ҳукукии шаҳрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2020–2030», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 27 ноябри соли 2019, №599 тасдиқ карда шудаанд [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.adlia.tj> (санаи мурочиат 21.01.2020).

[8]. Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, Пешвои миллат мухтарам Эмомалӣ Раҳмон дар мулоқот бо кормандони мақомоти судӣ, ш. Душанбе, 21.11.2019 – [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: www.prezident.tj (санаи мурочиат: 07.06.2023).

Монографияҳо, китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ:

[9]. Абдуллоев, Н., Саъдиев, М.Х. Мақомоти судии Тоҷикистон дар масири тақомул ва ислоҳот: ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ / Н. Абдуллоев, М.Х. Саъдиев. – Душанбе: ЭР–граф, 2004. – 265 с.

[10]. Азизов У.А. Конституционные основы судебно–правовой политики в Республике Таджикистан // Судебная правовая политика в России и зарубежных странах: коллективная монография / под ред. А.А. Дорской. – Спб.: Астерион, 2019. – 608 с.

[11]. Ализода З. Эволюция института парламента в Республике Таджикистан. – Душанбе: ТНУ, 2013. – 206 с.

[12]. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). – М., 2005. – 544с.

[13]. Бобочонов И.Ҳ., Давлатов С.А., Бадалов Ш.К. Муурофияи граждани: Намунаи ҳуҷҷатҳои судӣ. (васоити таълимӣ). Нашри дуюм. – Душанбе: «ЭР–граф», 2013. – 504 с.

[14]. Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К., Кодиров Т.К., Уҳдадорҳои алиментдиҳӣ (дар назария ва амалия). – Душанбе: «ЭР–граф», 2012. – 272 с.

[15]. Буризода Э.Б., Одиназода Р.С. Судебные и казисудебные институты в истории таджикской государственности. – Душанбе: “Ирфон”, 2018. – 336с.

[16]. Вопленко Н, Н, Правосознание и правовая культура: Учебное пособие. – Волгоград: Изд-во ВолГУ, 2000. – 52с.

[17]. Диноршоев А.М. Конституционная регламентация и реализация прав и свобод человека и гражданина. – Душанбе, 2015. – 225 с.

[18]. Диноршоев А.М. Судебная власть в системе разделения властей в Республике Таджикистан // Судебная правовая политика в России и зарубежных странах: коллективная монография / под ред. А.А. Дорской. – СПб.: Астерина, 2019. – С. 439–450.

[19]. Иброҳимзода С.И. Инкишофи падидаи конститутсионии адлияи маъмурӣ дар Тоҷикистон. Конститутсияҳои Тоҷикистон ва падидаҳои ҳуқуқи давлатӣ дар инкишофи давлатдорӣ милли. Зери назари Президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон, академик Фарҳод Раҳимӣ ва номзоди илмҳои фалсафа дотсент Назар М.А. – Душанбе, “Дониш”, 2019. – 620с. – С. 441–509.

[20]. Ильин, И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. – Собрание сочинений. – Т. 4. – М., 1994. – 237с.

[21]. Имомов А.И. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане. – Душанбе, 2003. – 135 с.

[22]. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – 768 с.

[23]. Искандаров З.Х., Тураханова Д.Т., Каримова Т.Ф. Международные стандарты справедливого судопроизводства: Учебное пособие для студентов юридических факультетов / под ред. д. ю. н., проф. Искандарова З.Х. – Душанбе: Нашр, 2012. – 244 с.

[24]. Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизмҳои миллии ҳимояи он. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 136 с.

[25]. Малюткин А.В. Учение о правосознании в юридической мысли России: анализ основных теоретических концепций. Чебоксары, 2004. – 278 с.

[26]. Маҳмудов М.А. Устувории низоми судии Тоҷикистон: проблема ва мулоҳиза. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 176 с.

- [27]. Махмудзода М.А. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ. – Душанбе: ЭР–граф, 2017. – 632 с.
- [28]. Мирзамонзода Х.М. Конституционно–правовые основы судебной власти в Республике Таджикистан / под общ. ред. д.ю.н. Диноршоева А.М. – Душанбе, 2021. – 168 с.
- [29]. Менглиев Ш.М. Арбитражное рассмотрение внешнеэкономических споров. – Душанбе: "Эҷод", 2009. – 412с.
- [30]. Менглиев Ш.М. Возмещение морального вреда. – Душанбе, 1998. – 132с.
- [31]. Насриддинзода Э. С. Правовая культура: монография. –М.: Норма, 2014. – 352с.
- [32]. Ойгензихт В.А. Избранные труды. – Душанбе: "Типография ТНУ", 2019. – 740 с.
- [33]. Раҳимзода М.З. Избранные труды. – Душанбе, «Бухоро», 2014, – 638с.
- [34]. Сальников, В.П. Правовая культура // Общая теория права. Курс лекций / Под общ. ред.: Бабаев В.К. – Нижний Новгород: Изд–во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. – 544 с. – С. 500.
- [35]. Тагайназаров Ш.Т., Бабаджанов. И.Х, Бадалов Ш.К., Бабаджанов Дж.Б. Жизнь и здоровье человека: современные проблемы правовой ответственности. – Душанбе: «ЭР–граф», 2010. – 452 с.
- [36]. Тоҳиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 256с.
- [37]. Усмонов, О.У. Гражданское право дореволюционного Таджикистана. // Труды юридического факультета. Вып.1. (Вопросы гражданского права и процесса) – Душанбе, 1972. – 132 с.
- [38]. Усмонов, О.У. Становление советского гражданского права в Таджикистане. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 159 с.
- [39]. Холиков К.Н. Конституционное судопроизводство в Республике Таджикистан / отв. ред. С.А. Авакьян. – Душанбе: ЭР–граф, 2010. – 420 с.

[40]. Шоназаров С.А. Таърихи пайдоиш ва ташаккули ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон. – Нашри дуюм. – Душанбе: ЭР–граф, 2015. – 252 с.

Мақолаҳо ва маърузаҳо:

[41]. Ализода Ш.Ш. Рушди ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳрии Тоҷикистон // Рушди ҳуқуқи судӣ ва фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ–амалӣ, ш. Душанбе, 22 октябри соли 2015) / зери таҳрири ном. илм. ҳуқуқ, дотсент Маҳмудов И.Т., ном. илм. ҳуқуқ, дотсент Сафарзода А.И. – Душанбе: Имперал–Групп, 2015. – С. 41–46.

[42]. Бабаджанов И.Х. Принцип состязательности и равноправия сторон в уголовном судопроизводстве. Материалы международной научно–практической конференции (Душанбе, 03 ноября 2016). – Душанбе: Ирфон, 2016. – С.53–57.

[43]. Бабаджанов И.Х. Сальников В.П. Правоохранительная деятельность как социальная ценность: некоторые вопросы правовой защиты человека, общества и государства // Мир политики и социологии. Федеральный научно–практический журнал. – 2012. – №7. – С. 57–64.

[44]. Бабаджанов И.Х. Трансформация обычаев в праве на постсоветском пространстве. Мир политики и социологии. – Санкт–Петербург. – 2016. – №1. – С.180–198.

[45]. Бабаджанов И.Х., Додозода А.М. Проблемы понимания вины в контексте эволюции научных исследований в сфере цивилистики. Юридическая наука: история и современность. – Санкт–Петербург. – 2017. – №5. – С. 87–95.

[46]. Бабаджанов И.Х., Додозода А.М. Понятие вины применительно к юридическим и физическим лицам. Юридическая наука: история и современность. – Санкт–Петербург. – 2017. – №6. – С. 94–109.

[47]. Бабаджанов И.Х., Сальников В.П. Материальный и духовный мир человека и общества как объект охранительных правоотношений: ценностный подход // Мир политики и социологии. Федеральный научно–практический журнал. – 2012. – №2. – С. 57–62.

[48]. Бободжонзода И.Х. Возникновение и развитие новых институтов в гражданском процессуальном праве Таджикистана: Проблемы и перспективы. // Академический журнал. – 2019. – №2 (30). – С. 106–115.

[49]. Бободжонзода И.Х. Правоприменительная практика и механизмы судебной защиты субъективных гражданских прав // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 119–141.

[50]. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Доступ к правосудию и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе. // Академический журнал. – 2019. – №3 (31). – С. 45–54.

[51]. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Процессуальные препятствия и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе. // Законодательства. – 2019. – №3 (35). июль–сентябрь. – С. 87–98.

[52]. Бободжонзода, И.Х. (Бабаджанов И.Х.), Кудратов М.А. О некоторых спорных институтах проекта Уголовного кодекса Республики Таджикистан: теория, законодательства и практика. Правовая жизнь. – 2020. – №4 (32). октябрь–декабрь – С. 6–18.

[53]. Бободжонзода, И.Х. (Бабаджанов И.Х.), Анушервонни Исрофил. Правовая система Республики Таджикистан в годы государственной независимости. // Правовая жизнь. 2019. – №3 (27). июль–сентябрь – С. 21–39.

[54]. Бободжонзода, И.Х. Гаюров, Ш.К. Добросовестность в гражданском праве: некоторые проблемы теории и практики. // Правовая жизнь. – 2019. – №1 (25). январь–март – С. 88–103.

[55]. Бободжонзода, И.Х. Общетеоретические проблемы становления, развития и перспективы правового государства в Республики Таджикистан. // Сборник материалов международной научно–практической конференции (г. Уфа, 18 мая 2021 года). – Уфа: БашГУ, 2021. – 395 с. – С. 35–73.

[56]. Бободжонзода, И.Х., Кодирзода, Т.К. Гносеологические аспекты судебного правоприменения и его влияние на устойчивость судебных решений и независимость судей. // Законодательство. – 2020. – №1 (37). январь–март – С. 49–56.

[57]. Бободжонзода, Исрофил Хусейн (Бабаджанов Исрофил Хусейнович), Пулоди, Мавджула Комил. Правовые основания на компенсацию морального вреда. [Текст] / И.Х. Бободжонзода, М.К. Пулоди Мир политики и социологии. Санкт–Петербург. 2019, №6. – С. 87–92.

[58]. Бобочонзода И.Х. Ҳуқуқ ҳамчун арзиш ва арзишҳо дар ҳуқуқ: ҷанбаи назарӣ ва ҳуқуқӣ. Маводҳои I–умин Конференсияи илмӣ–амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Илми ҳуқуқшиносӣ ва амалияи он» бахшида ба Рӯзи илми тоҷик дар Академияи ВКД ҚТ (ш. Душанбе, 29 апрели соли 2022). Душанбе, 2022. – С. 72–80.

[59]. Бобочонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Понятие правосознание и ее структурные элементы // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 15–26.

[60]. Бобочонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Проблемы правосознания и правовой культуры судей в процессе судебного правоприменения // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 106–118.

[61]. Бобочонзода И.Х. Оқибатҳои ҳуқуқи талоқи маст ва бемор тибқи мактаби ҳуқуқи ҳанафӣ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. №7. Душанбе: "Сино" 2018. – С. 215–220.

[62]. Бобочонзода И.Х. Ҳуқуқи моликии занон дар замони Зардуштия. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). // Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – Душанбе: "Сино" – №6. – 2018. – С. 223–228.

[63]. Бобочонзода И.Ҳ., Қодирзода Т.Қ. Хусусиятҳои хос ва таҷрибаи баррасии парвандаҳои оид ба бекор кардани ақди никоҳ (таҳлили муқоисавӣ). // Нашрияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон, №4, октябр–декабр 2018. – С. 70–77.

[64]. Бобочонзода И.Ҳ., Ҷавобгарии ҷинояти барои ҷиноятҳои хусусияти ифротгарой (экстремистӣ) ва террористидошта: дар назария ва амалия. // Қонунгузорӣ. – 2018. – №3 (31). – С 80–87.

[65]. Гафуров Х.М. Перспективы развития судов общей юрисдикции в условиях судебноправовой реформы в Таджикистане // Ислоҳоти судӣ дар Тоҷикистон: мушкилот ва роҳҳои ҳали он (маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ–назариявӣ бахшида ба 40–солагии таъсисёбии кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ) / зери таҳрири ном. илм. ҳуқуқ, дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: Сино, 2014. – С. 121–138.

[66]. Маҳмудов И.Т. Ислоҳоти судӣ–ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон – тақозои замон // Тақмили қонунгузориҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи инсон (маводҳои конфронси илмӣ–назариявӣ бахшида ба муносибати 30–юмин солгарди қабули Конвенсияи СММ оид ба зидди шиканҷа ва дигар муносибатҳои ғайриинсонӣ) / зери таҳрири н.и.х., Сафаров Б.А. ва н.и.х. Диноршоев А.М. – Душанбе, 2015. – С. 10–16.

[67]. Маҳмудов, И.Т. Нақши истиқлолияти давлатӣ дар таҳкими ҳокимияти судӣ // Минбари ҳуқуқшинос. –Душанбе, 2016. – 7 сентябр. – №13–14 (46–47). – С. 4–5.

[68]. Маҳмудов, И.Т., Абдуллоев, Н.А. Аҳамияти Иҷлосияи тақдирсози Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдорӣ миллӣ ва рушди ҳокимияти судӣ // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ–амалӣ дар мавзӯи «Аҳамияти Иҷлосияи тақдирсози 16–уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдори миллӣ ва рушди қонунгузорӣ» / зери таҳрири н.и.х., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2017. – С. 57–68.

[69]. Мирзамонзода Х.М. Анализ реализации судебно–правовой реформы в Таджикистане и необходимость разработки концепции судебно–правовой политики // Правовая жизнь. – Душанбе, 2020. – №2 (30). – С. 133– 146.

[70]. Нематов А.Р. Защита прав человека как правовая ценность в процессе правоприменительной деятельности // Материалы Международной научно–практической конференции «XII Ломоносовские чтения», посвященной Дню таджикской науки и 30–летию установления дипломатических отношений между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией (29–30 апреля 2022). Часть II. Общественные и гуманитарные науки. – Душанбе, 2022. – 682 с. – С.575–585.

[71]. Нематов А.Р. Механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон ва ғаёлияти ҳуқуқтатбиқкунии давлат: масъалаҳои ҳамгироӣ ва ҳамкорӣ // маҷмаи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ назариявӣ дар мавзӯи «Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ». – Душанбе; Дониш, 2022. – С. 103–117.

[72]. Нематов А.Р. Повышение правовой культуры как фактор эффективности правоприменительной деятельности // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 73–89.

[73]. Нематов А.Р. Право как культурный феномен в государственно–правовой системе таджикского народа // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 9–15.

[74]. Нематов А.Р. Стабильность и динамизм законодательства Республики Таджикистан как фактор эффективности правоприменительной деятельности // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 141–148.

[75]. Нематов А.Р., Ҳочибоева Н. Правоприменительные акты Республики Таджикистан и технико–юридические проблемы их составления // Юридическая орбита (Legal orbit). – Нижний Новгород. – 2021.– №1 (декабр). – С. 65–75.

[76]. Холиқзода А.Ғ. Қонуни миллӣ – таносуб бо ҳуқуқи инсон // Маҷмӯи мақолаҳои Мизи мудаввар дар «15 соли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бори танзимаи анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 6 дастовардҳо, мушкилот ва дурнамо» (ш. Душанбе, 8 июни соли 2022) – Душанбе: «Балӯғат», 2022. – С. 41–72.

[77]. Холиқзода А.Ғ. Правопонимание и права человека: состояние, проблемы и перспективы // Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ (ш. Душанбе, 14 июни соли 2022) // зери таҳрири академик Фарҳод Раҳимӣ, Президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон – Душанбе: Дониш, 2022. – 342с. – С. 73–103.

[78]. Холиқзода А.Ғ. Эҳёи арзишҳои миллӣ дар раванди давлатсозии Пешвои Миллат // Паёми Донишгоҳи давлатии тичорати Тоҷикистон. Бахши илмҳои гуманитарӣ. – №2 (41) – Душанбе, 2022. – С. 397–403.

[79]. Холиқзода А.Ғ. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба роҳҳои рушди мафкураи солими миллӣ ва муқовимат бо сиёсисозии дин дар партави Паёми Пешвои миллат // Муқовимат бо ифротгароии хушунатомез дар ҷомеа ва фазои иттилоотӣ: маҷмӯаи Муассисаи давлатии «Маркази исломшиносӣ» дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Холиқзода А.Ғ. – Душанбе: ЭР–граф, 2022. – С. 7–21.

[80]. Холиқзода А.Ғ. Қонуни миллӣ. Паёмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №1. – С. 211–22.

[81]. Холиқзода А.Ғ. Президент поягузори ислоҳоти ҳуқуқию маънавии ҷомеа. Пешвои миллат ва рушди Тоҷикистони соҳибистиқлол // Маводи конференсияи илмӣ–амалии ҷумҳуриявии “Президент – кафили рушди устувори иқтисодӣ ва зиндагии шоистаи мардум”. – Хучанд: Ношир, 2022. – С. 43–54.

[82]. Холиқзода А.Ғ., Шосаидзода Ш.Ш. Бардоштҳои маънавӣ–ҳуқуқӣ аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шохроҳи бунёди давлати миллӣ. «Маҷаллаи Академиявии ҳуқуқ». – 2022. – №2 (42). – С. 26–37.

[83]. Холиқзода А.Ғ., Шосаидзода Ш.Ш. Таҳҷуми иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва роҳҳои ҳуқуқии ҷимоя аз он // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (маҷаллаи илмӣ–амалӣ). Нашри факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2021. – №3 (23). – С. 7–18.

[84]. Шарофзода Р.Ш., Раҷабзода Р.М. Фарҳанги ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти қорҳои дохилӣ: мафҳум ва хусусиятҳои он // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Баҳши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, ДМТ, 2022. – №1. – С. 153–158.

[85]. Шарофзода Р.Ш. Актуальные задачи теории государства и права в переломные периоды исторического развития // Маводи якумин конференсияи идмӣ–амалии байналхалқӣ дар мавзӯи: «Илм ва амалияи ҳуқуқшиносӣ» баҳшида ба рӯзи илми тоҷик. Академияи Вазорати қорҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30–юми апрели соли 2022. – Душанбе, 2022. – 371с. – С. 342–349.

[86]. Шарофзода Р.Ш. – Деятельность современного государства в условиях усиления информационных вызовов и угроз // Юридическая наука: история и современность. – Санкт–Петербург, 2021. – №10. – С. 175–188.

[87]. Шарофзода Р.Ш. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқсозӣ // Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ (Душанбе, 14 юни соли 2022). – Душанбе, 2022. – С. 58–72.

[88]. Шарофзода Р.Ш. Методологияи таҳқиқи мафҳуми «татбиқи ҳуқуқ» дар робита бо падидаҳо ва равандҳои нави ҳаёти ҳуқуқӣ. «Маҷалаи Академиявии ҳуқуқ», 2022. – №3 (43), – С. 23–31.

[89]. Шарофзода Р.Ш. Морально–нравственные императивы профессиональной деятельности сотрудников органов внутренних дел // Труды Академии МВД РТ. – 2022. – №1(53). – С. 76–85.

[90]. Шарофзода Р.Ш. Ҳифзи амнияти иттилоотӣ – вазифаи мубрами давлати Тоҷикистон // Асосҳои таҳкими истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ. Маводи конференсияи илмӣ–

амалии ҷумҳуриявӣ. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 9-уми мари соли 2022. – Душанбе, 2022. – С. 5–18.

[91]. Шарофзода Р.Ш. Ҳуқуқҳои инсон чун нишондиҳандаи моҳияти гумани- тарики қонунгузорӣ // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – №2 (42). – С. 68–74.

[92]. Шарофзода Р.Ш. Правовое воспитание как условие формирования пра- вовой культуры // Правосознание и правовая культура как условие эффективно- сти реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографиче- ское исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 27–38.

[93]. Шарофзода Р.Ш. Правосознание как фактор эффективности правовой политики в Республике Таджикистан // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзо- да, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 46–60.

[94]. Шарофзода Р.Ш. Правосознание населения как объект воздействия гло- бализационных процессов // Правосознание и правовая культура как условие эф- фективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (мо- нографическое исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нема- тов и др. – Душанбе, 2022. – С. 38–46.

[95]. Шарофзода Р.Ш. Риски профессиональной правоохранительной дея- тельности в контексте интеграции правовых и моральных норм и ценностей // Труды Академии МВД РТ. – 2022. – №2 (54) . – С. 46–54.

[96]. Шарофзода Р.Ш., Алимзода Ш.А. Шартномаи коллективӣ ҳамчун наму- ди шартномаи меъёрӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – №4 – С.241–248.

[97]. Шарофзода Р.Ш., Қодирзода Т.Қ. Инкишофи заминаҳои илмӣ– методологии мафҳуми шуури ҳуқуқӣ. Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2022. – №1 (41). – С. 44–53.

[98]. Шарофзода Р.Ш., Шокиров Ғ.А. Иттилоотонии ғаёолияти ҳуқуқэҷодкунӣ: таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои дигари аъзои ИДМ // Аҳбори ДДХБСТ. – 2021. – №4 (89). – С. 130–141.

[99]. Шоҳиён Ш. Нақши ҳамкорӣҳои ҳокимияти судӣ ва мақомоти прокуратура дар таъмини адолати судию иҷтимоӣ ва таъмини волоияти қонун дар ҷомеа // Қонуният. – 2017. – №1. – С. 14–17.

[100]. Шоҳиён Ш. Соҳибистиклолии Тоҷикистон ва таҳкими ҳокимияти судӣ // Мизони қонун (маҷаллаи илмӣ–амалии Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). – Душанбе. – 2021. – №2. – С. 12–14.

V. Диссертатсия ва авторефератҳо:

[101]. Абдуллозода Ф.Н. Хусусиятҳои ташаккул ва рушди Суди Олӣ дар Тоҷикистон ва Россия: давраи шуравӣ ва пасошуравӣ (таҳлили муқоисавии таърихӣ–ҳуқуқӣ) [Текст]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2019. – 223 с.

[102]. Абдулхонов Ф.М. История судопроизводства досовестского Таджикистана (историкоправовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2011. – 190 с.

[103]. Аверин, А.В. Судебное правоприменение и формирование научно–правового сознания судей (проблемы теории и практики) [Текст]. дисс... док. юрид. наук. 12.00.01 / А.В. Аверин. – Саратов 2004. – 381с.

[104]. Байниязов Р.С. Правосознание и правовой менталитет в России [Текст]: дисс... док. юрид. наук. / Р.С. Байниязов. – Саратов, 2006. – 349с.

[105]. Белканов, Е.А. Структура и функции правосознания [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: – Екатеринбург, 1996. – 25с.

[106]. Гаибов Р. Д. Судебное правоприменение в условиях судебной–правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект. Автореф. дис... на соис. уч. степ. кан. юр. наук. – Душанбе, 2023. – 21с.

[107]. Завқизода С. Интиҳоб, тайёр намудан ва такмили ихтисоси судяҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ–амалӣ ва ташкилию ҳуқуқӣ. Автореф. дис... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – 41 с.

[108]. Касаткин С.Н. Правосознание как категория правоведения (теоретико–методологический аспект) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2003. – 170с.

[109]. Мурадов А.А. Правовые основы организации и деятельности Верховного Суда Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2014. – 190 с.

[110]. Назар М. А. Адолати иҷтимоӣ дар назария ва амалияи ҳаёти ҷамъиятӣ. Автореф. дис... док. илм. фалсафа. – Душанбе, 2022. – 110 с.

[111]. Назаров А.К. Исламское уголовное право и его применение в странах с элементами исламской правовой системы: теоретические и прикладные аспекты (сравнительный уголовно–правовой анализ). дисс... на соиск. уч. ст. док. юрид. наук. – Душанбе, 2021. – 404с.

[112]. Насков Д. С. Ҷанбаҳои назариявӣ ва омилҳои асосии ташаккули шуури ҳуқуқии ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият. Автореф. дис... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2021. – 56 с.

[113]. Нусратов Л. М. Проблемаҳои ташаккули шуури ҳуқуқӣ дар Тоҷикистони муосир (ҷанбаҳои назария ва методология). Дис... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2008. – 160 с.

[114]. Обидова М. Н. Ҳуқуқи шахрвандон ба иштирок дар амалӣ гардидани адолати судӣ: таҳқиқоти назариявӣ–ҳуқуқӣ ва конституционӣ. Автореф. дис... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2021. – 65 с.

[115]. Раҷабзода Р. М. дис. докторӣ «Фарҳанги ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти назариявӣ–ҳуқуқӣ ва методологӣ». – Душанбе. – 2022. – 403с.

[116]. Раҳматҷонзода Р. Р. Таълимот оид ба таъқиби ҷиноятӣ дар муҳофизати судии ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. Автореф. дис... док. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – 146 с.

[117]. Рахмон Д.С. Правовая природа актов Конституционного суда Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2019. – 177 с.

[118]. Саркорова, Ш.С. Деформатсияи шуури ҳуқуқӣ: ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ [Матн]. Автореф. дис... ном. илм. ҳуқуқ. 12.00.01. / Ш.С. Саркорова. – Душанбе, 2023. – 26 с.

[119]. Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2010. – 176 с.

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА ИНСТИТУТ
ФИЛОСОФИИ, ПОЛИТОЛОГИИ И ПРАВА ИМЕНИ А. БАХОВАДДИНОВА**

На правах рукописи

УДК: 34.01+340 (576.3)

ББК: 67.6 (2 таджик)

К– 76

КОДИРЗОДА ТОХИР КАМАР

**ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ
СУДЕЙ В СВЕТЕ СУДЕБНО-ПРАВОВОЙ РЕФОРМЫ В РЕСПУБЛИКЕ
ТАДЖИКИСТАН**

Автореферат

**диссертации на соискание ученой степени доктора юридических наук по
специальности 12.00.01 - Теория и история права и государства; история**

учения

о праве и государстве

ДУШАНБЕ – 2025

Диссертация выполнена в отделе теоретических проблем современного государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана

Научный консультант: **Бободжонзода Исрофил Хусейн** – доктор юридических наук, доцент заведующий отделом теоретических вопросов современного государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана.

Официальные оппоненты: **Раджабзода Равшан Мухитдин**, доктор юридических наук, доцент, профессор кафедры государственно-правовых дисциплин 2-го факультета Академии МВД Республики Таджикистан;

Шокиров Гайбулло Абдуллоевич, доктор юридических наук, доцент, доцент кафедры теории и истории государства и права юридического факультета Таджикского государственного университета права, бизнеса и политики (г. Худжанд);

Одиназода Рамазон Сафар, доктор юридических наук, профессор, директор Государственного учреждения «Центр международных программ» Министерства образования и науки Республики Таджикистан.

Оппонирующая организация: **Межгосударственное образовательное учреждение высшего профессионального образования «Российско-Таджикский (Славянский) университет».**

Защита диссертации состоится 12 июля 2025 года, в 10:00 часов на заседании диссертационного совета 6D.KOA-018 при ТНУ (734025, г. Душанбе, улица Буни Хисорак, корпус 11, зал диссертационного совета юридического факультета).

С содержанием диссертации можно ознакомиться через сайт www.tnu.tj и в Центральной научной библиотеке ТНУ (734025, г. Душанбе, проспект Рудаки, 17).

Автореферат подготовлен « ____ » _____ 2025 года.

Ученый секретарь диссертационного совета,
кандидат юридических наук, доцент

Кодиров Н.А.

ВВЕДЕНИЕ

Актуальность темы исследования. В современных условиях значительных экономических, политических, социально-культурных преобразований и правовых реформ, в условиях глобализации цивилизаций и других социальных изменений в Республике Таджикистан, формирования цивилизованного гражданского общества и правового государства особенно возрастает роль судебной власти, осознания судебного правосознания и реализации права.

В связи с этим в стране проведён цикл судебно-правовых реформ, оказавших положительное влияние на все аспекты правовой жизни общества и, прежде всего, на формирование и укрепление судебных органов. Поэтому для совершенствования законодательства Республики Таджикистан в этом направлении необходимо проведение теоретико-научных исследований, направленных на обеспечение независимости судей и повышение правового сознания судей. В связи с этим, разработка проблемы профессионального правового сознания судей является необходимой с точки зрения теории и практики науки юриспруденции.

Очевидно, что проблема правового сознания и реализации права уже давно привлекает внимание ученых-юристов. Оно было разработано в работах, как специалистов по общей теории государства и права, так и отраслевых правовых дисциплин. Однако основная часть исследований по возникающим вопросам была опубликована несколько десятилетий назад, и их концепция в основном включает теоретическое понимание проблемы правового сознания и правоприменения. С точки зрения правового сознания судьи и правоприменения при рассмотрении судебных дел, в отраслевой литературе и научных материалах обсуждаются общие вопросы реализации права.

Как отметил Президент РТ уважаемый Эмомали Рахмон в очередном послании: «Важным механизмом защиты прав человека и обеспечения верховенства закона являются органы судебной власти» [1]. Президент РТ Эмомали Рахмон на встрече с сотрудниками судебных органов подчеркнул, что особое внимание необходимо уделять вопросу отбора и расстановки кадров, а при представлении

кандидатов на должность судьи, следует всесторонне изучить и проверить их знания, навыки и моральные качества [7].

Лидер нации Эмомали Рахмон в очередном Послании Маджлиси Оли Республики Таджикистан объявил 2024 год «Годом правового просвещения» в честь весьма важной исторической даты, 30-летия Конституции Республики Таджикистан.

В Послании Президент Республики Таджикистан отметил: «Конституция независимого Таджикистана, создав основу для построения независимого национального государства и продвижения всех аспектов жизни народа страны, является одним из наших важнейших достижений. Реализация норм Конституции позволила нам создать устойчивые основы общества и государства, укрепить мир, спокойствие, политическую стабильность и национальное единство, обеспечить устойчивое экономическое развитие нашей страны, создать для каждого гражданина страны достойные условия жизни и свободное развитие» [2, с. 7].

В Таджикистане государственная политика в области повышения правового просвещения и правового воспитания граждан реализуется на основе ряд нормативно - правовых актов [5; 3; 4; 6; 8]. Указанные программные документы в целях повышения уровня правового образования и правовой пропаганды создают условия для того, чтобы граждане пользовались своими правами, несли ответственность, а также способствовали повышению их правового сознания.

Несмотря на разработку проблем правового сознания, в некоторых вопросах, например, профессиональном правосознании судей, всё ещё наблюдаются трудности, недостаточно изучены отдельные аспекты этой проблемы. Социологические опросы, проведенные среди судей судов Республики Таджикистан, свидетельствуют о том, что принятые меры, как в законодательной части, так и на организационно-правовом уровне, а также качество и эффективность принятия судебных документов не являются достаточными. В частности, правовые гарантии независимости судей, организационно-правовые вопросы и исполнение судебных актов требуют совершенствования, как в законодательстве, так и на практике, что в итоге влияет на правосознание судей.

Одним из других факторов является вопрос научного обоснования теории профессионального правосознания судей. Автор в своей практической деятельности более тридцати лет проявляет твёрдое убеждение в необходимости взаимосвязи между юридической теорией и практикой, отмечает, что правовая жизнь часто создаёт различные обстоятельства, без анализа и теоретического понимания которых, её решение вызывает трудности, например, недостаточно специальной литературы о правовом сознании судей, которая, в свою очередь, является проводником для решения этих вопросов.

Исходя из многолетнего профессионального опыта следует сделать вывод о том, что для укрепления судебной власти и повышения профессионального правового сознания судей следует разработать ряд теоретико-практических предложений. В этом контексте отмечается, что при осуществлении правосудия судьи должны руководствоваться юридическими ценностями, правовыми обычаями и традициями, наследием национальной правовой просвещения, нормативными правовыми актами, информатизацией процесса правовой реализации, совершенствованием знаний, восприятием явлений правовой жизни и качественно повысить свою профессиональную деятельность. Вместе с тем целесообразно рассмотреть возможность проведения судебно-правовой реформы в рамках социально-экономических преобразований всего общества.

Поэтому научное исследование теоретических вопросов профессионального правосознания судей в прямой связи с судебным опытом в современную эпоху требует в наше время необходимости, и выбор темы данного диссертационного исследования основывается именно на этих положениях.

Диссертационное исследование является результатом многолетнего размышления автора по проблемам права и его реализации в тесной связи с проблемами судебной реформы в нашей стране. В связи с этим данное диссертационное исследование продолжает и развивает кандидатскую диссертацию, защищенную автором в 2018 году на тему: «Проблемы злоупотребления гражданскими субъективными правами», направление выбранных научных исследований и начатое в

нём, что является этапом исследования автором вопроса о пропорциональности истины и профессионального правового сознания судей.

В диссертационном исследовании автор постарался выразить свою точку зрения, выделил наиболее спорные моменты, попытался представить новые идеи и свое понимание о правовых проблемах, возникающих в этой области.

Вместе с тем, целью диссертационного исследования является анализ и изучение факторов, которые создают препятствия для проведения в жизни судебно-правовой реформы. С точки зрения теории науки юриспруденции автор обратил внимание на то, что пути формирования профессионального правового сознания современных судей и изменения мышления понимания права разрабатываются судьями и всеми лицами, которые тем или иным образом участвуют в реализации права и в осуществлении правосудия, представляют теоретические идеи и практические предложения.

Таким образом, теоретическое понимание проблем судебно-правового сознания на уровне их непосредственного доступа в судебной практике и посредством вопросов, которые ставит сама судебная практика, особо подчеркивает важность выбранной темы исследования диссертации.

Степень исследования научной темы. С учётом достижений современного научно-правового мышления и обобщения судебно-правового опыта мало монографий и научных трактатов по теории права, специально предназначенных для изучения правового сознания судей и реализации права, были проведены исследования по некоторым вопросам и аспектам данного вопроса российскими учеными, такими как Сальников В.П. [34, с. 500], Аверин А.В. [103], Байниязов Р.С. [104], Белканов Е.А. [104], Вопленко Н.Н. [19], Касаткин С.Н. [108], Малюткин А.В. [25], Ильин И.А. [20], Байтин М.И. [12] и другими.

Кроме того, по вопросам характера и источников формирования и развития органов судебной власти в Таджикистане и России, провёл исследование Абдуллозода Ф.Н. [101], по правовым основам организации и деятельности Верховного Суда – Муродзода А.А. [108], по правам человека и его механизмам действия в судебных процессах – Искандаров З.Х. [23], по теоретическим и конституционно-

правовым вопросам системы судебной власти, органам судьи с точки зрения конституционных требований – Мирзамонзода Х.М. [28], по правовым характеристикам актов Конституционного Суда Республики Таджикистан – Рахмон Д.С. [117], по истории возникновения и формирования судебной власти в Таджикистане – С.А. Шоназаров [40].

Кроме того, исторические вопросы формирования судебной власти, судебной системы, места и роли судебной власти в системе государственной власти, нравственности и правового сознания и в целом деятельности судебной власти, были изучены и исследованы в трудах отечественных ученых, таких как О.У. Усмонов [37; 38], В.А. Ойгензихт [32], Ш.М. Менглиев [29; 30], А.И. Имомов [21; 22], Иброхимзода С.И. [19, с. 441-509], Ш.Т. Тагайназаров [34], И.Х. Бободжонзода [13; 14; 15; 47, с. 57-62; 43, с. 57-64; 44, с. 180-198; 42, с. 53-57; 45, 87-95; 46, с. 94-109; 63, с. 70-77; 64, с. 80-87; 62, с. 223-228; 61, с. 215-220; 54, с. 88-103; 48, с. 106-115; 53, с. 21-39; 51, с. 87-98; 50, с. 45-54; 56, с. 49-56; 57, с. 87-92; 49, с. 119-141; 59, с. 15-26; 58, с. 72-80], Шарофзода Р.Ш. [88, с. 23-31; 98, с. 130-141; 86, с. 175-188; 90, с. 5-18; 85, с. 342-349; 94, с. 38-46; 115, с. 153-158; 96, с. 241-248; 87, с. 58-72; 91, с. 68-74], Холикзода А.Г. [82, с. 26-37; 80, с. 211-222; 83, с. 7-18; 81, с. 43-54; 77, с. 73-103; 78, с. 397- 403], А.М. Диноршоев [17; 18, с. 439-450], Ализода З. [11], И.Р. Шодиев [119], И.Т. Махмудов [66, с. 10-16; 67, с. 4-5; 68, с. 57-68], К.Н. Холиков [39], Махмудзода М.А. [26; 27], Рахимзода М.З. [33], Н. Абдуллоев [9], Азиззода У.А. [10], Нематов А.Р. [75, с. 65-75; 73, с. 9-15; 72, с. 73-89; 74, с. 141-148; 71, с. 103-117; 70, с. 575-585], Буризода Э.Б. [15], Назаров А.К. [111], Абдуллоев Ф.М. [102], Тоҳиров Ф.Т. [36], Ализода Ш.Ш. [41, с. 41-46], Шоҳиён Ш. [100, с. 12-14; 99, с. 14-17], Раҳматджонзода Р. Р. [116], М. Н. Обидова [114], Назар М.А. [110] и другие были изучены и исследованы.

В Таджикистане имеется несколько диссертаций по теории юридической науки, в том числе диссертация Нусратова Л.М. в 2008 году по теме: «Проблемы формирования правосознания в современном Таджикистане (аспекты теории и методологии)» [113], диссертация Гоибова Р.Д. в 2012 году по теме: «Судебное правоприменение в контексте судебно-правовых реформ в Таджикистане в пост-

советский период: общетеоретический аспект» [106], диссертация Наскова Д.С. в 2021 году по теме: «Теоретические аспекты и основные факторы формирования правосознания молодежи Республики Таджикистан в период независимости» [112], Саркорова Ш.С. в 2023 году по теме: «Деформация правосознания: теоретические и практические аспекты» [118], диссертация Завкизода С.А. в 2023 году по теме: «Отбор, подготовка и повышение квалификации судей в Республике Таджикистан: теоретико-практические и организационно-правовые вопросы» [107] и в 2014 году защитил докторскую диссертацию Насриддинзода Э.С. на тему: «Развитие правовой культуры (культуры) в Республике Таджикистан в условиях углубления культурных различий и цивилизации: проблемы теории и практики» [31] и в 2022 году Раджабзода Р.М. защитил докторскую диссертацию на тему: «Профессиональная правовая культура сотрудников органов внутренних дел Республики Таджикистан: теоретико-правовое и методологическое исследование» [115]. Однако в завершенных научных работах все аспекты правосознания судей отдельно не исследованы и не проанализированы.

Связь исследования с научными программами и темами. Тема диссертационного исследования является одним из наименее изученных вопросов в юриспруденции Таджикистана и соответствует реализации пунктов 25-29, 39-42, 54-57 Концепции правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 годы, утвержденной Указом Президента Республики Таджикистан от 6 февраля 2018 года.

Диссертационные исследования проведены в рамках перспектив научно-исследовательской работы Отдела теоретических вопросов государства и современного права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана - «Проблемы реализации права в Республике Таджикистан на 2019-2023 годы».

ОБЩЕЕ ОПИСАНИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Цель диссертационного исследования. Цель диссертационной работы состоит во всестороннем анализе особенностей профессионального правового сознания судей в настоящее время, изучении различных мнений об этом правовом

явлении, раскрытии характера и методологической основы исследования, выявлении важных теоретических и методологических вопросов формирования и совершенствования правового сознания судей, понимания права и правоприменения его в процессе судебно-правовых реформ, его роли в повышении профессионального правового сознания судей при осуществлении правосудия в современный период.

Задачи исследования. В соответствии с целями были определены следующие взаимосвязанные задачи исследования:

- определение понятия профессионального сознания судей путём анализа и изучения теоретических аспектов и различных позиций учёных, представленных концепций и действующего законодательства;
- выявления признаки правового сознания в профессиональном правовом сознании судьи;
- изучение важных теоретических и методологических вопросов формирования и совершенствования правового сознания судей в процессе судебной реформы и его роли в повышении профессионального правового сознания судей при осуществлении правосудия;
- определение структуры и особенностей профессионального правового сознания судей и выявление содержания и особенностей понимания профессионального правового сознания судей в современный период;
- выявление видов правового сознания и его связь с профессиональным правовым сознанием судьи;
- анализ позиции и значимости правовой идеологии и правовой психологии в связи с представленными научными концепциями в формировании правового сознания судей в современный период;
- выявление природы правового восприятия в правоприменительной деятельности судей и его связь с профессиональным правовым сознанием судей;
- анализ правового понятия норм права в правоприменительной деятельности судей, как основа правового формирования мышления судей;

- определение положения и роли правового сознания судей в понимании и толковании права и его уровня в различных видах и этапах правоприменительной деятельности в процессе судебно-правовой реформы в Республике Таджикистан;
- установление судебной процедуры как форма судебного правового понятия и его значение в правоприменительной деятельности суда;
- анализ места и роли правовой герменевтики в правоприменительной деятельности суда;
- анализ толкования нормы права из логической связи и его системности в процессе правоприменительной деятельности суда;
- определение роли и места теории доказательства и теории доказывания в правоприменительной деятельности суда;
- анализ общетеоретической проблемы разработки теории правового доказывания в совершенствовании правового правосознания судей;
- анализ оценки доказательства, допустимости, относительности и его достоверности как основа формирования профессионального правового сознания судей;
- раскрытие возможностей и перспектив использования различных методов юридической науки в изучении и понимании профессионального правового сознания судей в современный период;
- анализ основных проблем реализации права в деятельности судей, определение процесса признания и истины в профессиональном правовом сознании судьи, виды и акты судебной правовой реализации, комментирование закона в процессе судебной правовой реализации, а также проблемы оценки улик и доказательств в судебном процессе;
- на основе обучения по совершенствованию законов и нормативных правовых актов, выявление недостающих положений законов, недостатков законодательства и совершенствование практической деятельности судов, научно-практических рекомендаций, касающихся деятельности судей, и, таким образом, конкретных рекомендаций по разработке мер по повышению профессионального

правового сознания судей в рамках новой программы судебно-правовой реформы и правовой политики Республики Таджикистан.

Объект исследования. Объектом диссертационного исследования являются общественные правовые отношения, определяющие теоретико-методологические вопросы профессионального правового сознания судей в осуществлении правосудия, как важнейшую и специфическую сферу правоприменительной деятельности в судебной практике.

Предмет исследования - сущность, содержание, формирование и понимание профессионального правового сознания судей и методики его исследования в сфере судебно-правовой реформы в Республике Таджикистан.

Этап, место и период исследования (исторический круг исследования). Диссертационное исследование включает этапы утверждения, подготовки диссертации, её обсуждение и рекомендовано для защиты в отделе теоретических вопросов государства и современного права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова Национальной академии наук Таджикистана.

Диссертационное исследование включает в себя несколько этапов развития, в том числе: 1) период принятия Конституции Республики Таджикистан, изменений и дополнений к ней в 1999 году, конституционных законов РТ «О Конституционном суде РТ, О судах РТ», Семейного кодекса, Жилищного кодекса, Уголовного кодекса и Гражданского кодекса РТ, части 1 и 2 (1994-2000 годы), Указ Президента Республики Таджикистан от 9 апреля 1997 года за №691 «О правовой политике и правовом воспитании граждан Республики Таджикистан», постановление Правительства Республики Таджикистан от 22 августа 1997 г., №383 «О некоторых мерах по совершенствованию правового воспитания граждан и правовой работы в республике»; 2) Конституцию Республики Таджикистан с изменениями и дополнениями в 2003 году, Гражданский кодекс РТ раздел 3 (2005), Гражданский процессуальный кодекс РТ (2008), Процессуальный экономический кодекс РТ (2008 г.), Уголовно-процессуальный кодекс РТ(2009 г.), Постановление Правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2006 г., №94 «Об утверждении национальной концепции образования в Республике Таджикистан»; 3) период принятия Про-

грамм судебной-правовой реформы в РТ на 2011-2013 годы, 2015-2017, 2019-2021 годы, Конституционный закон «О судах РТ», Кодекс этики судей, а также Указ Президента Республики Таджикистан от 6 февраля 2018 года, №1005 «О Концепции правовой политики Республики Таджикистан на 2018-28 годы, Программу обучения и воспитания граждан Республики Таджикистан на 2020-2030 годы, утвержденную Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 ноября 2019 года, №599 и другие нормативные правовые акты, стратегические и программные документы.

Теоретические основы исследования. Теоретические основы диссертационных исследований составляют научно-теоретические исследования отечественных и зарубежных исследователей по отдельным аспектам категории правового сознания. Эти проблемы присутствуют в работах отечественных и зарубежных ученых, таких как Сальников В.П., Аверин А.В., Байниязов Р.С., Белканов Е.А., Вопленко Н.Н., Касаткин С.Н., Малюткин А.В., Ильин И.А., Байтин М.И., Усмонов О.У., Тохиров Ф.Т., Ойгензихт В.А., Менглиев Ш.М., Имомов А.И., Иброхимзода С.И., Тагойназаров Ш.Т., Бободжонзода И.Х., Шарофзода Р.Ш., Холикзода А.Г., Искандаров З.Х., Диноршоев А.М., Ализода З., Насриддинзода Э.С., И.Р. Шодиев, Махмудов И.Т., Холиков К.Н, Махмудзода М.А., Рахимзода М.З., Азиззода У.А., Нематов А.Р., Буризода Э.Б., Назаров А.К., Мирзамонзода Х.М., Д.С. Рахмон, Назар М.А., Абдулхонов Ф.М., Ализода Ш.Ш., Рахматджонзода Р.Р., Нусратов Л.М., Гоибов Р.Д., Насков Д.С., Саркорова Ш.С., Обидова М.Н., Абдуллозода Ф.Н., Муродзода А.А. и другие.

Методологические основы исследования. Методическая основа исследования основана на системном подходе, принципах процесса, ситуационном, функциональном, эволюционном анализе и их интеграции. Исследование проводилось с точки зрения принципа права, который способствует созданию целостного взгляда на функционирование правового сознания в наше время. С помощью диалектических, историко-правовых и других методов наблюдается процесс возникновения и формирования представлений о правовом сознании.

В исследовании использовались в качестве общих методов научного знания, методы теоретического исследования: анализ и синтез, индукция и дедукция. В качестве специальных методов правовых исследований применялись следующие методы: формально-логический способ объяснения норм права, сравнительный правовой метод, а также метод теоретического и правового моделирования.

С помощью общемировых системных, составных и функциональных методов изучается общее понятие правового сознания профессии судей, система структурных элементов правового сознания, внутренняя и функциональная связь между элементами правового сознания, функциями и целями профессионального правового сознания судей. Указанные методы позволили изучить составные элементы и функции правового сознания профессии судей.

На основе научно-логических, исторических, социологических методов определяется и анализируется логическая связь между составляющими элементами профессионального правового сознания судей, логической системой функций правового сознания и профессионального правового сознания судей, влияние исторических условий на содержание и профессиональное правосознание судей, в том числе в современную эпоху, связь профессионального правового сознания судей с различными явлениями общественной жизни, объективными и субъективными факторами.

В диссертационном исследовании с использованием специальных статистических и социологических научных методов определяется уровень профессионального правового сознания судей, в том числе доля теоретических и практических правовых знаний в их профессиональной деятельности, моральные составляющие профессиональной правовой культуры судей.

В ходе диссертационного исследования проводится опрос среди судей с целью определения уровня правового сознания и профессионального правового сознания судей в частности с использованием конкретных социологических методов. В результате определяется необходимость и значимость теоретических знаний в профессиональной деятельности судей, уровень применения теоретических

знаний в служебной деятельности, соотношение теоретических и практических знаний.

На основе специальных правовых методов нормативно-правовой, историко-правовой, историко-правовой формы в диссертации определяются и исследуются исторические условия развития правового сознания, идеологические и политические элементы профессионального правового сознания судей, соотношение профессионального правового сознания юристов, профессионального правового сознания судей.

Эмпирические предпосылки. В ходе диссертационного исследования были использованы Конституция РТ, конституционные законы, кодексы, законы, указы Президента РТ, постановления Правительства РТ, Послания Президента РТ Маджлиси Оли РТ, выступления на встречах с судьями РТ в 2011 и 2019 годах, Концепция правовой политики РТ на 2018-2028 годы, судебные программы-правовые реформы на 2007-2010, 2011-2013, 2015-2017 и 2019-2021 годы, пленарные решения Верховного суда РТ и Верховного экономического суда РТ, итоги судебной практики, нормативные правовые акты и другие программно-стратегические документы (Учебная программа в области прав человека на 2022-2026 годы, программа обучения и правового воспитания граждан Республики Таджикистан на 2020-2030 годы, Национальная стратегия Республики Таджикистан от 5.08.2023 года в области защиты прав человека на период до 2038 года), Кодекс этики судей и другие нормативные правовые акты, программно-стратегические документы.

Наряду с национальным законодательством, были также использованы Конституция и законодательство некоторых зарубежных стран по исследуемому вопросу.

Эмпирическую основу исследования составляет собранный автором материал о фактическом состоянии профессионального правового сознания судей, результат социологического опроса судей об их теоретических правовых знаниях, профессиональном правовом образовании и повышении уровня профессионального правового сознания, личного опыта профессиональной деятельности автора в Верховном суде РТ.

Научная новизна исследования отражается в том, что оно является одним из первых комплексных исследований, в которых разрабатываются теоретико-методологические вопросы новой научной концепции профессионального правового сознания судей.

В исследовании автор, изучив теоретические точки и различные позиции ученых, рассмотрел предложенные концепции, связанные с профессиональным правовым сознанием судей и действующим законодательством, и рассмотрел важные теоретические и методологические вопросы формирования и совершенствования профессионального правового сознания судей в процессе судебно-правовых реформ и его роль в повышении профессионального правового сознания судей при осуществлении правосудия в современный период.

Автор диссертации составил и конкретизировал правовые категории, характеризующие профессиональное правовое сознание судей, исследовал его структурные элементы, определил правовые и субъективные обстоятельства, влияющие на повышение профессионального правового сознания судей и реализации права при осуществлении правосудия на различных этапах профессиональной судебной деятельности.

Научная новизна диссертационного исследования, также определена выбором малоизученных аспектов формирования правового сознания, правового осмысления, правового толкования, профессионального правового сознания судей, в частности, мотивацией поведения, менталитетом и его значением в формировании профессионального правового сознания судей.

Вместе с тем, в диссертации автор устанавливает новые аспекты понимания профессионального правового сознания судей, конкретные факторы, влияющие на формирование отдельных элементов профессионального правового сознания судей, определяет меры по повышению профессионального правового сознания судей в рамках новой программы судебно-правовой реформы и правовой политики Республики Таджикистан, направленной на укрепление мира и стабильности, национального единства, защиту национальных ценностей и прав и свобод человека и гражданина, установление демократического и правового государства.

Положения, выносимые на защиту. На защиту представляются следующие теоретические научные моменты, выводы и положения:

1. Сознание - одно из фундаментальных понятий философии, психологии, социологии, характеризующее важный компонент психической системы человека. Деятельность сознания даёт человеку возможность устанавливать знания о связи, отношениях, законности объективного мира, ставить цели и составлять планы, регулировать и контролировать эмоциональные отношения.

Правовое сознание – это совокупность идей и чувств, выражающих отношение людей к правам и правовым явлениям в общественной жизни. Правосознание является особым видом инстинктивного чувства справедливости, в котором человек осознает свою духовность и признаёт духовность других людей. Правосознание в сознании человека является совокупным проявлением вечных и меняющихся требований естественного права – идеальных нормативных предписаний, принципов, основ справедливости, прав и свобод человека, пронизывающих всю духовную сущность человека. Правосознание – это система взглядов, убеждений, суждений о правах и законности, характерная для всего общества, класса, социальной группы или отдельного человека.

Исследователь упоминает две группы мнений: семантическая и системообразующая идея. Первая выражает природу правового сознания и разъясняет все его содержание в соответствии с его принципами. Автор считает, что этот тип идей характеризует характер правового сознания в любой из его специфических историко-культурных форм. Он приписывает смысловым сторонникам права, нормы, порядка. Изучив эти идеи, можно понять природу права в его общности.

Системообразующие идеи выражают содержание правового сознания в его культурных и исторических формах и придают специфический характер всему смысловому кругу конкретной правовой культуры. При помощи их исследований понимается сущность права в его точности.

Правосознания имеет несколько функций: восприятие; оценка; регулирование; прогнозирование; коммуникативную; моделирующая. Правосознание состоит из психологических и идеологических элементов.

Виды правосознания определяются его субъектами, носителями и создателями различных форм правового восприятия. В связи с этим можно выделить три основных типа правового сознания: а) общественное, б) групповое и в) индивидуальное. Такое разделение основано на признаке различной степени социализации.

Общественное правовое сознание – это абстрактное выражение правового сознания в целом. Это система идей, мнений, теорий, эмоций, чувств, стремлений, исторически сложившихся правовых наклонностей, основанных на общих культурных и национальных особенностях развития, присущих обществу. Групповое правовое сознание – выражается в больших, массовых и малых группах, составляющих национальную, классовую, социально-культурную, производственную структуру общества. Индивидуальное правовое сознание – с одной стороны, является специфическим выражением общественного и группового правового сознания в мировоззрении отдельного лица, с другой – комплексом правового знания, индивидуально уникальных идей и теорий, усвоенных человеком, а также чувств, психики и соответствующих правовых направлений, определяющих отношение конкретного лица к праву и юридической истине.

Правовое сознание оказывает влияние на поведение, реализующее право, как прямо, так и косвенно, посредством правовых норм. Подход судьи, который при вынесении обвинительного приговора выбирает вид наказания и определяет точный срок или размер наказания с учётом разрешения закона о реализации верхнего и нижнего пределов наказания, основывается на системном знании Уголовного кодекса Республики Таджикистан, характерных особенностях преступления и личности ответчика, понимании уголовной политики государства, роли наказания как средства достижения поставленных в законе целей.

2. Профессиональное правовое сознание – мнения, традиции, убеждения работников, непосредственно занимающихся юридической деятельностью и обладающих профессиональными знаниями в области прав и опыта работы (судьи, прокуроры, адвокаты, юридические консультанты, депутаты представительных органов и др.). От этого во многом зависит разработка сознательных правовых

ориентиров и ценностных направлений в юриспруденции, их применение в юридической практике, реализация достижений теоретического мышления, принципов и ценностей права. Профессиональное правовое сознание формируется, прежде всего, на основе юридической практики, но, с другой стороны, от него зависит собственно гуманизм и действительно профессиональный уровень такой практики.

Профессиональное правовое сознание судьи – это вид профессионального правового сознания, которое формируется в отношениях и в процессе осуществления правосудия.

Изучение профессионального правового сознания судей является неотъемлемой частью систематического анализа процесса осуществления правосудия. Исследование характерных черт формирования и функционирования профессионального правового сознания судей позволяет понять осуществление судебного усмотрения при принятии судебных актов.

Осуществление компетенции судьи по осуществлению правосудия с момента поступления материалов дела на рассмотрение до вынесения окончательного судебного акта регулируется законодательством. Рассмотрение судебной деятельности только как процессуальной может привести к неточным представлениям о роли профессиональной правосознания судьи – как процессуальной деятельности.

Профессиональное правовое сознание судьи – как сложное и многогранное социально-психологическое явление обладает функционально-структурными качествами, проявляется в индивидуальных качествах судьи, определяет сущность последнего правового сознания и разъясняет природу исследуемого явления.

Профессиональное правовое сознание судьи – высший уровень психологического отражения правдивости со стороны судьи, их осуществление в виде обобщенных образов и понятий. Профессиональное правовое сознание судьи составляет профессиональные знания, профессиональное мышление. Здесь эмоциональное состояние судьи определяет его отношение к праву.

Профессиональное правовое сознание судьи состоит из отдельных структурных элементов, каждый из которых имеет свое значение и отдельные составляющие компоненты, в том числе:

- при определении направления профессионального правового сознания судьи, его основным элементом является логико-нормативная связь, включающий объём и глубину правовых знаний, и уровень правового мышления;
- часть профессионального правового сознания судьи, имеющая психологическое происхождение;
- высокое уважение к праву, веру и сознательного выполнения его требований, восприятие права как высшей ценности;
- направление предусматривает активное и профессионально значимое поведение, т.е., готовность к выполнению профессиональной задачи, точное и строгое выполнение;
- требований правовых норм, соблюдение принципов в борьбе с правонарушениями, стремление к справедливости, признание необходимости самосовершенствования.

3. Понимание судьи – это понимание сущности конкретного правового явления как разновидности определенной группы таких явлений. Судья обобщает то или иное явление посредством понятия (кража, фальсификация, обвинение в убийстве и т. д.), обобщает психологическую творческую деятельность и направляет направление к юридическим нормам, установленным законом. Отсюда следует, что профессиональное понимание судьи зависит от его знаний, общей культуры и профессионального опыта.

Понимание является интеллектуально-перцептивным средством, представляющим собой процесс, на основе которого формируется результат сопоставления, восприятия, оценки объекта понимания в рамках сложившейся ситуации, позволяющий найти направление и принять решение, исходя из этого разнообразия уже существующих знаний об этом объекте понимания, прояснить ситуацию.

Обращая внимание на роль понимания права в формировании профессионального правового сознания судьи, необходимо определить, что в форме воспри-

ятия обычно выступает понимание, являясь направлением личности в обществе. Сознание – это способ понимания, мышления, целенаправленного размышления, конструктивного и творческого преобразования истины, охватывающий как просветительские, так и эмоциональные аспекты.

Понимание – основа аспекта просветительского распространения сознания судьи, судья принимает и понимает информацию через сознание и, в основном, через понимание. Понимание права, в рамках познавательного распространения правового сознания судьи осуществляется с помощью специфических методов понимания права, в том числе включает понимание права, описание, разъяснение. При определении роли правового осмысления в формировании правового сознания судьи можно условно выделить два элемента в правовом сознании: правовое сознание как процесс и правовое сознание как следствие.

Правовое понимание состоит из нескольких элементов, в том числе:

1) Первым элементом является процесс, знание правовой истины, который включает в себя процесс понимания, сбора, интерпретации знаний правовой истины. Именно в рамках этого элемента осуществляется, в частности, процесс понимания или осознания права, являющегося основой процесса понимания правовой истины. Правовое понимание определяется как процесс целенаправленной рациональной и интеллектуальной деятельности судьи и представляет собой гармонию, восприятие, оценку права как самостоятельного социального явления и его проявления, а также его содержание. Суть правового понимания в процессе понимания юридической истины заключается в понимании права (его формы и содержания), поиске права, поиске ответа на вопрос, что такое право, в чем оно выражается, какие формы оно имеет.

2) Второй элемент является результатом понимания правовой истины, которая включает правовую идеологию. В такой системе правовое сознание, как результат, занимает основную позицию и выступает в качестве основы правовой идеологии. В обзорах юридической литературы о явлении правового сознания должно быть выделено понимание, которое включает в себя две категории – право и сознание.

Нормативное понимание права в процессе судебного правоприменения означает правильное восприятие и применение действующих законов при рассмотрении судебных дел, и данное понятие в основном ориентировано на следующие аспекты:

- судьи должны понимать правовые нормы не только в их кажущемся значении, но и с учетом духа и истинного назначения законов, что позволит им правильно применять правовые нормативные акты при рассмотрении и разрешении судебных дел;

- в каждом судебном деле судья должен определить, какой закон или норма применимы к конкретной ситуации, и правильно оценить и применить их;

- формирование правового мышления судей требует от них рассмотрения событий не только в соответствии с законом, но и с учетом принципов справедливости и морали;

- судьи должны понимать, что законодательство должно отвечать интересам общества, справедливости и уважения прав человека.

Таким образом, нормативное понимание права как основа формирования правового мышления судей позволяет им принимать правильные и справедливые решения, что способствует обеспечению судебной справедливости.

4. Судебные процедуры как форма правового познания в процессе судебного правоприменения создают судье условия для установления обстоятельств судебных дел, имеющих существенное юридическое значение, определения допустимости и относимости фактов, их оценки, выступают в качестве правил судопроизводства, закрепляются в законодательстве и постановлениях Конституционного Суда, пленумов Верховного и Высшего Хозяйственного Судов, способствуют принятию законных и обоснованных судебных актов. Судебное производство в целом состоит из стадий судебного разбирательства (процессуальные сроки, принятие заявлений, материалов и судебных дел, подготовка и проведение предварительных слушаний, назначение дел в суд, начало судебного заседания, судебное следствие, судебные переговоры, принятие судебного акта), законной силы судебного акта, кассационной, надзорной и вновь открывшихся обстоятельств стадий,

исполнения судебных актов, каждая из которых имеет особые правила и сроки, отличающие судебные стадии друг от друга.

5. Толкование права как специфическая юридическая деятельность субъектов правоотношений направлено на уяснение истинного смысла содержания права и призвано обеспечить правовое регулирование общественных отношений.

Нормативные акты толкования играют организационную и вспомогательную роль в правоприменении, обеспечивают единство интерпретационного и законодательного процессов. Результат юридического толкования и результат юридического применения не могут конкурировать друг с другом с точки зрения юридической действительности, поскольку акт каузального толкования является вспомогательным, подчиненным и обслуживающим по отношению к акту юридического применения. Толкование права в правоохранительных органах связано с толкованием смысла правовых норм, которое осуществляется непосредственно в процессе реализации права в конкретном деле или в целях обслуживания процесса реализации права.

6. Теория доказательственного права представляет собой совокупность правил, принципов и методологии, определяющих правовую основу доказывания фактов в процессе разрешения правовых вопросов. В нем рассматриваются основные концепции и процессы получения доказательств, их оценки и использования для принятия судебных и правовых решений.

7. Теория доказательственного права состоит из следующих основных элементов:

- понятие доказательства (доказательства): доказательство - это информация, подтверждающая или опровергающая реальность события или действия и используемая для разрешения правовых вопросов;

- источники доказательств: к ним относятся заявления сторон, показания свидетелей, документы, вещественные доказательства, диагностические отчеты и другие формы источников доказательств;

- принципы доказывания: основными принципами являются объективность, законность, достоверность доказательств, допустимость, подотчетность и прозрачность;

- распределение бремени доказывания: во многих правовых системах важно определить, какая сторона должна представлять свои доказательства и нести бремя доказывания их правоты;

- оценка доказательств: оценка осуществляется прежде всего на основе принципов объективной истины, доказательности и законности;

- процесс доказывания: процесс сбора, регистрации, оценки и представления доказательств в судебных разбирательствах и других юридических процессах.

8. Роль повышения профессионального правового сознания судей имеет решающее значение в процессе осуществления правосудия, реализации эффективности нормативных правовых актов и принятия качественных судебных актов. Несомненно, акт правосудия со стороны судьи должен обязательно включать в себя обязанность судьи принять меры по профессиональной подготовке и повышению квалификации. Необходимости повышения квалификации судьи для обеспечения грамотного выполнения должностных обязанностей судей, положений, действующих в законодательстве, недостаточно, требуется совершенствование законодательства. Принятие таких мер позволит создать благоприятные условия для повышения профессиональной квалификации судей со стороны государства, в свою очередь, судьи осуществят свои обязательства перед государством по осуществлению правосудия на основе закона. Поддержка и повышение квалификации в деятельности судей как фактор мотивации судей должны быть связаны с возможностью повышения их должности.

При проведении научных исследований автором был предложен ряд теоретических и практических рекомендаций.

Теоретическая и практическая значимости исследования состоит в том, что полученные научные результаты направлены на научное понимание процессов формирования профессионального правового сознания судей. Научные положения, выводы и рекомендации, представленные в исследовании, позволяют

глубже понять роль правового сознания в механизме реализации права, проблемы нынешнего состояния правового сознания в Таджикистане, роль государства в формировании правового сознания.

В исследовании предпринята попытка сформировать отношение нового мира к рассматриваемому вопросу. Проведенные исследования позволяют не только учёным, но и опытному персоналу, правоохранительным органам глубже и по-новому взглянуть на правовое сознание с целью формирования и совершенствования профессиональных качеств судей и предотвращения различных форм их профессиональной деформации.

Практическая значимость исследования заключается в том, что полученные результаты могут способствовать в процессе разработки практических мер по повышению уровня правового образования в современном обществе, унификации терминов в области теории права и государства, а также в процессе принятия правил, подготовки судейских кадров и повышению уровня их правового понимания и правового сознания.

Анализ формирования и развития правового сознания, проведенный в исследовании, позволяет более целенаправленно определить систему конкретных мер, направленных на повышение эффективности государственной политики в этом направлении, поскольку от уровня правового сознания работников зависит эффективность системы управления в государстве и уровень коррумпированности в государственных структурах.

Заключения и рекомендации, указанные в исследовании, создают научную основу как для решения общих теоретических вопросов, связанных с проблемой правового образования, так и для разработки целевых комплексных программ, направленных на повышение уровня правового образования и повышение эффективности функционирования правовых норм.

Диссертационный материал может быть использован в процессе обучения при подготовке учебно-методического обеспечения предметов «История права и государства» и «Теория права и государства».

Степень достоверности результатов исследования обеспечивается теоретическими и методологическими основаниями и подтверждением практического опыта исходных позиций автора. Использование комплекса дополнительных методов, соответствующих целям, задачам и способам обучения, отражает организацию и личное участие автора в экспериментальной и учебной деятельности, а также внедрение материалов на практике.

Соответствие диссертации паспорту научной специальности. Предмет и содержание исследования соответствуют паспорту специальности 12.00.01 – теория и история права и государства; история учения права и государства, утвержденной Высшей аттестационной комиссией при Президенте Республики Таджикистан.

Личный вклад соискателя ученой степени в исследование заключается в том, что его научное исследование, в том числе теоретический, практический анализ, представленные научные пункты и выводы, являются достижением автора, обоснованность и актуальность которых нашли своё подтверждение.

Апробация и реализация результатов диссертации. Результаты диссертационного исследования обсуждены и утверждены на кафедре теоретических вопросов современного государства и права Института философии, политологии и права имени А. Баховаддинова, опубликованы научные достижения автора по теме на международных и республиканских конференциях и других научных конференциях, в том числе на:

– Научно-практической конференции в Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан на тему: «Актуальность административного процесса - проблемы, перспективы и пути решения». Доклад: «Опыт рассмотрения дел об административных правонарушениях». г. Душанбе, 28 мая 2022 г.;

– Научно-теоретической республиканской конференции в честь 25-летия Дня «Национального единства» на тему «Эффективность реализации права, как фактора укрепления права и правопорядка». Доклад: «Правовое сознание как фактор

эффективности реализации законодательства в деятельности судов». г. Душанбе, 14 июня 2022 г.;

– Научно-теоретической республиканской конференции в честь 25-летия Дня «Национального единства». Доклад: «Вопросы правового сознания при реализации правовых норм в судебной практике». г. Душанбе, 17 июня 2022 г.;

– Международной научно-практической конференции в Республике Кыргызстан на тему «Конституция и доступ к правосудию». Доклад: «Доверие к правосудию в контексте судебно-правовой реформе». г. Бишкек, 14-18 сентября 2022 г.;

– Научно-практической конференции в Таджикском Национальном университете на тему «Государственная стратегия противодействия коррупции в Республике Таджикистан на период до 2030 года». Доклад «Вопросы ответственности в области коррупции». Душанбе, 25 октября 2022 г.;

– III Международной научно-практической конференции на тему «Право и экономика: актуальные вопросы экономического права и информационной безопасности» в Таджикском государственном университете коммерции. Доклад: «Проблемы формирования профессионального правового сознания как формы правового сознания». г. Душанбе, 28 апреля 2023 г.;

– II Международной научно-практической конференции на тему «Правоведение и его практика» в честь Дня таджикской науки в Академии МВД Республики Таджикистан. Доклад: «Нормативное понимание права в наше время как основа правового формирования мышления судей». г. Душанбе, 29 апреля 2023 г.;

– Международной научно-практической конференции на тему «25-летие Уголовного кодекса Республики Таджикистан: ситуация и перспективы», в Академии МВД Республики Таджикистан. Доклад: «Правовое сознание судей как фактор эффективности назначения наказания». г. Душанбе, 26 мая 2023 г.;

– Научно-теоретической республиканской конференции в Академии государственного управления при Президенте Республики Таджикистан. Тема: «Ответственность за административные правонарушения». Доклад: «Ответственность за административные нарушения в сфере миграции». Душанбе. 22 мая 2023 г.;

– Научно-теоретической республиканской конференции в Таджикском государственном университете коммерции на тему «Государственная стратегия противодействия коррупции в Республике Таджикистан на период до 2030 года». Доклад: «Некоторые правовые вопросы противодействия коррупции в Республике Таджикистан». г. Душанбе, 8 июня 2023 г.;

– Республиканской научно-теоретической конференции в Институте повышения квалификации Министерства юстиции Республики Таджикистан на тему «Современные механизмы формирования юридического образования населения: правовой статус и перспективы». Доклад: «Юридическое образование как средство повышения правового сознания». г. Душанбе, 23.01.2024;

– Республиканская научно-практическая конференция на тему «Роль юридической науки в формировании правового воспитания граждан», посвященная 30-летию Конституции Республики Таджикистан и году юридического образования. Доклад: «Пути повышения правового сознания населения на основе послания Президента Республики Таджикистан». Национальная академия наук Таджикистана. г. Душанбе, 12 апреля 2024 г.;

– Республиканская научно-практическая конференция, посвященная году юридического образования на тему «Роль юридического образования в гражданском обществе» Доклад: «Пути повышения юридического образования в рамках Послания Президента Республики Таджикистан» на Технический колледж Технического университета Таджикистана имени академика М. Асими, г. Душанбе. 12.04.24;

– Республиканская научно-теоретическая конференция, посвященная году юридического образования «Правовое образование – фактор укрепления правопорядка и легитимности» в Национальной академии наук Таджикистана. Доклад: «Понимание норм права в современное время как фактор формирования правовых знаний». г. Душанбе, 19 апреля 2024 г.;

– Научно-практическая республиканская конференция, посвященная 30-летию Конституции Республики Таджикистан на кафедре культурного права юридического факультета Национального университета Таджикистана. Доклад: «Во-

просы правосознания при реализации правовых норм в судебной практике». г. Душанбе, 24 апреля 2024 г.;

– Международная научно-практическая конференция по случаю объявления 2024 года «Годом правового просвещения» на тему «Правовое образование – важный фактор совершенствования национального управления», посвященная 30-летию Конституции Республики Таджикистан в Международном университете туризма и предпринимательства Таджикистана. Доклад: «Пути повышения осведомленности о правах в рамках послания Президента Республики Таджикистан». г. Душанбе, 25–26 апреля 2024 г.;

Публикации по теме диссертации. По теме и сущности диссертации опубликовано 8 монографий, 2 учебника, 6 учебных пособий, 73 научные статьи, в том числе 30 из них в рецензируемых журналах Высшей аттестационной комиссии при Президенте РТ.

Структура и объём диссертации. Диссертационное исследование состоит из введения, пяти глав, пятнадцати подразделов, заключения, рекомендаций, списка использованной литературы и списка научных публикаций соискателя ученой степени. Объем диссертации составляет 395 страницы.

ОСНОВНОЕ СОДЕРЖАНИЕ ДИССЕРТАЦИИ

В введении обоснована актуальность темы диссертационного исследования и степень ее исследования, взаимосвязь исследования с научными программами и темами, цель, задачи, объект, тема, этап, место и период исследования, теоретические, методологические основы, эмпирические, научные, научная новизна исследования и научные точки зрения, подлежащие защите, теоретическая и практическая значимость исследования, степень достоверности результатов исследования, соответствие результатов диссертации научной специальности, личный вклад соискателя учёной степени, предусмотрено утверждение и внедрение результатов диссертации, публикация по теме диссертации, структура и объём диссертации.

Глава 1 диссертации – «Теоретические проблемы правосознания» состоит из 3-х подразделов, в рамках которых изучаются, анализируются, исследуются и

рассматриваются понятия и функции правового сознания, элементы правового сознания, виды правового сознания и профессионального правового сознания судей, как вид правового сознания.

В подразделе 1 главы 1 «Понятие, функции и элементы правосознания», в котором изучены, рассмотрены и сопоставлены концепции и элементы правового сознания с изучением многочисленных научно-исторических источников, мнений учёных и исследователей из различных областей науки.

Право как социальное явление, определяющее возникновение того или иного отношения людей к себе, которое может быть положительным или отрицательным. Люди в той или иной форме определяют свои отношения, которые охвачены правовым регулированием, связанные с воздействием права (законы и другие нормативные акты, деятельности суда и другие правоохранительные органы, правовое поведение членов общества). Человек, тем не менее, имеет отношение к прошедшему праву, право, которое в данное время имеется и право, которое хочет видеть в будущем.

В равной мере, возможности формирования правового государства непосредственно связан с уровнем правосознания и правового просвещения граждан. Поэтому, касающиеся к исследованию поиска современного способа воздействия процесса формирования правосознания человека на разной стадии развития его возраста, особенно подростков и молодежи, как имеющиеся все качественной необходимый фундамент направлены для осуществления педагогического воздействия, безусловно становится каждодневным. В равной степени необходимо, определить особенности объекта этой исследование, т.е. стать изучением содержание “правосознание” в исторической ретроспекти и в современной науки.

Независимо от идеологизации этой проблемы только в этот период ученые начали выделять особенности восприятия права со стороны группы в соответствии с объединением возраста или полового признака, а также социального единообразия. В этот период обращено внимание на законность

действия подростков и взаимосвязи законности, возникающие восприятия общественного феномена.

В результате изучения и анализа научных источников автор предложил такое понятие правового сознания: «Правосознание – это система взглядов, убеждений, суждений о правах и законности, характерная для всего общества, класса, социальной группы или отдельного человека в которых человек осознаёт свою духовность, признаёт духовность других людей, разумно контролирует свои эмоциональные отношения, выражает отношение людей к правам и правовым явлениям в общественной жизни».

В зависимости от данного понятия автор выделил следующие функции правосознания:

- восприятие;
- оценка;
- регулятор;
- прогнозирование;
- коммуникация;
- функция моделирования.

В исследовании автор выделяет два структурных элемента правосознания: правовая психология и идеология.

Под понятием правовой психологии автор предлагает определение, как - совокупность чувств и склонности человека, общества, государства, вытекающих из прав и правовых явлений.

Под понятием правовой идеологии служит показатель ценностных свойств, качества, аспектов, особенностей юридической истины, присущих определенному субъекту. Она отражает общественные отношения, обладает большим духовным потенциалом и выражается в утверждении высокой ценности прав и свобод личности, в основе которого лежит понятие о разделении власти, верховенстве закона в судебной деятельности.

В подразделе 2 главы 1 – «Виды правосознания» автор в диссертации выделяет три вида правового сознания: общественное; групповое; индивидуальное.

Вопрос о виде и уровнях правосознания, уточняет его проблемную структуру, анализирует восприятие сознания с другими сложными феноменами. Виды правосознания определяет его субъекты, носителей и творителей, разные формы уровней субъектов понимания права. В связи с этим, выделяют три вида правосознания: общественное, групповое и индивидуальное. Такое выделение соответствует разнообразности социального общества.

Общественное правовое или публичное сознание, в целом, являются выражением абстрактного правосознания. Эти системные идеи, убеждения, теории, чувства, ощущения, переживания, склонность к историческим впечатлениям в соответствии с формированием национальным и культурным развитием социального общества и соответствует особенностям развития данного общества. Это один из видов симбиозного учения мудро-психологического и правовые ценности, относящиеся к особенностям того или иного народа, формирующиеся в данный исторический период.

Независимо от абстрактной особенности общественного правосознания всегда является земным, с точки зрения, наследственным исторической особенности культурно-национальным, религии и социального строя общества, связанное с конкретным обществом. И это нам дает возможность говорить об российской, американской, германской и других правосознаний. Поэтому каждая нация имеет свое государство, которое с точки зрения общественного правосознания является неповторимым. Можно говорить о нашем общественным правосознанием, к примеру, особенности характеристики как многонациональность; историческое формирование идей о самостоятельности человека; критические отношения к праву и его роль в общественной жизни; ассимиляция западных и восточных правовых систем, имеющие преимущественные отношения к континентальным системам права и т.д. Этот вопрос является очень сложным и требует отдельного самостоятельного исследования.

В общественной жизни правосознание мелких групп: трудовые коллективы, общественные организации, воспитательные группы, пенсионеры и другие имеют

важное значение. Это является одним из разрезанных видов идейно-психологических общественно-группового правосознания в коллективной жизни людей. Эти мнения и ценности правопорядка, закон, законность, правосудие, институты и общественно-правовые учреждения, воспитанных в этих группах, которые формировались в соответствии с групповой принадлежностью и их интересы.

Общественное правосознание - это система взглядов, мнений, теорий, эмоций, чувств, юридических стремлений и склонностей, основанных на общих историко-культурных и национальных особенностях.

Групповое правосознание – это система идей, мнений, эмоций и правовых наклонностей, характерная для обществ, отражающее отношение к праву.

Индивидуальное правосознание – совокупность юридических знаний, индивидуально-уникальных идей и теорий, усвоенных человеком, а также чувств, психики и соответствующих правовых направлений, определяющих отношение конкретного лица к праву и правовой истине.

В подразделе 3 главы 1- «Профессиональное правовое сознание судей как вид правового сознания» автор отмечает, что профессиональное правовое сознание судьи, как сложное и многогранное социально-психологическое явление, обладающее функционально-структурными качествами, которое проявляется в индивидуальных качествах судьи, определяет сущность последнего правового сознания, разъясняет природу изучаемого явления.

Проблемы формирования правосознания является одной из важнейшей проблемой теории права. Ежедневное, постоянное значение данного исследования исходит из того, что право является результатом работы человека, содержание исполнения зависит от человека и его правосознания. В связи с тем, что статус судьи в государстве является важным нормативным пониманием ценности правового государства, гражданского общества со стороны общества конкретизируется, таким образом профессиональное правосознание судьи как объект научного исследования уделяется особое внимание.

В современной научной литературе к всестороннему вопросу исследования места правосознания в формировании профессионального правосознания не уделяется достаточное значение. Настоящая докторская диссертация направлена на восполнение указанного исследования. Этот феномен в основном поверхностно изучается как правосознание и мировоззренчески. В настоящее время некоторые ученые разделяют подвиды профессионального правосознания, в том числе правосознание судей, прокуроров, адвокатов и других.

Профессиональное правосознание судей как сложный феномен, является носителем качественной, функционально-структурной и социально-психологической разновидностью и выражается в индивидуальной особенности судей, определяет сущность его правового сознания, определяет природу феномена настоящего исследования. Профессиональное правосознание – идеи, традиции, убеждение работников, которые непосредственно занимаются правовой деятельностью и имеют профессиональное правовое знание и практические работы (судьи, прокуроры, адвокаты, правовые советники, представители государственных органов и т.п.). Разработка осознанных правовых инструкций и ценностные направления в юриспруденции, их использование в практике правоприменения, применение достижений теоретических учений, которые зависят от правовых ценностей и принципов. Профессиональное правосознание, прежде всего, формируется в правоприменительной практике, но, с другой стороны, фактическая гуманность зависит от фактического уровня такой практики.

При определении профессионального правосознания судьи его основным элементом является логико-нормативная связь, которая зависит от объема конкретных правовых знаний и уровней правового восприятия. Правовое сознание составляет конкретную категорию меры своей структуры и выделяется на основные знания, сферы, первоначальные и второстепенные о действующем законодательстве и отдельные законы его деятельности. Часть профессионального правосознания судьи, которая имеет психологический источник, высокое уважение к закону и убеждения к необходимости

сознательного исполнения закона, восприятие права образует как высшей ценности общества. Направление к активному правовому поведению и с профессиональной важной стороны предусматривает: готовность к исполнению профессиональной работы, правоприменение и прекращение нормативно-правовых актов, соблюдение принципов в правонарушениях, осуществление правосудия, признание необходимости повышения уровня квалификации.

Исходя из этого, профессионального правосознания судьи образуется не только из отражения права, а также совокупности правовых фактов, в том числе, нормативно-правовые акты, теории юридической науки, программы и концепции и другие. Наравне с идеями, впечатлениями, которые являются достижением человеческого сознания, также правосознания, разновидности системы правовых знаний, ценности, преимущества, разновидности впечатления, способы и методы правового регулирования, наилучшие идеи и мнения, учения, которые имеют отношение к развитию приверженность к старине.

Так как правосознание является одним из объективным условием элементов, определяющие деятельность и развитие права, тогда в правосознании какие правовые учения имеют преимущества, какие ценности имеется в профессиональным правосознании судьи, ценности и соответствует целям правовых идеалов, столько право может быть беспристрастно урегулировать в судебной практике. С этой точки зрения, право является объектом воздействия в профессионально правосознании судьи и последний выступает как субъективное средство осуществления права.

Профессиональное правовое сознание – мнения, традиции, убеждения работников, непосредственно занимающихся юридической деятельностью, обладающих профессиональными правовыми знаниями и опытом работы (судьи, прокуроры, адвокаты, юридические консультанты, депутаты представительных органов и др.). Разработка сознательных правовых предписаний и ценностных направлений в юриспруденции, их применение в юридической практике, реализация достижений теоретического мышления, принципов и ценностей права во многом зависит именно от этого. Профессиональное правовое сознание формируется,

прежде всего, на основе юридической практики, но, с другой стороны, от него зависит действительно гуманизм и действительно профессиональный уровень такой практики.

Профессиональное правовое сознание судей - это осознание ответственности, чёткое понимание норм права, правильное применение положений законов, безусловное соблюдение принципов добросовестности, рациональности, справедливости, честности и беспристрастности в решении и разделе судебных дел. Иными словами, судьи при осуществлении правосудия в целях обеспечения соблюдения правил профессиональной этики, этико-духовных норм должны действовать бескорыстно и добросовестно, быть образцами для подражания при выполнении служебных обязанностей, уважении к человеческим ценностям в обществе.

Глава 2 диссертации - «Правовое понимание в процессе судебного правоприменения» состоит из 3-х подразделов, в рамках которых исследуются и рассматриваются вопросы и характер правового понимания в правоприменительной деятельности, нормативное понимание права в современную эпоху, как основа правового формирования мышления судей, судебное правовое понимание в правовом процессе и судебные процедуры как форма правового понимания в процессе реализации права.

В подразделе 1 главы 2 - «Проблемы и природы правового понимания в правоприменительной деятельности суда», автор утверждает, что характер правового понимания является одной из важных тем, соблюдение и исполнение прав зависит от человеческого сознания. Он утверждает, что орган судьи в государстве и обществе, являясь одним из основных членов правового государства и гражданского общества, имеет профессиональное правовое сознание судей, считается одним из специальных элементов научного обучения. В связи с этим, по вопросу правового понимания, выводы о взаимосвязи между бытием и сознанием носят целостный характер и касаются любой сферы отношений и связей, в которых существует сознание.

Проблемы формирования правосознания относятся наряду с основным проблемами теории права. Важное значение данной теме выражается в том, что право

является результатом работы человека, содержание и исполнение зависят от человека и его правосознание. Отсюда проблемы познание право, заключение о взаимоотношении жизни и правосознание являются всесторонне и относятся ко всем отраслям и отношениям где присутствуют сознание. Данный общий положение надо иметь в виду, что он для юридической науки, который изучает юридической деятельности в жизни общества и для правоприменительной деятельности имеющиеся дела с людьми, имеет большое значение. Научное правосознание, принимается как одно из профессиональное правосознание. Научное правосознание идей, концепции, разовидностью убеждение, который охватывает что такое право и правовое поведение.

В источниках право имеется много примеров, на которых профессиональное и научное правосознание соединены между собой. Несмотря на этот наш взгляд такое отношение не соответствует действительностью, потому что научное правосознание в основном формируется на основании наукой и теоретической учении, а профессиональное правосознание на основании знания и практической применение право. Хотя профессиональное правосознание, как теоретическое сознание формируется на основании научное правовое сознание, но они имеют различие. Многие говорят, что иметь специальное образование является основанием формирования профессиональное правосознание, потому что он помогает для усвоения специальных знаний, формирование навыков и нужной опыт. Другой важным источником является, то что в процессе реальной практике набирается опыт и навыки. Но в этот момент идет речь о правовой профессиональной практической работы, который имеет два момента: и положительной и отрицательной.

Нужно отметить, что основные стороны в правоприменительной судебной деятельности являются изучением правовых противоречий и процесс интеллектуальной. Для правильного познания законов, который влияют на конкретную деятельность, уместно, чтобы проблемы и природное познание право стали предметом изучения.

Мы материальное познание сознание обосновываем, как особенности мозг человека, который формировалось в результате деятельности человека. Сознание как особенности мозг человека дает нам возможности, опознать мир с абстрактной понятности и это сила обращает наше внимание. Течение опознать матерью со стороны человека без особенности общего явление природы невозможно отобразить. Воплщение как противодействия познание человека в жизни, не только явление всех течение, но и как результат объясняется.

В уровень источника познании, право как высшее явления, т.е., понимается совокупность нормативных актов, который определяет обязательное общее правило поведения. Этот феномен, который в высшей форме познается легко, может и должен превратиться в теоретической исследовании. Но на уровне теоретической познании, право в сознании человека, не как результат познании совокупность нормативных правовых актов, а изображается как абстрактный феномен. Этот изображает определение выражение мышление общественное отношение и высшей нужды и их урегулирование. Высшей нужды являются правило высшего поведения или умственное правило, который имеет в сознании человека или группа людей. Познание право в познании разных уровнях, дает нам возможности, исследовать право не только как совокупность правило, но и как социально-умственный феномен.

Таким образом, правовое понимание в области правоприменения является видом интеллектуальной деятельности судьи, связанной с субъективным объяснением правовых отношений, с рассматриваемыми судебными делами, анализом выдвинутых гипотез и пониманием возникающих правовых отношений, в рамках правоприменительной деятельности даётся их правовая оценка.

Автор убеждён, что правовое понимание суда это одно из разновидностей форм проявления правового понимания имеет важные элементы. Правовое восприятие в сфере реализации права в общем виде представляет собой интеллектуальную деятельность субъекта реализации права при исполнении служебных полномочий, которая осуществляется в соответствии с предусмотренными нормами права и направлена на становление знаний о происходящем событии и

определяет его правовые характеристики. Отмечены два источника юридического понимания – это опыт и разум.

Под понятием опыта понимается получение информации извне путем её закрепления в сознании. Под вторым источником правового понимания разума подразумевается вся умственная деятельность, то есть способность индивидуального сознания совершать обобщение и выводы соответственно законами логики.

В подразделе 2 главы 2 - рассматривается «Нормативное понимание права в процессе судебного правоприменения как основа правового формирования мышления судей». Автор отмечает, что проблема понимания права в теории права является важным вопросом, и судья, как человек, реализующий право, должен иметь очень широкое и конкретное представление о праве, являющегося одним из основных понятием правовой жизни людей.

Все концептуальные правовые системные идеи, принципы и нормы гражданского и уголовного процесса, которые важные из них вытекает из определенных моральных, этических ценностей и защищаемые правом, целевыми правовыми аксиомами, постулатами и императивами, исполнение действий или принятие решений судов, которые могут запрещать незаконно отрицание или самовольное нарушение и оскорбление чести и достоинства человека и защищаемые законные права участников гражданского или уголовного судопроизводства.

Неспособность понимания права и его сущность нельзя установить правильное направление правовой действительности, по этим основаниям право состоит в основе правовых явлений, существующих в социуме, поскольку определение вопроса законности или незаконности является сущностью судебной деятельности.

Автор выражает мнение, что в юриспруденции существуют различные мнения, связанные с пониманием права. Однако автор описывает два процесса понимания права: нормативное понимание и широкое понимание, то есть познание права - это правовые нормы, а также правовые явления, такие как правоотношения и юридическое правосознание и т. д. Хотя в юриспруденции это не един-

ственное мнение, это размышление о развитии доктрины права с ее распространением на естественное право и позитивное право, однако такая постановка вопроса является спорной.

В подразделе 3 главы 2 рассматривается - «Судебная процедура как форма правового понимания суда в процессе судебного правоприменения» в связи с этим автор отмечает, что судебная процедура как форма правового понимания в судебном процессе является чрезвычайно сложным явлением и не ограничивается только процессуальными нормами, регулирующими ход судебного разбирательства. Потому что судебная процедура имеет свою основу бытия и состоит из основных принципов, формирующих ее общий характер, критериев или требований, предъявляемых к ним, содержания и формы, цели, механизмов и рычагов реализации, сферы действия и т. д.

Анализ и изучение судебной процедуры как правовой феномен свидетельствуют о том, что правоведы обращали внимание на результаты общественных наук, которые изучают прошедшие истории и вновь возникшие идеи о существовании общества. В основание общепринятых теории особенности первобытного общества была разбросанность, неустойчивость общественных связей, полная неопределенность правовых отношений. В некоторых случаях, при имеющихся определенных случаях фактов, стороны конфликта обращались в общественные суды, которые имели особенности иртейского суда. Объединение, племена или отдельные общества защищали одну из сторон, а другая сторона подчиняли решение этого общества или покидали племя.

Отсутствие судебной прцедуры в судебном процессе устраняет содержание и сущность правосудия. Исходя из этого, судебная процедура как форма правового понимания в судебном процессе, возникшая с момента зарождения человечества, менялась в ходе истории, связанной со структурой государственности и правовой системой, всегда служат как по форме, так и по содержанию развития этого общества и отвечала его требованиям.

В связи с этим, в Таджикистане за более чем 30 лет государственности таджиков с принятием Конституции, конституционных законов, кодексов и норматив-

ных актов в связи с формированием государственности и правовой системы судебных реформы, судебные процедуры также несколько раз менялись и развивались, что напрямую способствовало росту правового понимания судей в правовом подходе.

Судебный процесс по закону имеет свою форму, этапы, последовательность и срок. Судебная власть, с другой стороны, имеет свое формальное выражение как форма правового понимания судебной власти, а также в рамках правового регулирования. Таким образом, юридическое понимание суда ограничивается только существенными правовыми факторами и процедурами, как вид процессуально-правового понимания суда.

Глава 3 диссертации – «Профессиональное правовое сознание судей как основа деятельности правового толкования», состоит из 3 подразделов, в рамках которых рассматриваются теоретические аспекты правового толкования, виды и способы юридического толкования, проанализированы, исследованы и рассмотрены по их логической и систематической взаимосвязи.

Подраздел 1 главы 3 - «Теоретические аспекты, виды и способы правового толкования», в котором рассматриваются вопросы толкования закона.

Правовые знания в процессе судебного правоприменения это сложный феномен в период психологической деятельности человека, со стороны конкретного должностного лица, осуществляющий и обладающий в соответствии с законом полномочиями по отправлению правосудия, является деятельность, которая подчиняется законом.

Автор отмечает, что в теории права толкование подразумевает выяснение содержания и смысла закона и нормативных правовых актов, понимание буквально-го и точного значения закона, понимание сущности закона. Таким образом, толкование – это определение значения норм; толкование – это интерпретация содержания норм; толкование – это определение значения критериев, а также их объяснение.

В некоторых законодательных нормах есть даже положения, которые запрещают двусмысленное понимание нормы права. В частности, в соответствии с ча-

стью 4 статьи 4 Уголовного кодекса РТ содержание Уголовного Кодекса должно пониматься точно в соответствии с его текстом.

Следует отметить, что каждый закон может состоять из разделов, глав, подразделов, статей, частей и абзацев и выражается в письменной форме. В некоторых случаях, если заменить только букву одного слова или передать знак препинания, по существу поменяет смысл выражения и нормы закона.

Толковые словари разъясняют значение слов, указывает смысловое его содержание. Каждый закон в форме слов, которые выражаются в объединении предложений и текстов. В некоторых случаях замена одной буквы в слове или перемещение книжного знака достаточно, чтобы полностью заменить значение выражения.

В связи с этим законом установлено, что в случае выявления неточностей и разночтения правового акта, двойственной практики его применения со стороны органов, принявший правовой акт, представляет его толкование положений в акте толкования, имеющий официальный и обязательный характер.

В подразделе 2 главы 3 – рассмотрены «Методы и способы правовой герменевтики в судебной правприменительной деятельности». Автор отмечает, что, как уже упоминалось, целью интерпретации нормы права является понимание, усвоение смысла и содержания интерпретируемой нормы.

Значение темы исследования правильно выбрана и без навыков применения , толкования нормы права их применение станет невозможным и в таких случаях не может быть определено использование субъективное право и правовые обязательства. В руках лиц, которые не знают методы толкования нормы и закона, все нормы права могут недействительными. Настолько закон является противоречивым, сложным и извилистый, их подготовка и исполнение настолько низкие, то законы должны занаво разрабатываться и их нормы применить по толкованию. Если тем или иным законом давать более отрицательную оценку, то восприятие их значения со стороны судей того или иного государства и правило правовой герменевтики учения толкования законов станет больше. Руководствуясь значением законов является восприятие смысла и их содержания (которые от судьи требует глубокого знания в области правовой герменевтики и

трудолюбие сознание). Но толкование восприятия результатов творчества человека на толкование и восприятие каждого из природного случая станет узким.

Автор выражает мнение, что в теории права есть несколько видов правового толкования, и оно выделяет два её типа: устную и фактичекую. Современная теория права показывает, что наряду с двумя видами толкования норм права существуют различные способы нормативного толкования права. В частности, правописание (филологическое, грамматическое), историческое, системное, историко-политическое, логическое, специально-правовое и др.

Таким образом, делается вывод, что правовая герменевтика – это теория (мастерство, метод) трактовка юридического текста, наука, изучающая специализацию интерпретации в юридической науке, объяснение значения, которого законодатель ввёл в текст правовых норм.

В подразделе 3 главы 3 - «Толкование норм права по их логической и систематической взаимосвязи» автор указывает, что толкование правовых норм на основе их логической связи и системности считается вторым правилом реального толкования, согласно которому толкование правовой нормы, не имеющей формального толкования, должно осуществляться с учетом ее логической связи с другими нормами.

Таким образом, с методологической точки зрения судье важно понимать, что в процессе правоприменения толкования применяемой правовой нормы должно осуществляться только с помощью тех правил, которые допускают точное значение, интерпретируемая норма, которой может быть выведена из самого закона или из нормы.

Толкование норм права с их логической и системности, является второе правило реального толкование, которое в соответствии с толкование норм права, не имеющий официального толкования должен с учетом его логической связи осуществляется с другими нормам, когда преимущество должен давать результат, который на основании толкования норм в его системности имеет ближайщие логические связи с ним и приобретает, в случае, несогласия с таким толкованием, должны использовать нормы, имеющие дальние связи.

Указанные правила правовой герменевтики дает возможность правоприменителям выявить семантическое содержание, толкующее правовые нормы без выделения из вопросов закона. Логические связи нормы права с их близкими, также ближайшие размещения постоянных норм толкования являются те сведения, которые можно сказать, что уровень толкущего нормы права или исправленный слой и они должны не только как “непосредственные сведения”, но и как неразрывный элемент верховенства закона, который толкует его внутреннее содержание. Такое заключение вытекает из предположений, в соответствии с которым, если существует эта норма права.

Наряду с этим должен вытекать из него заключение, что логические связи верховенства права и его системное размещение сам по себе толкуется как содержание и формы исправленного слоя. Разновидности общественных отношений, которые требуют правового регулирования, обязывает законодателя, чтобы оформлять право в определенной форме.

В законе должны быть изложены нормы бесперебойно, соответствовать друг другу, единство норм и отсутствие противоречий между ними, также соответствие со смыслом закона с его имени, а также соответствовать с требованием законодательной техники. Также правовые понятия, которые используются в тексте закона они должны быть точными и исчерпывающими, простыми и оцедоступными.

Глава 4 диссертации – «Теория права доказывания как фактор профессионального правового сознания судей» состоит из 3 подразделов, в рамках которых изучаются, анализируются, исследуются и рассматриваются общетеоретические вопросы разработки теории права доказывания, роли и места теории доказательств и теории доказывания в деятельности судебной юриспруденции.

Подраздел 1 главы 4 рассматривает «Общетеоретические проблемы разработки теории права доказывания», автор в диссертационном исследовании опирался на собранные научные знания, выявлял различные мнения и позиции отечественных и зарубежных ученых, убедительно обосновал их достоинства и

выявил недостатки, а также выдвинул теоретические и практические мнения по тем или иным концептуальным проблемам доказательств.

В юридической науке известные направления о определении толковании правосознании это является совокупностью теоретических идей, чувств, которые в отношении людей, социальных обществ выражается с действующим законом или соответствующим. Правосознание является одним из амостоятельным общественным сознанием, которое имеет непосредственные связи с моральной, религиозной, политической и другими формами общественного сознания, которые соответствуют со всеми формами качеств и особенностями общественного сознания.

Исторические практики теории доказывания и оценки доказательства с учетом развития современного общества, государства и права, требуют научного осмысления познания. Дело в том, что научное познание и подготовка теории доказательства, требует объединение права. Правовое регулирование теории доказательства без должного внимательного взвешивания нельзя, в таких случаях устанавливается равновесие между процессом и давлением. Цель, которого в результате этой работы должен получить собранные условия для привлечения виновных к суду и оправдание невиновных.

В связи с этим автор высказывает мнение, что предмет доказывания является особой процессуальной категорией и включает обстоятельства, имеющие процессуальное значение, ситуации, без разъяснения которых невозможно по существу правильно решить дело и применить норму материального права.

Он утверждает, что предмет доказывания не может рассматриваться как категория доказательного права абстрактно по отношению ко всем судебным процессам. В частности, в уголовном процессе «доказательствами по уголовному делу считаются фактические сведения, правоприменители устанавливают наличие или отсутствие общественно опасного деяния, доказанности или недоказанности совершения этого деяния и иные обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения дела».

В Гражданском процессуальном законодательстве «любые сведения о фактах, полученные в установленном законом порядке и на основании которых суд устанавливает наличие или отсутствие оправдывающих обстоятельства требований и неодобрения сторон, а также иные обстоятельства, имеющие значение для правильного разрешения дела, признаются фактами по делу».

Таким образом, автор дела делает вывод, что научная разработка теории права доказывания и научных выводов и предложений может не только оказать положительное влияние на повышение профессиональной квалификации судей, но и на укрепление принципа справедливости в судебных процессах.

В подразделе 2 главы 4 – рассмотрены «Роль и место теории доказательств и теории доказывания в правоприменительной деятельности суда». Автор отмечает, что вопрос доказательств и доказывания настолько важен для судебного правоприменения, что его невозможно переоценить. Важность правоприменительной практики, понимания доказательств и доказывания подтверждается различными примерами правоприменения в судах, которые ежедневно сталкиваются с этой проблемой. Для осуществления судебного правосудия доказательства и доказывания являются одновременно процессуальной основой и процессуальным принципом.

Для правоприменительных органов и судов вопросы доказательств и доказывания настолько необходимы, чтобы достаточно оценить невозможно. Доказывание является одним из основным принципом судебного процесса, а доказательство средством и обеспечением правосудия. Как показывает судебная практика и обобщение судебных дел, неправильное установление и в нужной форме, несобирание доказательств и неправильная их оценка приводит к неправильному доказыванию обстоятельств дела, в результате приводит к неправильному заключению и вынесение незаконных, не обоснованных и не справедливых судебных актов.

Доказывания являются важной частью судебного разбирательства, а доказательства являются материальным носителем сущности судебного разбиратель-

ства. Без доказательств невозможно представить судебное законодательство как часть правовой жизни общества.

Обстоятельства, являющиеся объектом судебного знания и отличающиеся по своему содержанию, автор предлагает разделить на четыре вида: правовые факты материального характера; обстоятельства, дела, основанные на доказательствах, действительные доказательства в научных источниках иногда называют умозаключенными доказательствами; обстоятельства, дела исключительной процессуальной важности; ситуации, установление которых необходимо для выполнения воспитательных и профилактических задач суда.

В связи с тем, что один из принципов судебного процесса является непосредственным, то решение суда должно обосноваться на основании тех доказательств которые были исследованы в судебном процессе. Если собирание доказательств не были приведены со стороны суда, рассматривающий дело, то тогда суд имеет право вынести решение на основании тех доказательств в совокупности по другим доказательствам. В доказательствах, которые в соответствии с законом не исследованы, а также с нарушением закона получены, обосновать решение суда не допускается. Заключение судебного эксперта наравне с другими доказательствами дела без доказывания для суда не имеют силу и они должны оценить наравне с другими доказательствами. Оценку заключения эксперта должен быть указан в решении суда полно и всесторонне.

Поэтому факты каждого из перечисленных видов, чтобы суд признал их имеющимися, должны быть доказаны с использованием судебных доказательств.

В подразделе 3 главы 4 – «Оценка доказательств. Допустимость, относимость и достоверность доказательств» автор выражает мнение, что оценка доказательств - это приемлемость доказательств со стороны судей в судебных процессах, что оценивается как строго формальное понятие, которое подразумевает соответствие источника фактической информации и процессуальной формы, которая выражает её установленным требованиям закона и выражается в соответствии с установленными требованиями закона.

Правило применения доказательства в отдельных судебных делах применяется когда некоторые связаны по правилам материального права, которые регулируют разновидность сделки. Как правило, применение доказательства в гражданском судопроизводстве как определенное ограничение, которые в законе определено использование доказательств в процессе разрешения конкретного гражданского дела и в результате существования письменной формы гражданско-правовых сделок и последствий их нарушений определяются формы регистрации их правовых действий.

Общность оценки допустимости доказательства со стороны представителей науки гражданского и уголовного процесса дают оценку, как определенное формально-окончательное, которая охватывает смысл фактического сечения и процессуальной формы, которые соответствуют требованиям действующего законодательства.

Необходимо отметить, что в судебной практике применение видов нормативно-правовых актов и всестороннее выяснение возникшего спора со стороны правоприменительных органов является для правильного и законного рассмотрения и разрешения споров и восстановление правосудия. Все это в совокупности зависит от высокого профессионального правосознания судьи и судьи, которые имеют высокие навыки профессионального правосознания, доказательства и обстоятельства дела на основании закона всесторонне устанавливают их с точки зрения нормативно-правовых актов считается доказанным и на основании закона выносят судебное решение.

Автор отмечает, что оценки в судебном процессе имеют как общие черты, так и различия. Общим для них является то, что во всех судебных разбирательствах субъекты оценки оценивают доказательства, исходя из своих внутренних убеждений; отличие состоит в том, что в уголовном судопроизводстве субъектов оценки доказательств несколько. В гражданских и экономических спорах суд является единственным субъектом оценки доказательств.

Автор отмечает, что именно с помощью судебных доказательств суд узнает о доказательствах, имеющих юридическое значение для дела. В соответствии с

УПК РТ судьи обязаны оценивать доказательства в соответствии со своими внутренними убеждениями на основе тщательной, полной, объективной и прямой проверки фактов, содержащихся в деле. Подобные нормы также содержатся в ЭПК, УПК и КоАП РТ.

Суд может сделать вывод о возможности их использования для определения фактических обстоятельств дела только после проверки допустимости и относимости доказательств и их вероятности. В связи с этим вопросы о допустимости доказательств и об особенностях относимости и допустимости доказательств имеют важное значение в гражданском, экономическом, административном и уголовном судебных процессах.

Таким образом, автор приходит к выводу, что целью исследования категорий делопроизводства и применимости доказательств в связи с определением особенностей их содержания в отношении гражданских, экономических, административных, семейных и уголовных процессов является включение нескольких функций, позволяющих реализовать намеченную цель, в том числе: понятие доказательств и обстоятельств доказывания; классификация доказательств; процессуальная система формирования судебных доказательств; применимость доказательств; допустимость доказательств; достоверность и достаточность доказательств; особенности сбора доказательств и структуры доказательств; правовой режим недопустимых улик.

Глава 5 диссертации – «Пути повышения правового сознания судей» состоит из 3-х подразделов, в рамках которых были изучены, проанализированы, исследованы и рассмотрены меры по повышению правового сознания судей в рамках программы судебно-правовой реформы.

Подраздел 1 главы 5 – «Меры по повышению правового сознания судей в рамках новой программы судебно-правовой реформы», автор отмечает, что в Республике Таджикистан реализуется ряд государственных программ и правовых реформ по дальнейшему повышению уровня правового сознания судей, на которые влияют несколько факторов, в том числе совершенствование законодательства о судах и процессуальных кодексов по укреплению судебной власти, повы-

шению ее роли и статуса в обществе, защите прав судей, их социального обеспечения, укреплению авторитета, репутации судей, предполагается теоретическая переподготовка и практическая практика судей, повышение профессионального, этического и правового просвещения судей.

Следует отметить, что с целью повышения правового сознания судей принят ряд документов, в том числе, указами Президента РТ программы судебно-правовой реформы от 23.06.2007 г. №271 на 2007-2010 гг., от 03.01.2011 г. №976 на 2011-2013 гг., от 05.01.2015 г. №327 на 2015 - 2017 гг. и от 19.04.2019 г. №12929, на 2019-2021 гг.

Значение исследуемой темы является своевременным и нужным. До сегодняшнего дня уровень правового просвещения судей является одной из малоизученной и малоисследованной в отечественной науке.

Таким образом, автор делает вывод, что в результате реализации планов мероприятий по выполнению программ судебной реформы судьям Верховном и Высшего экономического суда была учреждена должность помощника, а в областных судах и суда города Душанбе образованы судебные коллегии по семейным и административным делам и из компетенции Пленумов Верховного и Высшего экономического суда исключена стадия судебного надзора. Социальные вопросы судей были улучшены, построены новые современные здания, оснащены новой техникой и технологиями, которые в совокупности оказывают непосредственное влияние на рост профессионального правового сознания судей.

Конституция Республики Таджикистан судебную власть наравне с законодательной и исполнительной властью признает самостоятельную ветвь власти, что имеет огромное значение для обеспечения социальной справедливости, развития демократическо-правового общества и укрепления законности. Прочность государства зависит от устойчивости и справедливого разрешения судебных дел. В связи с развитием общества, появлении новых правовые отношений, деятельность судебной власти должна постоянно укреплять и развиваться.

С этой точки зрения, правовое просвещение и правовая культура судьи с учетом глобализации, национальных интересов и менталитета населения страны должны соответствовать. Повышение уровня правового просвещения судьи из его индивидуальных качеств, как специалиста, его деятельности основывается на законе, на морально-этические нормы. Потому что судья как основной субъект в судебном процессе должен соответствовать с нарастающей нормой права и морали и повышает правовой культуры судьи является важнейшим условием для с его стороны принятием законного и обоснованного судебного решения, который способствует устойчивости и спокойствию страны.

В связи с этим, автор приходит к выводу, что для предотвращения нежелательных явлений применения прав, коррупционных действий и принятия незаконных и продолжающихся актов целесообразно создать эффективный механизм мониторинга состава судебной власти, предназначенный для осуществления правосудия, на основе которого каждый месяц необходимо проводить проверку соответствия судебных актов принципам справедливости и законности, ежегодную аттестацию судей, всестороннюю проверку поступивших на судью жалоб, возбуждение уголовных дел в отношении судей и др., это обстоятельство также является одним из видов совершенствования правовой деятельности судебной юриспруденции, как фактора роста правового сознания судей.

В подразделе 2 главы 5 – «Профессиональное образование судей как основа развития правового сознания судей» автор отмечает, что профессиональное правовое сознание судей является одним из важнейших компонентов беспристрастного правосудия, оно выступает в качестве одного из основных факторов правильного рассмотрения судебных дел, повышения качества и эффективности судебных актов.

Необходимо отметить, что правосознание является критерием психологическим и идеологическим правом и выступает как показатель качества рассматриваемых судебных дел и справедливых вынесенных судебных решений.

В связи с этим, роль государства является важным моментом в воспитании правовой культуры судебных кадров. Тогда как, правосознание судей тесно

связано с понятием профессиональной деформации. В этом случае профессия судьи также как и другие профессии встречают такие деформации, что приводит к снижению уровня правосудия в судебном процессе. Очень важно, что этот процесс был строго урегулирован, прозрачен и под контролем общества. Судьи, как учащиеся должны находиться на высоком уровне поиска своей профессиональной квалификации. Таким образом, практическая направленность деятельности квалифицированного воспитания дает возможность расставить все по фактам.

Автор отмечает, что на уровне государственной политики формирования и повышения профессионального правосознания судей опирается на несколько принципов, в том числе: уважение прав и свобод человека; верховенство Конституции и законов; безоговорочное соблюдение присяги судьи; беспристрастность; самостоятельность; добросовестность; социальная справедливость; теоретическая и профессиональная квалификация; высокая человеческая мораль и нравственность; правовое воспитание и юридическое образование; наличие правовой информации; своевременное рассмотрение судебных дел и подготовка судебных актов и т. д.

Таким образом, автор приходит к выводу, что существующая система переобучения судей не может способствовать повышению профессионального правового сознания судей. Это связано с тем, что положения закона о повышении квалификации судей один раз в два года, срок которых установлен на практике десять дней, недостаточны. Опыт других стран показывает, что срок переподготовки судей составляет не менее одного месяца, и проводится в научных учреждениях с привлечением соответствующих ведомств и известных учёных.

В связи с этим, автор предполагает, что переподготовку и повышение квалификации судей в связи с отсутствием оснований для переквалификации судей в Верховном суде и его Учебном центре, переподготовку судей на юридическом факультете целесообразно осуществлять с разработкой специальной программы с соответствующими образовательными средствами. Потому что именно каче-

ственная и соответствующая переподготовка судей становится основой для развития правового сознания судей.

В подразделе 3 главы 5 рассмотрены «Способы предотвращения судебной ошибки, как фактор укрепления правового сознания судей», автор изучил в исследовании основные формы возникновения и устранения судебной ошибки, выявил отличительные особенности понятия «судопроизводство» и выявил факторы, способствующие возникновению судебной ошибки, и привел несколько предложений по предотвращению судебной ошибки.

Судебные ошибки являются как социально-правовой феномен в заблуждении судьи при судебной ошибке в правоприменительной судебной деятельности, которые возникают в результате безответственного отношения в служебной обязанности или искренней ошибки, связанные с объективными обстоятельствами. В исследовании использованы обще- и специально-научные методы, диалектический, сравнительный, официально-правовой, моделирование и другие.

Изучение квалификационных ошибок показывает, что множественность квалификационных судебных ошибок связаны с ошибками субъектов квалификации в предварительном следствии, которые находятся в непосредственной причинной связи. Наряду с этим, это не означает, что в судах только допускают такие ошибки.

Анализируются и определяются факторы, способствующие совершению судебной ошибки, которыми, по мнению автора, являются: отсутствие соответствующей степени профессиональной квалификации; предвзятость; самоуверенность; тенденция к обвинению, казуистической и декларативной предвзятости некоторых норм права; недостаточное внимание к правовой грамотности при принятии судебных актов на различных судебных инстанциях и др.

Для предотвращения судебной ошибки автор предложил несколько мер: оформление заключений судебной ошибки при составлении итогов судебной практики; стимулирование судей; правовое обучение и содействие качественной

судебной работе; обновление системы профессионального образования и пересмотр подбора кадров для судебной системы и др.

В заключении содержатся результаты диссертационного исследования, выводы, содержащие теоретический и практический аспект, предложения и рекомендации автора по совершенствованию законодательства, изложенные в диссертации в целом.

1. Сознание - одно из фундаментальных понятий философии, психологии, социологии, характеризующее важный компонент психической системы человека. Деятельность сознания даёт человеку возможность устанавливать знания о связи, отношениях, законности объективного мира, ставить цели и составлять планы, регулировать и контролировать эмоциональные отношения.

Правовое сознание – это совокупность идей и чувств, выражающих отношение людей к правам и правовым явлениям в общественной жизни. Правосознание является особым видом инстинктивного чувства справедливости, в котором человек осознает свою духовность и признаёт духовность других людей. Правосознание в сознании человека является совокупным проявлением вечных и меняющихся требований естественного права – идеальных нормативных предписаний, принципов, основ справедливости, прав и свобод человека, пронизывающих всю духовную сущность человека. Правосознание – это система взглядов, убеждений, суждений о правах и законности, характерная для всего общества, класса, социальной группы или отдельного человека.

Исследователь упоминает две группы мнений: семантическая и системообразующая идея. Первая выражает природу правового сознания и разъясняет все его содержание в соответствии с его принципами. Автор считает, что этот тип идей характеризует характер правового сознания в любой из его специфических историко-культурных форм. Он приписывает смысловым сторонникам права, нормы, порядка. Изучив эти идеи, можно понять природу права в его общности.

Системообразующие идеи выражают содержание правового сознания в его культурных и исторических формах и придают специфический характер всему

смысловому кругу конкретной правовой культуры. При помощи их исследований понимается сущность права в его точности.

Правосознание имеет несколько функций: восприятие; оценка; регулирование; прогнозирование; коммуникативная; моделирующая. Правосознание состоит из психологических и идеологических элементов

Виды правосознания определяются его субъектами, носителями и создателями различных форм правового восприятия. В связи с этим можно выделить три основных типа правового сознания: а) общественное, б) групповое и в) индивидуальное. Такое разделение основано на признаке различной степени социализации.

Общественное правовое сознание – это абстрактное выражение правового сознания в целом. Это система идей, мнений, теорий, эмоций, чувств, стремлений, исторически сложившихся правовых наклонностей, основанных на общих культурных и национальных особенностях развития, присущих обществу. Групповое правовое сознание – выражается в больших, массовых и малых группах, составляющих национальную, классовую, социально-культурную, производственную структуру общества. Индивидуальное правовое сознание – с одной стороны, является специфическим выражением общественного и группового правового сознания в мировоззрении отдельного лица, с другой – комплексом правового знания, индивидуально уникальных идей и теорий, усвоенных человеком, а также чувств, психики и соответствующих правовых направлений, определяющих отношение конкретного лица к праву и юридической истине.

Профессиональное правовое сознание – мнения, традиции, убеждения работников, непосредственно занимающихся юридической деятельностью и обладающих профессиональными знаниями в области прав и опыта работы (судьи, прокуроры, адвокаты, юридические консультанты, депутаты представительных органов и др.). От этого во многом зависит разработка сознательных правовых ориентиров и ценностных направлений в юриспруденции, их применение в юридической практике, реализация достижений теоретического мышления, принципов и ценностей права. Профессиональное правовое сознание формируется,

прежде всего, на основе юридической практики, но, с другой стороны, от него зависит собственно гуманизм и действительно профессиональный уровень такой практики.

Правовое сознание оказывает влияние на поведение, реализующее право, как прямо, так и косвенно, посредством правовых норм. Подход судьи, который при вынесении обвинительного приговора выбирает вид наказания и определяет точный срок или размер наказания с учётом разрешения закона о реализации верхнего и нижнего пределов наказания, основывается на системном знании Уголовного кодекса Республики Таджикистан, характерных особенностей преступления и личности ответчика, понимании уголовной политики государства, роли наказания как средства достижения поставленных в законе целей. [3-А], [4-А], [5-А], [14-А], [17-А], [20-А], [21-А], [22-А], [23-А], [25-А], [28-А].

2. Профессиональное правовое сознание судьи – это вид профессионального правового сознания, которое формируется в отношениях и в процессе осуществления правосудия.

Изучение профессионального правового сознания судей является неотъемлемой частью систематического анализа процесса осуществления правосудия. Исследование характерных черт формирования и функционирования профессионального правового сознания судей позволяет понять осуществление судебного усмотрения при принятии судебных актов.

Осуществление компетенции судьи по исполнению правосудия с момента поступления материалов дела на рассмотрение и до вынесения окончательного судебного акта регулируется законодательством. Рассмотрение судебной деятельности только как процессуальной может привести к неточным представлениям о роли профессионального правосознания судьи – как процессуальной деятельности.

Профессиональное правовое сознание судьи – как сложное и многогранное социально-психологическое явление обладает функционально-структурными качествами, проявляется в индивидуальных качествах судьи, определяет сущность последнего правового сознания и разъясняет природу исследуемого явления.

Профессиональное правовое сознание судьи – высший уровень психологического отражения правдивости со стороны судьи, их осуществление в виде обобщенных образов и понятий. Профессиональное правовое сознание судьи составляет профессиональные знания, профессиональное мышление. Здесь эмоциональное состояние судьи определяет его отношение к праву.

Профессиональное правовое сознание судьи состоит из отдельных структурных элементов, каждый из которых имеет свое значение и отдельные составляющие его компоненты, в том числе:

- при определении направления профессионального правового сознания судьи, его основным элементом является логико-нормативная связь, включающий объём и глубину правовых знаний, и уровень правового мышления;
- часть профессионального правового сознания судьи, имеющая психологическое происхождение, высокое уважение к праву, вере и сознательного выполнения его требований, восприятие права как высшей ценности;
- направление предусматривает активное и профессионально значимое поведение, т.е., готовность к выполнению профессиональной задачи, точное и строгое выполнение требований правовых норм, соблюдение принципов в борьбе с правонарушениями, стремление к справедливости, признание необходимости самосовершенствования. [3-А], [4-А], [5-А], [17-А], [20-А], [23-А], [25-А].

3. Понимание судьи – это понимание сущности конкретного правового явления как разновидности определенной группы таких явлений. Судья обобщает то или иное явление посредством понятия (кража, фальсификация, обвинение в убийстве и т. д.), обобщает психологическую и творческую деятельность, ориентирует на направления к юридическим нормам, установленным законом. Отсюда следует, что профессиональное понимание судьи зависит от его знаний, общей культуры и профессионального опыта.

Понимание является интеллектуально-перцептивным средством, представляющим собой процесс, на основе которого формируется результат сопоставления, восприятия, оценки объекта понимания в рамках сложившейся ситуации,

позволяющий найти направление и принять решение, исходя из этого разнообразия уже существующих знаний об этом объекте понимания, прояснить ситуацию.

Обращая внимание на роль понимания права в формировании профессионального правового сознания судьи, необходимо определить, что в форме восприятия обычно выступает понимание, являясь направлением личности в обществе. Сознание – это способ понимания, мышления, целенаправленного размышления и конструктивного и творческого преобразования истины, охватывающий как просветительские, так и эмоциональные аспекты.

Понимание – основа аспекта просветительского распространения сознания судьи, судья принимает и понимает информацию через сознание и, в основном, через понимание. Понимание права, в рамках познавательного распространения правового сознания судьи осуществляется с помощью специфических методов понимания права, в том числе включает понимание права, описание, разъяснение. При определении роли правового осмысления в формировании правового сознания судьи можно условно выделить два элемента в правовом сознании: правовое сознание как процесс и правовое сознание как следствие.

Правовое понимание состоит из нескольких элементов, в том числе:

Первым элементом является процесс, знание правовой истины, который включает в себя процесс понимания, сбора, интерпретации знаний правовой истины. Именно в рамках этого элемента осуществляется, в частности, процесс понимания или осознания права, являющегося основой процесса восприятия правовой истины. Правовое понимание определяется как процесс целенаправленной рациональной и интеллектуальной деятельности судьи и представляет собой гармонию, восприятие, оценку права как самостоятельного социального явления и его проявления, а также его содержание. Суть правового понимания в процессе понимания юридической истины заключается в понимании права (его формы и содержания), поиске права, поиске ответа на вопрос, что такое право, в чем оно выражается, какие формы оно имеет.

Второй элемент является результатом понимания правовой истины, которая включает правовую идеологию. В такой системе правовое сознание, как результат,

занимает основную позицию и выступает в качестве основы правовой идеологии. В обзорах юридической литературы о явлении правового сознания должно быть выделено понимание, которое включает в себя две категории – право и сознание.

Нормативное понимание права в процессе судебного правоприменения означает правильное восприятие и применение действующих законов при рассмотрении судебных дел, и данное понятие в основном ориентировано на следующие аспекты:

- судьи должны понимать правовые нормы не только в их кажущемся значении, но и с учетом духа и истинного назначения законов, что позволит им правильно применять правовые нормативные акты при рассмотрении и разрешении судебных дел;

- в каждом судебном деле судья должен определить, какой закон или норма применимы к конкретной ситуации, и правильно оценить и применить их;

- формирование правового мышления судей требует от них рассмотрения событий не только в соответствии с законом, но и с учетом принципов справедливости и морали;

- судьи должны понимать, что законодательство должно отвечать интересам общества, справедливости и уважения прав человека.

Таким образом, нормативное понимание права как основа формирования правового мышления судей позволяет им принимать правильные и справедливые решения, что способствует обеспечению судебной справедливости. [4-А], [6-А], [8-А], [9-А], [10-А], [11-А], [23-А], [25-А], [26-А].

4. Судебные процедуры как форма правового познания в процессе судебного правоприменения создают судье условия для установления обстоятельств судебных дел, имеющих существенное юридическое значение, определения допустимости и относимости фактов, их оценки, выступают в качестве правил судопроизводства, закрепляются в законодательстве и постановлениях Конституционного Суда, пленумов Верховного и Высшего Хозяйственного Судов, способствуют принятию законных и обоснованных судебных актов. Судебное производство в целом состоит из стадий судебного разбирательства (процессуальные сроки, при-

нятие заявлений, материалов и судебных дел, подготовка и проведение предварительных слушаний, назначение дел в суд, начало судебного заседания, судебное следствие, судебные переговоры, принятие судебного акта), законной силы судебного акта, кассационной, надзорной и вновь открывшихся обстоятельств стадий, исполнения судебных актов, каждый из которых имеет особые правила и сроки, отличающие судебные стадии друг от друга. [5-А], [14-А].

5. Толкование права как специфическая юридическая деятельность субъектов правоотношений направлено на уяснение истинного смысла содержания права и призвано обеспечить правовое регулирование общественных отношений.

Нормативные акты толкования играют организационную и вспомогательную роль в правоприменении, обеспечивают единство интерпретационного и законодательного процессов. Результат юридического толкования и результат юридического применения не могут конкурировать друг с другом с точки зрения юридической действительности, поскольку акт каузального толкования является вспомогательным, подчиненным и обслуживающим по отношению к акту юридического применения. Толкование права в правоохранительных органах связано с толкованием смысла правовых норм, которое осуществляется непосредственно в процессе реализации права в конкретном деле или в целях обслуживания процесса реализации права. [10-А], [11-А], [16-А], [23-А], [21-А].

6. Теория доказательственного права представляет собой совокупность правил, принципов и методологии, определяющих правовую основу доказывания фактов в процессе разрешения правовых вопросов. В нем рассматриваются основные концепции и процессы получения доказательств, их оценки и использования для принятия судебных и правовых решений. [16-А], [22-А], [21-А].

7. Теория доказательственного права состоит из следующих основных элементов:

- понятие доказательства (доказательства): доказательство - это информация, подтверждающая или опровергающая реальность события или действия и используемая для разрешения правовых вопросов;

- источники доказательств: к ним относятся заявления сторон, показания свидетелей, документы, вещественные доказательства, диагностические отчеты и другие формы источников доказательств;

- принципы доказывания: основными принципами являются объективность, законность, достоверность доказательств, допустимость, подотчетность и прозрачность;

- распределение бремени доказывания: во многих правовых системах важно определить, какая сторона должна представлять свои доказательства и нести бремя доказывания их правоты;

- оценка доказательств: оценка осуществляется прежде всего на основе принципов объективной истины, доказательности и законности;

- процесс доказывания: процесс сбора, регистрации, оценки и представления доказательств в судебных разбирательствах и в других юридических процессах. [10-A], [11-A], [16-A], [21-A], [23-A].

8. Роль повышения профессионального правового сознания судей имеет решающее значение в процессе осуществления правосудия, реализации эффективности нормативных правовых актов и принятия качественных судебных актов. Несомненно, акт правосудия со стороны судьи должен обязательно включать в себя обязанность судьи принять меры по профессиональной подготовке и повышению квалификации. Необходимости повышения квалификации судьи для обеспечения грамотного выполнения должностных обязанностей судей, положений, действующих в законодательстве, требуется совершенствование законодательства. Принятие таких мер позволит создать благоприятные условия для повышения профессиональной квалификации судей со стороны государства, в свою очередь, судьи осуществят свои обязательства перед государством по осуществлению правосудия на основе закона. Поддержка и повышение квалификации в деятельности судей как фактор мотивации судей должны быть связаны с возможностью повышения их в должности. [5-A], [14-A], [16-A].

При проведении научных исследований автором был предложен ряд теоретических и практических рекомендаций.

РЕКОМЕНДАЦИИ ПО ТЕОРЕТИЧЕСКОМУ И ПРАКТИЧЕСКОМУ ПРИМЕНЕНИЮ РЕЗУЛЬТАТОВ ИССЛЕДОВАНИЯ

В связи с реализацией представленных предложений по проведенным исследованиям представляются следующие изменения и дополнения на тему «Теоретические проблемы формирования правового сознания судей в свете судебной правовой реформы в Республике Таджикистан» и в целях совершенствования законодательства:

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ:

Первая, на основании части 1 статьи 17 Конституции Республики Таджикистан все равны перед законом и судом. Государство гарантирует права и свободы каждого, независимо от его национальности, расы, пола, языка, вероисповедания, политических убеждений, образования, социального и имущественного положения.

В соответствии с частью 2 статьи 88 Конституции Республики Таджикистан судебное разбирательство осуществляется на всех судебных инстанциях и во всех судах в форме обсуждений и на основе паритетности равенства сторон.

Из этих конституционных принципов деятельности судов следует, что лица, находящиеся в городах и районах республиканского подчинения, не находятся в одном положении по отношению к лицам, пребывающим в городах и районах ГБАО, областей и г. Душанбе, с позиции доступа к правосудию. Это связано с тем, что лица, находящиеся в городах и районах ГБАО, областей и г. Душанбе, до обращения в Верховный Суд, также обращаются к кассационной и контрольной инстанциям областных и городских судов. Однако лица городов и районов республиканского подчинения лишены возможности обращаться к таким судебным инстанциям.

В связи с этим необходимо внести изменения и дополнения в конституционные принципы доступа к правосудию, приведение в соответствие некоторых норм конституционного Закона РТ «О судах РТ», гражданских, экономических процес-

суальных кодексов, административных и уголовных правонарушений. [8–М], [10–М], [16–М], [30–М].

Вторая, в целях защиты прав, свобод и законных интересов граждан, а также повышения устойчивости и качества судебных актов, недопущения необоснованного затягивания, длительных сроков рассмотрения судебных дел, в дальнейшем отмены и передачи в суд первой инстанции на новое рассмотрение, предлагается расширить полномочия кассационной инстанции судов Республики Таджикистан, а суд кассационной инстанции при определении недостатков суда первой инстанции, являющимся основанием для отмены судебного акта, получает право пересмотреть судебные дела с истребованием доказательств, слушанием показания свидетелей и проведением экспертизы с принятием нового решения. В таких случаях председателям Верховного Суда, судов ГБАО, областей и города Душанбе следует передать полномочия по продлению срока рассмотрения дел в судах кассационной инстанции на срок до одного месяца. [10–М], [16–М], [30–М].

Третья, на надзорных инстанциях судов Республики Таджикистан рассматривать только кассационное решение судов кассационной инстанции. Лица, участвующие в судебных делах, судебные акты которых не рассматривались на кассационной стадии, не должны иметь права обращаться к надзорной инстанции. Суды надзорной инстанции имеют право только один раз отменить судебный акт судов кассационной инстанции, а при поступлении во второй раз таких дел решение, принятое судами надзорной инстанции, является окончательным и судебные акты больше не подлежат обсуждению. [8–М], [10–М], [20–М], [30–М].

Четвёртая, право на подачу жалобы и протеста имеют только лица, участвующие в деле, и не вправе требовать от судов Республики Таджикистан, кроме вышестоящего суда, дела, обоснованные актом, другими должностными лицами и правоохранительными органами. Из процессуального законодательства исключается принесение надзорных протестов Генеральным прокурором и нижестоящими прокурорами, не являющимися участниками дела. Председатель Верховного Суда РТ также не имеет права в будущем приводить надзорные протесты. Обе эти ситуации, которые сейчас находятся в законодательстве, не соответствуют сути про-

цессуального права и конституционным принципам правосудия. [9–М], [10–М], [16–М], [27–М], [30–М].

Пятая, надзорная стадия Верховного суда РТ имеет право один раз рассмотреть решения надзорной стадии судов ГБАО, областей и города Душанбе, решение которых является окончательным и больше не подлежит обсуждению. Решение надзорной инстанции Верховного суда РТ по решениям кассационной инстанции Верховного суда РТ является окончательным и больше не подлежит обсуждению.

В Верховном Суде Республики Таджикистан в законе должна быть предусмотрена только одна контрольная инстанция, а именно судебная коллегия, Президиум Верховного Суда Республики Таджикистан в качестве надзорной инстанции должен быть исключён из состава Верховного Суда Республики Таджикистан и процессуального законодательства. [8–М], [10–М], [16–М], [30–М].

Шестая, серьёзно пересмотреть вопросы подбора и расстановки судебных кадров. На должность судьи должны быть избраны и назначены лица, которые не только политически и морально стабильны и достойны, но и их теоретические и профессиональные знания и жизненный опыт соответствуют данной должности. [9–М], [10–М], [23–М], [30–М].

Седьмая, научная разработка значительной части институтов процессуальных прав не находится на соответствующем уровне. Сегодня в соответствии с законодательством Республики Таджикистан существует несколько видов процессов, в том числе конституционное производство, уголовное производство, гражданское производство, экономическое производство, административное производство, третейское разбирательство, арбитражное разбирательство, хотя последние два считаются договорными разбирательствами.

В центре юридической науки, т. е. на юридическом факультете ТНУ сегодня на кафедре судебного права и прокурорского надзора по конституционному производству, уголовному производству, гражданскому производству, экономическому производству, административному производству, третейскому разбирательству, арбитражному разбирательству преподаватели вообще не обучают студентов или

обучение этому типу процессуального права отнесено к компетенции других кафедр или некоторые из них вообще отсутствуют.

Если изучение процессуального права проводится не на одной, а на нескольких кафедрах, то можно говорить о единстве того процессуального права, основные принципы которого закреплены в Конституции РТ. На наш взгляд, было бы логично, если бы они изучались в рамках одной кафедры. Потому что все процессуальные институты взаимосвязаны, имеют неразрывную внутреннюю связь и могут быть усовершенствованы и стабилизированы только при наличии единого научного взгляда. Нарушение процессуальных прав на практике и профессиональных юристов, в частности, судьи при применении этих норм вызывают проблемы, подрывают правовое понимание судей, негативно влияют на сознание профессиональных прав судей и приводят к принятию судебных актов низкого качества. [8–М], [10–М], [16–М], [30–М].

Восьмая, мировой опыт доказывает, что на должность судей Конституционного, Верховного и Высшего экономического суда РТ предельный возраст пребывания на должности судьи целесообразно определить 70 лет, а для судей областного и суда г.Душанбе, городских и районных судов, военного суда гарнизонов, экономического суда Горно-Бадахшанской автономной области, экономических судов области и города Душанбе, предельный возраст пребывания на должности судьи установить 65 лет. Это связано с тем, что для выполнения этих задач требуется, прежде всего, богатый опыт работы и разумность, все это происходит в результате достижения определенного возраста и богатого опыта судьи, что способствует устойчивости и качеству правосудия. [8–М], [10–М], [23–М], [30–М].

Девятая, принятие мер по постоянному повышению профессиональных знаний и навыков, ответственности и этики судей, улучшению процесса профессиональной переподготовки с учётом изменений в системе высшего профессионального образования и на этой основе повышение статуса образовательного центра судей при Верховном суде может способствовать повышению профессионального правового сознания судей и принятию законных и обоснованных решений. [9–М], [10–М], [23–М], [30–М].

Десятая, целью частого внесения изменений и дополнений в процессуальные законы, по нашему мнению, если, с одной стороны, считается неустойчивость процессуальных норм, то с другой – неправильный опыт реализации законов и нормативных правовых актов со стороны правового органа. Только в 2022 году в марте и июле в ГПК РТ было внесено несколько изменений и дополнений. Если изменения, внесённые в марте, касаются ограничения компетентности судей в приостановлении исполнения судебных актов, то изменения, внесенные в июле, связаны с расширением компетенции прокурора. В связи с этим законодатель ограничил в некоторой степени полномочия судей по приостановлению исполнения судебных актов.

Расширение законодателем полномочий прокурора по участию в рассмотрении дел, затребование от судов дел и предъявление протеста против судебных актов, по нашему мнению, является результатом невыполнения некоторыми из судей ненадлежащим образом своих служебных обязанностей. По нашему мнению, в этом случае нецелесообразно игнорировать положения судьи и суда как ветви государственной власти в установлении конституционных процессуальных принципов. В таких случаях законодатель должен рассмотреть меры судебного надзора, поиска и расстановки судей, возраст судьи, ротацию судей каждые три года, усиление ответственности судей, председателей судов, целесообразность института судьи-стажёра и переобучения судей, материально-технического обеспечения и условий работы судов. [24–М], [27–М].

Одиннадцатая, в соответствии со статьей 1 статьи 92 Конституции РТ «Правовая помощь гарантируется на всех этапах расследования и судебного разбирательства». В статье 19 Конституции РТ говорится: «Каждому гарантируется судебная защита. Каждый вправе требовать, чтобы его дело было рассмотрено компетентным, независимым и беспристрастным судом, учрежденным в соответствии с законом». Поэтому основания предусматривают обязательное участие адвоката в Конституции РТ и других законах на всех этапах следствия и судебного разбирательства. [9–М], [10–М], [15–М], [30–М].

Двенадцатая, на основании того, что в Таджикистане предусмотрено создание электронного правительства, предлагается, чтобы ход всех этапов расследования и всех судебных процессов записывался в электронном виде, а на всех этапах расследования и всех судебных разбирательств будет отказано в составлении письменных бумажных протоколов, а электронные документы будут приобщены к делу. Поэтому предлагается включить в процессуальные законы, соответствующие положения, касающиеся электронной записи. [15–М], [30–М].

Тринадцатая, на наш взгляд, наступил момент, когда процессуальные законы, прежде всего, должны быть пересмотрены и приняты в новой редакции гражданскими, уголовными и экономическими процессуальными кодексами. [32–М].

Четырнадцатая, существующая система переобучения судей не может способствовать повышению профессионального правового сознания судей. Это связано с тем, что положения закона о повышении квалификации судей один раз в два года, срок которых установлен на практике 10 дней, недостаточны. Опыт других стран показывает, что срок переподготовки судей составляет не менее одного месяца, и проводится в научных учреждениях с привлечением соответствующих ведомств и известных учёных. Учебный центр судей при Верховном Суде РТ не имеет таких возможностей и не может отвечать требованиям для повышения их квалификации, нет даже условий переподготовки для судей Конституционных и экономических судов. В связи с этим, автор предполагает, что переподготовку и повышение квалификации судей в связи с отсутствием оснований для переквалификации судей в Верховном Суде и его Учебном центре, переподготовку судей на юридическом факультете целесообразно осуществлять с разработкой специальной программы с соответствующими образовательными средствами. Потому что именно качественная и соответствующая переподготовка судей становится основой для развития правового сознания судей. [8–М], [10–М], [23–М], [30–М].

Пятнадцатая, судебная деятельность требует высокой ответственности и большой умственной и физической силы. С этой целью автор предлагает при осуществлении правосудия и принятии судебных актов предусмотреть некоторые исключения в деятельности судов в законодательстве, которые способствуют по-

вышению эффективности деятельности судей и повышению качества судебных актов. В частности, на всех судебных уровнях в качестве исключения предусмотреть полную подготовку судебных документов по конкретным делам: судебный акт разрабатывается в полном объеме, если этого требуют стороны процесса или участники процесса; судебный акт только тогда разрабатывается в полном объеме, если судебный акт обжалуется сторонами или участниками процесса; судебные акты, в которых раскрываются государственная тайна, семейная тайна и коммерческая тайна, полностью не разрабатываются независимо от двух вышеупомянутых случаев. В связи с этими предложениями в законодательстве также должно быть предусмотрено предоставление электронной подписи судьи и вручение копии судебного акта в электронном виде. [8–М], [10–М], [14–М], [16–М], [30–М].

ПРАКТИЧЕСКИЕ РЕКОМЕНДАЦИИ:

3. Внести в Конституцию РТ следующие изменения и дополнения:

5) Часть 2 статьи 19 изложить в следующей редакции:

«Никто не может быть задержан или арестован незаконно. Каждому человеку предоставляется помощь адвоката с момента его задержания».

6) Статью 84 изложить в новой редакции:

«Статья 84. Правосудие в Республике Таджикистан осуществляется только судом от имени государства.

Судебная власть осуществляется посредством конституционного, гражданского, экономического, уголовного и административного судопроизводства.

Порядок создания, организации и функционирования судебной системы определяется конституционным законом.

Создание чрезвычайного суда запрещено»;

7) Статью 85 изложить в новой редакции:

«Статья 85. На должность судьи избирается или назначается лицо, имеющее только гражданство Республики Таджикистан, имеющее высшее юридическое образование, не моложе 30 лет и имеющее минимум 5 лет юридического стажа.

Конституционный закон может устанавливать дополнительные требования к судам Республики Таджикистан»;

8)Добавить к статье 86 часть 1 следующего содержания:

«Председатель, заместители и судьи Конституционного Суда, Верховного суда и Высшего экономического суда избираются и отзываются Маджлиси милли по представлению Президента».

4. Внести в Конституционный Закон РТ от 26.07.2014 г., №1084 «О судах РТ» следующие изменения и дополнения:

6)В статье 2:

- исключить 2 часть;
- в части 3 исключить слово «семейный»;

7)Статью 4 изложить в следующей редакции:

«Статья 4. Задача суда

Задача суда в Республике Таджикистан состоит в осуществлении правосудия и обеспечении социальной справедливости»;

8)в статье 12:

– в части 2 цифра «25» должна быть заменена цифрой «30», а цифра «3» цифрой «5»;

– часть 3 изложить в следующей редакции:

«3. Определить предельный возраст на должности судей Конституционного Суда, Верховного суда и Высшего экономического суда - 70 лет, на должности судей обдастных и суда города Душанбе, городских и районных судов, военного суда гарнизонов, экономического суда Горно-Бадахшанской автономной области, экономических судов области и города Душанбе - 65 лет».

9)В статье 22:

Исключить первый, второй, третий и четвертый абзацы.

10)В статье 23 часть 3 изложить в следующей редакции:

«3. Верховный суд Республики Таджикистан действует в следующем составе:

– Пленум Верховного суда Республики Таджикистан;

- кассационные и надзорные коллегии по гражданским делам Верховного суда Республики Таджикистан;
- кассационные и надзорные коллегии по уголовным делам Верховного суда Республики Таджикистан;
- кассационные и надзорные коллегии по делам об административных правонарушениях Верховного суда Республики Таджикистан;
- кассационные и надзорные военные судебные коллегии Верховного суда Республики Таджикистан».

6) исключить статьи «28, 29 и 30».

7) в статью 32 изложить в следующей редакции:

«Статья 32. Полномочия военных коллегий Верховного Суда Республики Таджикистан

1. Военные коллегии:

- рассматривают дела кассационным и надзорным образом;
- рассматривают заявление сторон, прокурора, других лиц, участвующих в деле, и заинтересованных лиц о пересмотре вступивших в законную силу судебных актов в связи с вновь открывшимися обстоятельствами, а также принятое им решение, на основании которого были изменены судебные акты первой инстанции или приняты новые судебные акты;
- обобщают судебную практику, анализируют судебную статистику и по их результатам направляют предложения в соответствующие органы;
- осуществляют иные полномочия, установленные законодательством Республики Таджикистан».

8) в статью 33 изложить в следующей редакции:

«Статья 33. Полномочия судебных коллегий по гражданским делам Верховного суда Республики Таджикистан

Судебные коллегии по гражданским делам:

- в кассационном и надзорном порядке рассматривают гражданские и семейные дела;

– рассматривает заявление сторон, прокурора, других лиц, участвующих в деле, и заинтересованных лиц о пересмотре вступивших в законную силу судебных актов в связи с вновь открывшимися обстоятельствами, а также решение, принятое коллегией, на основании которого были изменены судебные акты первой инстанции или приняты новые судебные акты;

– обобщает судебную практику, анализирует судебную статистику и по их результатам представляет предложения в соответствующие органы;

– осуществляют иные полномочия, предусмотренные законодательством Республики Таджикистан».

9) исключить статью 34.

10) в статью 35 изложить в новой редакции:

«Статья 35. Полномочия судебных коллегий по уголовным делам Верховного суда Республики Таджикистан

Судебные коллегии по уголовным делам:

– в кассационном и надзорном порядке рассматривают уголовные дела;

– рассматривает заявление сторон, прокурора, других лиц, участвующих в деле, и заинтересованных лиц о пересмотре вступивших в законную силу судебных актов в связи с вновь открывшимися обстоятельствами, а также решение, принятое коллегией, на основании которого были изменены судебные акты первой инстанции или приняты новые судебные акты;

– обобщает судебную практику, анализирует судебную статистику и по их результатам представляет предложения в соответствующие органы;

– осуществляют иные полномочия, предусмотренные законодательством Республики Таджикистан».

11) в статью 36 изложить в новой редакции:

«Статья 36. Полномочия судебной коллегии по делам об административных правонарушениях Верховного суда Республики Таджикистан.

Судебные коллегии по делам об административных правонарушениях:

– в кассационном и надзорном порядке рассматривают уголовные дела;

– рассматривает заявление сторон, прокурора, других лиц, участвующих в деле, и заинтересованных лиц о пересмотре вступивших в законную силу судебных актов в связи с вновь открывшимися обстоятельствами, а также решение, принятое коллегией, на основании которого были изменены судебные акты первой инстанции или приняты новые судебные акты;

– обобщает судебную практику, анализирует судебную статистику и по их результатам представляет предложения в соответствующие органы;

– осуществляют иные полномочия, предусмотренные законодательством Республики Таджикистан».

12) в статье 37:

– исключить в 9 абзаце слова «количество и состав Президиума Верховного Суда Республики Таджикистан»;

– исключить абзацы 10 и 12;

– исключить в абзаце 11 слова «Президиум Верховного Суда Республики Таджикистан»;

– исключить в абзаце 13 слова «стажёр-судья»;

13) в статье 38:

– исключить первый и второй абзацы;

– исключить в седьмом абзаце слова «работа Президиума».

14) в статье 39:

– исключить второй абзац части 2;

– в четвёртом абзаце части 2 исключить слова «и Президиума».

15) в статье 40:

– исключить первый абзац;

– исключить в четвертом абзаце «Президиум Верховного суда Республики Таджикистан».

16) в статье 41:

– исключить первый абзац;

– в четвертом абзаце исключить слова «и Президиума».

17) исключить статью 42.

18) в статье 45:

– в первом абзаце исключить слова «на первом этапе»;

– второй абзац в новой редакции изложить следующим образом: «рассматривает заявление сторон, прокурора, других лиц, участвующих в деле, и заинтересованных лиц о пересмотре вступивших в силу судебных актов, а также решение, принятое коллегией, на основании которого были изменены судебные акты первой инстанции или приняты новые судебные акты»;

19) в статье 46:

– исключить второй абзац части 3.

20) в статье 48:

– исключить первый абзац части 1.

– в четвертом абзаце части 1 исключить слово «Президиум».

21) Исключить статьи 50 и 51.

22) в статье 53:

– в восьмом, девятом и тринадцатом абзацах исключить слова «Президиум Высшего экономического суда Республики Таджикистан».

23) в статье 54:

– исключить первый абзац.

24) в статье 55:

– исключить первый абзац.

– в четвёртом абзаце исключить слова «Президиум Высшего экономического суда Республики Таджикистан».

25) исключить статью 56.

26) в статье 70:

– исключить первый и третий абзацы.

27) Исключить статьи 72, 73 и 74.

28) в статье 76:

– исключить слово «семейный».

29) в статье 77:

– в шестом абзаце исключить слова «и Президиум этих судов»;

– исключить седьмой абзац.

30) в статье 107:

– исключать в тексте статьи слова «и стажёр-судья».

31) исключить статью 108.

СПИСОК НАУЧНЫХ ПУБЛИКАЦИЙ ПО ТЕМЕ ДИССЕРТАЦИИ

1. Монографии, учебное пособие:

[1–М]. Кодиров, Т.К. – гл. 39. гл. 41 Комментарии к гражданскому процессуальному кодексу Республики Таджикистан [Текст] / Т.К. Кодиров / Под.ред. профессора Рахимова М.З. – Душанбе, 2012. – 573 с.

[2–М]. Қодиров, Т.Қ., Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К. Уҳдадорихои алиментдиҳӣ (дар назария ва амалияи Ҷумҳурии Тоҷикистон): Дастури таълимию амалӣ/Зери таҳрири Раиси Суди конститусионии Ҷумҳурии Тоҷикистон Маҳмудов М.А. [Матн] / Т.Қ. Қодиров, И.Ҳ. Бобочонов, Ш.К. Бадалов. – Душанбе «Эр–граф», 2012. – 272 с. – ISBN 978-99947-41-97-7.

[3–М]. Кодирзода Т.К. Актуальные проблемы осуществления субъективных гражданских прав (учебное пособие). [Текст] / Т.К. Кодирзода. – Душанбе. 2013. – 92 с.

[4–М]. Кодирзода Т.К. Злоупотребления субъективными гражданскими правами (теория и практика). Монография. [Текст] / Т.К. Кодирзода. – Душанбе.: «Ямини содик», 2014. – 176с.

[5–М]. Кодирзода Т.К. Проблемы злоупотребления субъективными гражданскими правами. Монография. [Текст] / Т.К. Кодирзода. – Душанбе.: Издательство “Эр–граф”, 2019. – 164 с. – ISBN 978-99975-73-68-1.

[6–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Ҳ., Ашурзода А.А., Ғаффорзода И., Саидзода М.Ш., Анушервони И., Ҳамроқулзода Б.А. Тафсири Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҳифзи ҳуқуқҳои кудак» [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, И.Ҳ. Бобочонзода, А.А. Ашурзода, И. Ғаффорзода, М.Ш. Саидзода, И. Анушервони, Б.А. Ҳамроқулзода // Зери таҳрири Раиси Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Шермуҳаммад Шоҳиён. – Душанбе: «Эр–граф». 2019.–308 сах. – ISBN 978-99975-96-87-5.

[7–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х., Раҳимзода Р.Х., Сафарзода А.И., Шоҳиён А., Солиев К.Х., Ҳусейнзода С.Х., Ғафорода И., Ғоибназар И., Қудратзода М. Ҳуқуқи ҷиноятӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Қисми умумӣ. Китоби дарсӣ [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, И.Х. Бобочонзода, Р.Х. Раҳимзода, А.И. Сафарзода, А. Шоҳиён, К.Х. Солиев, С.Х. Ҳусейнзода, И. Ғафорода, И. Ғоибназар, М. Қудратзода // Зери таҳрири д.и. ҳ., дотсент Раҳимзода Р.Х. ва д.и. ҳ. Бобочонзода И.Х. — Душанбе: «ЭР–граф», 2019. – 550 с. – ISBN 978-99975-73-93-3.

[8–М]. Қодирзода Т.Қ. Правосознание судей (понятие, структура и виды). Монография. Часть 1. [Текст] / Т.Қ. Қодирзода. – Душанбе: «ЭР–граф», 2021. –164 с. – ISBN 978-99985-62-49-3.

[9–М]. Қодирзода Т.Қ. Правосознание судей (судебное познание и мышления судей). Монография. Часть 2. [Текст] / Т.Қ. Қодирзода. – Душанбе: «ЭР–граф», 2022. – 188с. – ISBN 978-99985-62-49-3.

[10–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқи судяҳо. Монография. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода. – Душанбе: «ЭР–граф», 2023. – 312 с. – ISBN 978-99985-1-160-6.

[11–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х., Рустамзода М.Р. Ҳуқуқи ҷиноятӣ: Ҷиноят ва Ҷазо дар саволу ҷавобҳо, қисми якум, Ҷиноят, Васоити илмию амалӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, И.Х. Бобочонзода, М.Р. Рустамзода. – Душанбе: «ЭР–граф», 2023. – 279 с. – ISBN 978-99985-1-133-0.

[12–М]. Қодирзода Т.Қ., Асосҳои назариявӣ-меъёрии татбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе [Матн] / И.Х. Бобочонзода. // Монография. Коллективи муаллифон: зери таҳрири д.и.ҳ., профессор И.Х. Бобочонзода ва д.и.ҳ., профессор А.Р. Нематов. –Душанбе: МН «Дониш», 2023. -340 с.

[13–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ., Ҳуқуқи муҳофизатии ҷиноятӣ. Китоби дарсӣ. Душанбе [Матн] / И.Х.Бобочонзода. //– Душанбе: «ЭР–граф», 2024. – 416 с.

[14–М]. Қодирзода Т.Қ. Маърифати ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон. Монография [Матн] / И.Х. Бобочонзода // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор, академики Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Маҳмудзода М.А. ва доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: МН «Дониш», 2024. – 424 с. – ISBN 978-99985-0-469-2. (дар ҳаммуал.).

[15–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои татбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (монография) / Коллективи муаллифон; зери таҳрири д.и.ҳ., профессор Бобочонзода И.Ҳ. ва д.и.ҳ., профессор Нематов А.Р.,– Душанбе: МН “Дониш”, 2024. – 664 с.

[16–М]. Қодирзода Т.Қ. Тадбирҳои баланд бардоштани шуури ҳуқуқии судяҳо. Васоити таълимӣ. – Душанбе: «ЭР–граф», 2025. – 148 с. – ISBN 978-99985-1-133-0.

б) Научные статьи, опубликованные в журналах, рецензируемых Высшая аттестационная комиссия

при Президенте Республики Таджикистан:

[17–М]. Қодирзода Т.Қ. Пределы и ограничения осуществление субъективных гражданских прав [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Законодательства. – 2017. – №4(28). – С. 40-54. – ISSN 2410-2903.

[18–М]. Қодирзода Т.Қ. Генезис и современные концепции злоупотребления субъективных гражданскими правами [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Правовая жизнь. – 2017 – 4 (20). – С. 133–147. – ISSN 2307-5198.

[19–М]. Қодирзода Т.Қ., Бободжонзода И.Х., Процессуальные препятствия и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе. [Текст] / Т.Қ. Қодирзода, И.Х. Бободжонзода // Законодательства. – 2019. – №3 (35). – С. 87–98. – ISSN 2410-2903.

[20–М]. Қодирзода Т.Қ., Бободжонзода И.Х., Доступ к правосудию и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе. [Текст] / Т.Қ. Қодирзода, И.Х. Бободжонзода // Академический журнал. – 2019. – №3 (31). – С. 45–54. – ISSN 2305-0535.

[21–М]. Қодирзода Т.Қ., Бободжонзода И.Х., Гносеологические аспекты судебного правоприменения и его влияние на устойчивость судебных решений и

независимость судей. [Текст] / Т.К. Кодирзода, И.Х. Бободжонзода // Академический журнал. – 2019. – №4 (32). – С. 44–51. –ISSN 2305-0535.

[22–М]. Кодирзода Т.К., Бободжонзода И.Х., Курбонзода Ш.Ш. Права пациентов: в контексте юридической конфликтологии. [Текст] / Т.К. Кодирзода, И.Х. Бободжонзода, Ш.Ш. Курбонзода // Законодательства. – №4 (36). – 2019. – С. 42–48. – ISSN 2410-2903.

[23–М]. Кодирзода Т.К. Понятие и структура правосознания. [Текст] / Т.К. Кодирзода // Академический журнал. – 2020. – №1 (33) – С. 47–52. –ISSN 2305-0535.

[24–М]. Қодирзода Т.Қ. Мафхуми шуури ҳуқуқи судяҳо. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2020. – №1(29). – С. 16–27. – ISSN 2307-5198.

[25–М]. Кодирзода Т.К. Гносеологические аспекты судебного правоприменения и его влияние на устойчивость судебных решений и независимость судей. [Текст] / Т.К. Кодирзода // Законодательства. – 2020. – №1(37). – С. 49–56. – ISSN 2410-2903.

[26–М]. Кодирзода Т.К., Бободжонзода И.Х., Курбонзода Ш.Ш., Применение норм национального законодательства при защита прав пациентов в контексте международно–правовых стандартов. [Текст] / Т.К. Кодирзода, И.Х. Бободжонзода, Ш.Ш. Курбонзода // Академический юридический журнал. – 2020. – №3 (35) – С. 116–122. – ISSN 2305-0535.

[27–М]. Қодирзода Т.Қ., Шарофзода Р., Инкишофи заминаҳои илмӣ–методологии мафхуми «шуури ҳуқуқӣ» [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, Р. Шарофзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2022. – №1(41). – С. 44–53. –ISSN 2305-0535.

[28–М]. Қодирзода Т.Қ. Тарбияи ҳуқуқӣ ва тарбияи кадрҳои ҳуқуқӣ ҳамчун шарт ба банд бардоштани шуури ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2022. – №4 (40). – С. 30–42. – ISSN 2307–5198.

[29–М]. Қодирзода Т.Қ. Самаранокӣ ва сифати санадҳои ҳуқуқтатбиқкунӣ ҳамчун шарт ва натиҷаи ҳуқуқтатбиқкунӣ [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2023. – №1. (45). – С. 56–63. –ISSN 2305-0535.

[30–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури касбии ҳуқуқии судяҳо ҳамчун шакли ташаккули шуури ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2023. – №1 (45) – С. 72–79. – ISSN 2305-0535.

[31–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқӣ: Масълаҳои назариявӣ–ҳуқуқӣ [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Қонунгузорӣ. – 2023. – №1(49). – С. 12–15. – ISSN 2410-2903.

[32–М]. Қодирзода Т.Қ. Фаҳмиши ҳуқуқ ҳамчун асоси ташаккули тафаккури судяҳо. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2023. – №1(41). – С. 84–93. – ISSN 2307–5198.

[33–М]. Қодирзода Т.Қ. Маҳмудзода М.А., Худоёрзода Б.Т. Оила ва қонун. «Тақриз ба Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон Душанбе», (дар ҳаммуаллифӣ), [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, М.А. Маҳмудзода, Б.Т. Худоёрзода. // Маҷаллаи Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2023. –№1(41). С. 154–171.

[34–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х. Проблемаҳои назариявии институтҳои ҷиноят ва ҷазо дар лоиҳаи Кодекси нави ҷиноятии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, И.Х. Бобочонзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2023. – №2 (46). – С. 12–22. – ISSN 2305-0535.

[35–М]. Қодирзода Т.Қ. Ислоҳоти судӣ–ҳуқуқӣ дар ҳошияи Паёми Президент. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2023. –3(47). – С. 67–70. – ISSN 2305-0535.

[36–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқии касбӣ дар фаъолияти ҳуқуқатбиккунии судӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академии ҳуқуқ. – 2023. – 4(48). – С. 89–95. – ISSN 2305-0535.

[37–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х., Маҳсудӣ Ф. Тағйиру иловаҳо ба қонунҳои мурофиавӣ идомаи амалишавии Барномаҳои ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблемаҳои назариявӣ, қонунгузорӣ ва амалӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода, И.Х. Бобочонзода, Ф.Маҳсудӣ // Осори Академияи ВҚД Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2023. –№3(59). – С. 16–30. – ISSN 2412-141X.

[38–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ., Шовалиев М.Т. Проблемаҳои муайяннамоии мафҳуми “маърифати ҳуқуқӣ” аз нигоҳи илми ҳуқуқшиносӣ

Тоҷикистон // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – №1(49). – С. 10-19 – ISSN 2305-0535.

[39–М]. Бобочонзода И.Ҳ., Тағойназаров Ш.Т., Қодирзода Т.Қ. Тақриз ба тафсири Кодекси оилаи ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “ЭР-граф”, 2015. – 415с., муаллифон Маҳмудзода Маҳкам, Худоёрзода Бахтиёр // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – №1(49). – С. 192-201. – ISSN 2305-0535.

[40–М]. Қодирзода Т.Қ. Баъзе масъалаҳои шуури ҳуқуқии судяҳо // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2023. – №4 (44). – С. 10–18. – ISSN 2307-5198.

[41–М]. Бобочонзода И.Ҳ. Қодирзода Т.Қ., Проблемаҳои муайяннамоии мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ аз нигоҳи илми ҳуқуқшиносӣ., [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – 1(49). – С. 10–19. – ISSN 2305-0535.

[42–М]. Бобочонзода И.Ҳ., Тағойназаров Ш.Т., Қодирзода Т.Қ. Тақриз ба тафсири Кодекси оилаи ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “ЭР-граф”, 2015. – 415с., муаллифон Маҳмудзода Маҳкам, Худоёрзода Бахтиёр // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – №1(49). – С. 192-201. – ISSN 2305-0535.

[43–М]. Қодирзода Т.Қ. Нақши илми ҳуқуқшиносӣ дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – 1(49). – С. 16–22. – ISSN 2305-0535.

[44–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои муайяннамоии мафҳуми маърифати ҳуқуқӣ аз нигоҳи илми ҳуқуқшиносӣ., [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – 1(49). – С. 10–19. – ISSN 2305-0535.

[45–М]. Бобочонзода И.Ҳ., Қодирзода Т.Қ., Тағойназаров Ш.Т. Тақриз ба тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Душанбе: “ЭР-граф”, 2015. – 415с., муаллифон Маҳмудзода Маҳкам, Худоёрзода Бахтиёр // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2024. – №1(49). – С. 192-201. – ISSN 2305-0535.

[46–М]. Қодирзода Т.Қ., “Нақши маърифати ҳуқуқӣ дар таҳкими тартиботи ҳуқуқӣ”, [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ҳаёти ҳуқуқӣ. – 2024. – №4(48). – С. 16–26. – ISSN 2307-5198.

[47–М]. Қодирзода Т.Қ. // Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. Нақши илми ҳуқуқшиносӣ дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон. – 2024. – №3 (51). – С. 16-22 – ISSN 2305-0535.

в) Научные статьи, опубликованные в сборниках и других научно-практических изданиях:

[48–М]. Қодирзода Т.Қ. Фемида [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2012. – №4. – С. 96-99.

[49–М]. Қодирзода Т.Қ. Нуқтаи назари илмии сӯиистифодаи ҳуқуқи субъективии гражданин [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). – Душанбе: «Сино», 2015. – №3\10 (188). – С. 97–104.

[50–М]. Қодирзода Т.Қ. Баъзе лаҳзаҳои баҳсталаби оқибатҳои сӯиистифодаи ҳуқуқи субъективии гражданин [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Қисми II. – Душанбе: «Сино», 2015. – №3\12 (189) – С. 87–92.

[51–М]. Қодирзода Т.Қ. Дар бораи проблемаи мафҳум ва аломатҳои сӯиистифодаи ҳуқуқи субъективии гражданин [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Ахбори Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Қисми I. – Душанбе: «Сино», 2015. – №3\11 (188). – С. 147–151.

[52–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои назариявии банду бастии сӯиистифода аз ҳуқуқҳои субъективии гражданин [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2016. – №44. – С. 79-89.

[53–М]. Қодирзода Т.Қ. Мушкилиҳои ҳуқуқтатбиқкунии меъёр оид ба манъи сӯиистифодаи ҳуқуқ дар низоми ҳуқуқи граждании Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон – 2017. – №3. – С. 56-70.

[54–М]. Қодирзода Т.Қ. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон, Президенти сулҳовару сулҳофар. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияи Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. – №4. – С. 64–69.

[55–М]. Қодирзода Т.Қ. Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон ва рушди ҳокимияти судӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. – №3. – С. 84–88.

[56–М]. Қодирзода Т.Қ. Омилҳои пешгирии зӯрварӣ дар оила. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2019. – №3. – С. 89–94.

[57–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемы правосознания и правовой культуры судей в процессе судебного правоприменения. [Текст] / Т.Қ. Қодирзода // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики. Монография / Колл. авт., под. ред., д.ю.н. И.Х. Бободжонзода, д.ю.н. А.Р.Нематова. – Душанбе; 2022. – 241 с. – С.106–118.

[58–М]. Қодирзода Т.Қ. Масъалаҳои, ки ба шуури ҳукукии судяҳо вобастагӣ доранд. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Нашрияти Суди Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – 2020. – №2. – С. 60–73.

[59–М]. Қодирзода Т.Қ. Понятие правосознание и ее структурные элементы. [Текст] / Т.Қ. Қодирзода // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики. Монография / Колл. авт., под. ред., д.ю.н. И.Х. Бободжонзода, д.ю.н. А.Р.Нематова. – Душанбе, 2022. – С.15–26. – 241 с.

[60–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқӣ ҳамчун омили самаранокии татбиқи қонунгузорӣ дар фаъолияти судҳо. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ (Душанбе, 14 июни соли 2022). – Душанбе, 2022. – 342с. – С. 229–245.

[61–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемы правосознания и правовой культуры судей в процессе судебного правоприменения [Текст] / Т.Қ. Қодирзода // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/ Бободжонзода И.Х., Нематов А.Р. и др. – Душанбе, 2022. – С. 106–118.

[62–М]. Қодирзода Т.Қ. Понятие правосознание и ее структурные элементы [Текст] / Т.Қ. Қодирзода // Правосознание и правовая культура как условие эффек-

тивности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/ Бободжонзода И.Х., А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 15–26.

[63–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои ташаккули шуури касбии ҳуқуқӣ ҳамчун шакли шуури ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маводҳои Конференсияи III –юми байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои мубрами ҳуқуқи иқтисодӣ ва амнияти иттилоотӣ”. Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. – Душанбе, 28 апрели соли 2023. – С. 121–128.

[64–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқи судяҳо ҳамчун омили самаранокии таъини ҷазо. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маводи Конференсияи байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи «25–солагии Кодекси ҷиноятӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон: вазъият ва дурнамо», Академияи ВКД Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2023. – С. 103–108.

[65–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳои ташаккули шуури касбии ҳуқуқӣ ҳамчун шакли шуури ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маводҳои Конференсияи III –юми байналмилалӣ илмию амалӣ дар мавзӯи “ҳуқуқ ва иқтисод: масъалаҳои мубрами ҳуқуқи иқтисодӣ ва амнияти иттилоотӣ”. – Душанбе, 28 апрели соли 2023. – С. 121–128.

[66–М]. Қодирзода Т.Қ., Шуури ҳуқуқи судяҳо яке аз шаклҳои татбиқи ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Асосҳои назариявӣ–меъёрии татбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Монография) / Коллективи муаллифон; зери таҳрири д.и.х., Бобочонзода И.Х. ва д.и.х., Нематов А.Р.– Душанбе:–МН “Дониш”, 2023. – С. 222–233.

[67–М]. Қодирзода Т.Қ. Проблемаҳо ва табиати шуури ҳуқуқӣ дар раванди ҳуқуқтатбиқкунӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Асосҳои назариявӣ–меъёрии татбиқи ҳуқуқ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (Монография) / Коллективи муаллифон; зери таҳрири д.и.х., Бобочонзода И.Х. ва д.и.х., Нематов А.Р.– Душанбе: МН “Дониш”, 2023. – С. 234–273.

[68–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Х., Шовалиев М.Т. Мафҳуми «маърифати ҳуқуқӣ» дар илми ҳуқуқшиносӣ: проблемаҳои назариявӣ–ҳуқуқӣ.

[Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Механизмҳои муосири ташаққули маърифати ҳуқуқии аҳоли: ҳолати кунунӣ ва дурнамо: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ–амалӣ (23 январи соли 2024) // Зери таҳрири Собирзода И.С. – ректори Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2024. – 280 с. – С. 74-97.

[69–М]. Қодирзода Т.Қ., Бобочонзода И.Ҳ., Шовалиев М.Т. Мафҳуми «маърифати ҳуқуқӣ» дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон: проблемаҳои назариявӣ–ҳуқуқӣ. [Матн] / Т.Қ. Қодирзода // Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Механизмҳои муосири ташаққули маърифати ҳуқуқии аҳоли: ҳолати кунунӣ ва дурнамо: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ–амалӣ (23 январи соли 2024) // Зери таҳрири Собирзода И.С. – ректори Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2024. – 280 с. – С. 98-119.

[70–М]. Бобочонзода И.Ҳ., Қодирзода Т.Қ. Маърифати ҳуқуқӣ: дар ҳошияи паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Механизмҳои муосири ташаққули маърифати ҳуқуқии аҳоли: ҳолати кунунӣ ва дурнамо: маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ–амалӣ (23 январи соли 2024) // Зери таҳрири Собирзода И.С. – ректори Донишқадаи тақмили ихтисоси Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон, номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ – Душанбе: «Матбааи ДМТ», 2024. – 250 с. – С.13–31.

[71–М]. Бобочонзода И.Ҳ., Қодирзода Т.Қ. Мафҳуми «маърифати ҳуқуқӣ» дар илми ҳуқуқшиносӣ. Масоили мубрами давлат, ҷомеа ва ҳуқуқи муосир (маҷаллаи илмӣ). 2024. №1 (1). Душанбе, 2024. – С. 14-27.

[72–М]. Бобочонзода И.Ҳ., Қодирзода Т.Қ. Фаҳмиши «маърифати ҳуқуқӣ» дар санадҳои меъёрии ҳуқуқӣ. Масоили мубрами давлат, ҷомеа ва ҳуқуқи муосир (маҷаллаи илмӣ). 2024. №1 (1). Душанбе, 2024.– С. 43-54.

[73–М]. Қодирзода Т.Қ. Роҳҳои баланд бардоштани маърифати ҳуқуқии шаҳрвандон дар ҳошияи Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маърифати ҳуқуқӣ омили муҳимми таҳкими давлатдории миллӣ: маводҳои конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ дар Донишгоҳи байналмилалӣ сайёҳӣ ва соҳибкорӣ Тоҷикистон (25-26 апрели соли 2024) – Душанбе: 2024. – 376 с. – С. 12-20.

[74–М]. Қодирзода Т.Қ. Шуури ҳуқуқии судяҳо ҳамчун як нави нисбатан мустақили шуури ҳуқуқӣ. Маҷмӯи мақолаҳои илмию назариявӣ ҷумҳуриявӣ // Кодекси маданият нав – масъалаҳои назариявӣ. Душанбе, МН «Дониш», 2024. – 200 с. – С. 183-194.

[75–М]. Қодирзода Т.Қ. Масъалаҳои шуури ҳуқуқӣ ҳангоми амалишавии меъёрҳои ҳуқуқӣ дар таҷрибаи судӣ. Маводи Конференсияи ҷумҳуриявии илмию назариявӣ дар АМИТ. Маърифати ҳуқуқӣ-омили тақвияти тартиботи ҳуқуқӣ ва қонуният. Маҷмӯи мақолаҳои илмию назариявӣ ҷумҳуриявӣ бахшида ба соли маърифати ҳуқуқӣ. Душанбе, 19 апрели соли 2024. МН «Дониш», 2024. – 260 с. – С. 181-203.

[76–М]. Қодирзода Т.Қ. Ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ яке аз падидаҳои даврони истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Истиқлолияти давлатӣ – заминаи таҳкими давлати ҳуқуқбунёд. Маводи конференсияи ҷумҳуриявии илмию амалӣ дар мавзӯи “Истиқлолияти давлатӣ – заминаи таҳкими давлати ҳуқуқбунёд”, бахшида ба 33-умин солгарди Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 3-уми сентябри соли 2024 / Зери таҳрири д.и.х., профессор Бобочонзода И.Х. – Душанбе: “Нашри Мубориз”, 2024. – 464 с. – С. 182-200.

[77–М]. Бобочонзода И.Х. Қодирзода Т.Қ., Андешаҳо дар ҳошияи суҳанронии Пешвои муаззами миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рӯзи таҷлили 30-юмин солгарди Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. Маводҳои Конференсияи илмию амалӣ дар мавзӯи «Конститутсия кафили ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд». // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Бобочонзода И.Х. – Душанбе: «ЭР-граф», 2024. – 100 с. – С. №7-42.

[78–М]. Қодирзода Т.Қ. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон – заминаи раванди ислоҳоти судию ҳуқуқӣ. Маводҳои Конференсияи илмию амалӣ дар мавзӯи «Конститутсияи кафили ҳифзи ҳуқуқ ва озодиҳои инсон ва шаҳрванд». // Зери таҳрири мушовири ҳуқуқии Корхонаи воҳиди давлатии “Бонки амонатгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон”, доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Бобочонзода И.Ҳ. – Душанбе: «ЭР-граф», 2024. – 100 с. – С. 43-49.

[79–М]. Қодирзода Т.Қ. Мафҳуми «маърифати ҳуқуқӣ» дар илми ҳуқуқшиносӣ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ifppanrt.tj/tj/component/search> (санаи муроҷиат 12.02.2024).

[80–М]. Қодирзода Т.Қ. Маърифати ҳуқуқӣ: дар ҳошияи паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ifppanrt.tj/tj/component/search> (санаи муроҷиат 12.02.2024).

[81–М]. Қодирзода Т.Қ. Ислоҳоти судӣ–ҳуқуқӣ дар ҳошияи Паёми Президент. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ifppanrt.tj/tj/component/search> (санаи муроҷиат 12.02.2024).

[82–М]. Қодирзода Т.Қ. Маърифати ҳуқуқӣ дар қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ifppanrt.tj/tj/component/search> (санаи муроҷиат 12.02.2024).

[83–М]. Қодирзода Т.Қ. Таҳдиди ифротгароии салафӣ ба суботи ҷомеа ва амнияти миллӣ. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://ifppanrt.tj/tj/component/search> (санаи муроҷиат 16.02.2024).

[84–М]. Қодирзода Т.Қ. Нақши Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар баланд бардоштани маърифати ҳуқуқӣ ва оиладорӣ [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.facebook.com/share/p/BLyT97DhmvYStLaT/?mibextid=xfxF2i> (санаи муроҷиат 12.03.2024).

[85–М]. Қодирзода Т.Қ. Нақши Суханронии Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими сулҳу суббот ва амнияти давлат. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.ifppanrt.tj/tj/ilm-va-navidho/andeshai-muhakkikon/item> (санаи муроҷиат 15.03.2024).

[86–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Андешаҳо дар ҳошияи суҳанронии Пешвои муаззами миллат, Президенти кишвар муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар рӯзи таҷлили 30-юмин солгарди Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.ifppanrt.tj/tj/ilm-va-navidho/andeshai-muhakkikon/item>(санаи мурочиат 12.11.2024).

[87–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Эмомали Раҳмон- Наш Президент. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.ifppanrt.tj/tj/ilm-va-navidho/andeshai-muhakkikon/item>(санаи мурочиат 13.11.2024).

[88–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Саҳми Эмомалӣ Раҳмон дар ташаккулёбии институти президентӣ ва таҳкими давлатдорӣ тоҷикон. [Захираи электронӣ]. – Манбаи дастрасӣ: <https://www.ifppanrt.tj/tj/ilm-va-navidho/andeshai-muhakkikon/item>(санаи мурочиат 14.11.2024).

[89–М]. Бобочонзода И.Х., Қодирзода Т.Қ. Парчами миллии Тоҷикистон: таърих ва моҳияти он ҳамчун рамзи давлатӣ. // [Захираи электронӣ]. – Речаи дастрас: <https://amit.tj/tj/mafkhum-va-mokhiyati-marifati-khukuki-dar-chumkhurii-tochikiston> (санаи мурочиат 18.11.2024).

Литература:

Нормативно-правовые акты:

[1]. Послание Президента Республики Таджикистан уважаемого Эмомали Рахмона Маджлиси Оли Республики Таджикистан от 15 апреля 2009 года – [электронный ресурс]. - Источник доступа: www.president.tj (дата обращения: 07.06.2023).

[2]. Послание Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмон «Об основных направлениях внутренней и внешней политики республики». Ежедельник «Мароми пойтахт» – №1 (779) от 3.01.2024. – С. 7.

[3]. Постановления Правительства Республики Таджикистан от 22 августа 1997 года, №383 «О некоторых мерах по улучшению правового воспитания граждан и правовой работы в республике» Централизованный банк правовой ин-

формации «Адлия». Версия 7.0. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2021).

[4]. Постановления Правительства Республики Таджикистан от 3 марта 2006 г., №94 «Об утверждении национальной концепции воспитания в Республике Таджикистан» Централизованный банк правовой информации «Адлия». Версия 7.0. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2021).

[5]. Указ Президента Республики Таджикистан от 9 апреля 1997 года, №691 «О правовой политике и обеспечении правового воспитания граждан Республики Таджикистана» Централизованный банк правовой информации «Адлия». Версия 7.0. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2021).

[6]. Указ Президента Республики Таджикистан от 6 февраля 2018 года, №1005 «О Концепции правовой политики Республики Таджикистан на 2018-2028 годы» Централизованный банк правовой информации «Адлия». Версия 7.0. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2021).

Электронные ресурсы:

[7]. Выступление Президента Республики Таджикистан, Лидера нации уважаемого Эмомали Рахмона на встрече с сотрудниками судебных органов, г. Душанбе, 21.11.2019 - [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.prezident.tj (дата обращения: 07.06.2023).

[8]. Программа обучения и правового воспитания граждан Республики Таджикистан на 2020-2030 годы, утвержденной Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 27 ноября 2019 года, №599 Централизованный банк правовой информации «Адлия». Версия 7.0. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.adlia.tj> (санаи мурочиат: 24.12.2021).

Монографии, учебники и учебные пособия:

- [9]. Абдуллоев, Н., Саъдиев, М.Х. Мақомоти судии Тоҷикистон дар масири такомул ва ислоҳот: ба забонҳои тоҷикӣ ва русӣ / Н. Абдуллоев, М.Х. Саъдиев. – Душанбе: ЭР–граф, 2004. – 265 с.
- [10]. Азизов У.А. Конституционные основы судебно–правовой политики в Республике Таджикистан // Судебная правовая политика в России и зарубежных странах: коллективная монография / под ред. А.А. Дорской. – СПб.: Астерион, 2019. – 608 с.
- [11]. Ализода З. Эволюция института парламента в Республике Таджикистан. – Душанбе: ТНУ, 2013. – 206 с.
- [12]. Байтин М.И. Сущность права (Современное нормативное правопонимание на грани двух веков). – М., 2005. – 544с.
- [13]. Бобочонов И.Ҳ., Давлатов С.А., Бадалов Ш.К. Муҳофизати ҳақҳои шаҳрвандӣ: Намунаи ҳуҷҷатҳои судӣ. (васоити таълими). Нашри дуюм. – Душанбе: «ЭР–граф», 2013. – 504 с.
- [14]. Бобочонов И.Ҳ., Бадалов Ш.К., Кодиров Т.К., Уҳдадорҳои алиментдиҳӣ (дар назария ва амалия). – Душанбе: «ЭР–граф», 2012. – 272 с.
- [15]. Буризода Э.Б., Одиназода Р.С. Судебные и казисудебные институты в истории таджикской государственности. – Душанбе: “Ирфон”, 2018. – 336с.
- [16]. Вопленко Н, Н, Правосознание и правовая культура: Учебное пособие. – Волгоград: Изд–во ВолГУ, 2000. – 52с.
- [17]. Диноршоев А.М. Конституционная регламентация и реализация прав и свобод человека и гражданина. – Душанбе, 2015. – 225 с.
- [18]. Диноршоев А.М. Судебная власть в системе разделения властей в Республике Таджикистан // Судебная правовая политика в России и зарубежных странах: коллективная монография / под ред. А.А. Дорской. – СПб.: Астерина, 2019. – С. 439–450.
- [19]. Иброҳимзода С.И. Инкишофи падидаи конституционии адлияи маъмурӣ дар Тоҷикистон. Конститутсияҳои Тоҷикистон ва падидаҳои ҳуқуқи давлатӣ дар инкишофи давлатдорӣ миллӣ. Зери назари Президенти Академияи

миллии илмҳои Тоҷикистон, академик Фарҳод Раҳимӣ ва номзади илмҳои фалсафа дотсент Назар М.А. – Душанбе, “Дониш”, 2019. – 620с. – С. 441–509.

[20]. Ильин, И. А. О сущности правосознания / И. А. Ильин. – Собрание сочинений. – Т. 4. – М., 1994. – 237с.

[21]. Имомов А.И. Укрепление государственности и создание гражданского общества в Таджикистане. – Душанбе, 2003. – 135 с.

[22]. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2017. – 768 с.

[23]. Искандаров З.Х., Тураханова Д.Т., Каримова Т.Ф. Международные стандарты справедливого судопроизводства: Учебное пособие для студентов юридических факультетов / под ред. д. ю. н., проф. Искандарова З.Х. – Душанбе: Нашр, 2012. – 244 с.

[24]. Искандаров З.Х. Ҳуқуқи инсон ва механизмҳои миллии ҳимояи он. – Душанбе: Эҷод, 2007. – 136 с.

[25]. Малюткин А.В. Учение о правосознании в юридической мысли России: анализ основных теоретических концепций. Чебоксары, 2004. – 278 с.

[26]. Маҳмудов М.А. Устувории низоми судии Тоҷикистон: проблема ва мулоҳиза. – Душанбе: Матбуот, 2002. – 176 с.

[27]. Маҳмудзода М.А. Сиёсати ҳуқуқӣ ва давлати демократӣ. – Душанбе: ЭР–граф, 2017. – 632 с.

[28]. Мирзамонзода Х.М. Конституционно–правовые основы судебной власти в Республике Таджикистан / под общ. ред. д.ю.н. Диноршоева А.М. – Душанбе, 2021. – 168 с.

[29]. Менглиев Ш.М. Арбитражное рассмотрение внешнеэкономических споров. – Душанбе: "Эҷод", 2009. – 412с.

[30]. Менглиев Ш.М. Возмещение морального вреда. – Душанбе, 1998. – 132с.

[31]. Насриддинзода Э. С. Правовая культура: монография. –М.: Норма, 2014. – 352с.

- [32]. Ойгензихт В.А. Избранные труды. – Душанбе: "Типография ТНУ", 2019. – 740 с.
- [33]. Раҳимзода М.З. Избранные труды. – Душанбе, «Бухоро», 2014, – 638с.
- [34]. Сальников, В.П. Правовая культура // Общая теория права. Курс лекций / Под общ. ред.: Бабаев В.К. – Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. ВШ МВД РФ, 1993. – 544 с. – С. 500.
- [35]. Тагайназаров Ш.Т., Бабаджанов. И.Х, Бадалов Ш.К., Бабаджанов Дж.Б. Жизнь и здоровье человека: современные проблемы правовой ответственности. – Душанбе: «ЭР–граф», 2010. – 452 с.
- [36]. Тоҳиров Ф. Инкишофи ҳуқуқ дар Тоҷикистон. – Душанбе: Ирфон, 1994. – 256с.
- [37]. Усмонов, О.У. Гражданское право дореволюционного Таджикистана. // Труды юридического факультета. Вып.1. (Вопросы гражданского права и процесса) – Душанбе, 1972. – 132 с.
- [38]. Усмонов, О.У. Становление советского гражданского права в Таджикистане. – Душанбе: Ирфон, 1973. – 159 с.
- [39]. Холиков К.Н. Конституционное судопроизводство в Республике Таджикистан / отв. ред. С.А. Авакьян. – Душанбе: ЭР–граф, 2010. – 420 с.
- [40]. Шоназаров С.А. Таърихи пайдоиш ва ташаккули ҳокимияти судӣ дар Тоҷикистон. – Нашри дуюм. – Душанбе: ЭР–граф, 2015. – 252 с.

Статьи и доклады:

- [41]. Ализода Ш.Ш. Рушди ҳокимияти судӣ дар Ҷумҳрии Тоҷикистон // Рушди ҳуқуқи судӣ ва фаъолияти ҳуқуқмуҳофизавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (маводҳои конференсияи ҷумҳуриявии илмӣ–амалӣ, ш. Душанбе, 22 октябри соли 2015) / зери таҳрири ном. илм. ҳуқуқ, дотсент Маҳмудов И.Т., ном. илм. ҳуқуқ, дотсент Сафарзода А.И. – Душанбе: Империял–Групп, 2015. – С. 41–46.
- [42]. Бабаджанов И.Х. Принцип состязательности и равноправия сторон в уголовном судопроизводстве. Материалы международной научно–практической конференции (Душанбе, 03 ноября 2016). – Душанбе: Ирфон, 2016. – С.53–57.

[43]. Бабаджанов И.Х. Сальников В.П. Правоохранительная деятельность как социальная ценность: некоторые вопросы правовой защиты человека, общества и государства // Мир политики и социологии. Федеральный научно–практический журнал. – 2012. – №7. – С. 57–64.

[44]. Бабаджанов И.Х. Трансформация обычаев в праве на постсоветском пространстве. Мир политики и социологии. – Санкт–Петербург. – 2016. – №1. – С.180–198.

[45]. Бабаджанов И.Х., Додозода А.М. Проблемы понимания вины в контексте эволюции научных исследований в сфере цивилистики. Юридическая наука: история и современность. – Санкт–Петербург. – 2017. – №5. – С. 87–95.

[46]. Бабаджанов И.Х., Додозода А.М. Понятие вины применительно к юридическим и физическим лицам. Юридическая наука: история и современность. – Санкт–Петербург. – 2017. – №6. – С. 94–109.

[47]. Бабаджанов И.Х., Сальников В.П. Материальный и духовный мир человека и общества как объект охранительных правоотношений: ценностный подход // Мир политики и социологии. Федеральный научно–практический журнал. – 2012. – №2. – С. 57–62.

[48]. Бободжонзода И.Х. Возникновение и развитие новых институтов в гражданском процессуальном праве Таджикистана: Проблемы и перспективы. // Академический журнал. – 2019. – №2 (30). – С. 106–115.

[49]. Бободжонзода И.Х. Правоприменительная практика и механизмы судебной защиты субъективных гражданских прав // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 119–141.

[50]. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Доступ к правосудию и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в гражданском процессе. // Академический журнал. – 2019. – №3 (31). – С. 45–54.

[51]. Бободжонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Процессуальные препятствия и особенности механизма судебной защиты субъективных гражданских прав в

гражданском процессе. // Законодательства. – 2019. – №3 (35). июль–сентябрь. – С. 87–98.

[52]. Бободжонзода, И.Х. (Бабаджанов И.Х.), Кудратов М.А. О некоторых спорных институтах проекта Уголовного кодекса Республики Таджикистан: теория, законодательства и практика. Правовая жизнь. – 2020. – №4 (32). октябрь–декабрь – С. 6–18.

[53]. Бободжонзода, И.Х. (Бабаджанов И.Х.), Анушервонни Исрофил. Правовая система Республики Таджикистан в годы государственной независимости. // Правовая жизнь. 2019. – №3 (27). июль–сентябрь – С. 21–39.

[54]. Бободжонзода, И.Х. Гаюров, Ш.К. Добросовестность в гражданском праве: некоторые проблемы теории и практики. // Правовая жизнь. – 2019. – №1 (25). январь–март – С. 88–103.

[55]. Бободжонзода, И.Х. Общетеоретические проблемы становления, развития и перспективы правового государства в Республики Таджикистан. // Сборник материалов международной научно–практической конференции (г. Уфа, 18 мая 2021 года). – Уфа: БашГУ, 2021. – 395 с. – С. 35–73.

[56]. Бободжонзода, И.Х., Кодирзода, Т.К. Гносеологические аспекты судебного правоприменения и его влияние на устойчивость судебных решений и независимость судей. // Законодательство. – 2020. – №1 (37). январь–март – С. 49–56.

[57]. Бободжонзода, Исрофил Хусейн (Бабаджанов Исрофил Хусейнович), Пулоди, Мавджуда Комил. Правовые основания на компенсацию морального вреда. [Текст] / И.Х. Бободжонзода, М.К. Пулоди Мир политики и социологии. Санкт–Петербург. 2019, №6. – С. 87–92.

[58]. Бобочонзода И.Ҳ. Ҳуқуқ ҳамчун арзиш ва арзишҳо дар ҳуқуқ: ҷанбаи назарӣ ва ҳуқуқӣ. Маводҳои I–умин Конференсияи илмӣ–амалии байналмилалӣ дар мавзӯи «Илми ҳуқуқшиносӣ ва амалияи он» бахшида ба Рӯзи илми тоҷик дар Академияи ВКД ҚТ (ш. Душанбе, 29 апрели соли 2022). Душанбе, 2022. – С. 72–80.

[59]. Бобочонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Понятие правосознание и ее структурные элементы // Правосознание и правовая культура как условие эффективно-

сти реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 15–26.

[60]. Бобочонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Проблемы правосознания и правовой культуры судей в процессе судебного правоприменения // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование):/И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 106–118.

[61]. Бобочонзода И.Х. Оқибатҳои ҳуқуқии талоқи маст ва бемор тибқи мактаби ҳуқуқии ҳанафӣ. // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. №7. Душанбе: "Сино" 2018. – С. 215–220.

[62]. Бобочонзода И.Х. Ҳуқуқи моликии занон дар замони Зардуштия. Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон (маҷаллаи илмӣ). // Силсилаи илмҳои ҷомеашиносӣ. – Душанбе: "Сино" – №6. – 2018. – С. 223–228.

[63]. Бобочонзода И.Х., Кодирзода Т.К. Хусусиятҳои хос ва таҷрибаи баррасии парвандаҳои оид ба бекор кардани ақди никоҳ (таҳлили муқоисавӣ). // Нашрияти Суди Олии Ҷумҳрии Тоҷикистон, №4, октябр–декабр 2018. – С. 70–77.

[64]. Бобочонзода И.Х., Ҷавобгарии ҷинояти барои ҷиноятҳои хусусияти ифротгарой (экстремистӣ) ва террористидошта: дар назария ва амалия. // Қонунгузорӣ. – 2018. – №3 (31). – С 80–87.

[65]. Гафуров Х.М. Перспективы развития судов общей юрисдикции в условиях судебноправовой реформы в Таджикистане // Ислоҳоти судӣ дар Тоҷикистон: мушкилот ва роҳҳои ҳали он (маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ–назариявӣ бахшида ба 40–солагии таъсисёбии кафедраи ҳуқуқи судӣ ва назорати прокурорӣ) / зери таҳрири ном. илм. ҳуқуқ, дотсент Маҳмудов И.Т. – Душанбе: Сино, 2014. – С. 121–138.

[66]. Маҳмудов И.Т. Ислоҳоти судӣ–ҳуқуқӣ дар Тоҷикистон – тақозои замон // Такмили қонунгузории Ҷумҳрии Тоҷикистон оид ба ҳуқуқи инсон (маводҳои конфронси илмӣ–назариявӣ бахшида ба муносибати 30–юмин солгарди қабули Конвенсияи СММ оид ба зидди шиканҷа ва дигар муносибатҳои ғайриинсонӣ) /

зери таҳрири н.и.ҳ., Сафаров Б.А. ва н.и.ҳ. Диноршоев А.М. – Душанбе, 2015. – С. 10–16.

[67]. Маҳмудов, И.Т. Нақши истиқлолияти давлатӣ дар таҳкими ҳокимияти судӣ // Минбари ҳуқуқшинос. – Душанбе, 2016. – 7 сентябр. – №13–14 (46–47). – С. 4–5.

[68]. Маҳмудов, И.Т., Абдуллоев, Н.А. Аҳамияти Иҷлосияи тақдирсози Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдории миллӣ ва рушди ҳокимияти судӣ // Маводҳои конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ–амалӣ дар мавзӯи «Аҳамияти Иҷлосияи тақдирсози 16–уми Шурои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар таҳкими давлатдории миллӣ ва рушди қонунгузорӣ» / зери таҳрири н.и.ҳ., дотсент Раҳмон Д.С. – Душанбе: Матбааи ДМТ, 2017. – С. 57–68.

[69]. Мирзамонзода Х.М. Анализ реализации судебно–правовой реформы в Таджикистане и необходимость разработки концепции судебно–правовой политики // Правовая жизнь. – Душанбе, 2020. – №2 (30). – С. 133–146.

[70]. Нематов А.Р. Защита прав человека как правовая ценность в процессе правоприменительной деятельности // Материалы Международной научно–практической конференции «XII Ломоносовские чтения», посвященной Дню таджикской науки и 30–летию установления дипломатических отношений между Республикой Таджикистан и Российской Федерацией (29–30 апреля 2022). Часть II. Общественные и гуманитарные науки. – Душанбе, 2022. – 682 с. – С.575–585.

[71]. Нематов А.Р. Механизмҳои ҳифзи ҳуқуқи инсон ва ғайолияти ҳуқуқтатбиқкунии давлат: масъалаҳои ҳамгирӣ ва ҳамкорӣ // маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмӣ назариявӣ дар мавзӯи «Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ». – Душанбе; Дониш, 2022. – С. 103–117.

[72]. Нематов А.Р. Повышение правовой культуры как фактор эффективности правоприменительной деятельности // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 73–89.

[73]. Нематов А.Р. Право как культурный феномен в государственно–правовой системе таджикского народа // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 9–15.

[74]. Нематов А.Р. Стабильность и динамизм законодательства Республики Таджикистан как фактор эффективности правоприменительной деятельности // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 141–148.

[75]. Нематов А.Р., Хочибоева Н. Правоприменительные акты Республики Таджикистан и технико–юридические проблемы их составления // Юридическая орбита (Legal orbit). – Нижний Новгород. – 2021.– №1 (декабр). – С. 65–75.

[76]. Холиқзода А.Ғ. Қонуни миллӣ – таносуб бо ҳуқуқи инсон // Маҷмӯи мақолаҳои Мизи мудаввар дар «15 соли Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «дар бори танзимаи анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» 6 дастовардҳо, мушкилот ва дурнамо» (ш. Душанбе, 8 июни соли 2022) – Душанбе: «Балогат», 2022. – С. 41–72.

[77]. Холиқзода А.Ғ. Правопонимание и права человека: состояние, проблемы и перспективы // Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ: маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ (ш. Душанбе, 14 июни соли 2022) // зери таҳрири академик Фарҳод Раҳимӣ, Президенти Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон – Душанбе: Дониш, 2022. – 342с. – С. 73–103.

[78]. Холиқзода А.Ғ. Эҳёи арзишҳои миллӣ дар раванди давлатсозии Пешвои Миллат // Паёми Донишгоҳи давлатии тижорати Тоҷикистон. Бахши илмҳои гуманитарӣ. – №2 (41) – Душанбе, 2022. –С. 397–403.

[79]. Холиқзода А.Ғ. Баъзе мулоҳизаҳо оид ба роҳҳои рушди мафкураи солими миллӣ ва муқовимат бо сиёсисозии дин дар партави Паёми Пешвои миллат //

Муқовимат бо ифротгароии хушунатомез дар ҷомеа ва фазои иттилоотӣ: маҷмӯаи Муассисаи давлатии «Маркази исломшиносӣ» дар назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон // Зери таҳрири доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ, профессор Холиқзода А.Ғ. – Душанбе: ЭР–граф, 2022. – С. 7–21.

[80]. Холиқзода А.Ғ. Қонуни миллӣ. Паёмии Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ – иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – 2022. – №1. – С. 211–22.

[81]. Холиқзода А.Ғ. Президент поягузори ислоҳоти ҳуқуқию маънавии ҷомеа. Пешвои миллат ва рушди Тоҷикистони соҳибистиклол // Маводи конференсияи илмӣ–амалии ҷумҳуриявии “Президент – кафили рушди устувори иқтисодӣ ва зиндагии шоистаи мардум”. – Хучанд: Ношир, 2022. – С. 43–54.

[82]. Холиқзода А.Ғ., Шосаидзода Ш.Ш. Бардоштҳои маънавӣ–ҳуқуқӣ аз Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шоҳроҳи бунёди давлати миллӣ. «Маҷаллаи Академиявии ҳуқуқ». – 2022. – №2 (42). – С. 26–37.

[83]. Холиқзода А.Ғ., Шосаидзода Ш.Ш. Таҳҷуми иттилоотӣ дар шароити ҷаҳонишавӣ ва роҳҳои ҳуқуқии ҳимоя аз он // Давлатшиносӣ ва ҳуқуқи инсон (маҷаллаи илмӣ–амалӣ). Нашри факултети ҳуқуқшиносии ДМТ. – Душанбе, 2021. – №3 (23). – С. 7–18.

[84]. Шарофзода Р.Ш., Раҷабзода Р.М. Фарҳанги ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилӣ: мафҳум ва хусусиятҳои он // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ ва ҷамъиятӣ. – Душанбе, ДМТ, 2022. – №1. – С. 153–158.

[85]. Шарофзода Р.Ш. Актуальные задачи теории государства и права в переломные периоды исторического развития // Маводи якумин конференсияи илмӣ–амалии байналхалқӣ дар мавзӯи: «Илм ва амалияи ҳуқуқшиносӣ» бахшида ба рӯзи илми тоҷик. Академияи Вазорати корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 30–юми апрели соли 2022. – Душанбе, 2022. – 371с. – С. 342–349.

[86]. Шарофзода Р.Ш. – Деятельность современного государства в условиях усиления информационных вызовов и угроз // Юридическая наука: история и современность. – Санкт–Петербург, 2021. – №10. – С. 175–188.

[87]. Шарофзода Р.Ш. Истифодаи технологияҳои иттилоотӣ дар фаъолияти ҳуқуқтатбиқсозӣ // Самаранокии татбиқи ҳуқуқ ҳамчун омили таҳкими қонуният ва тартиботи ҳуқуқӣ. Маводи конференсияи ҷумҳуриявӣ илмию назариявӣ (Душанбе, 14 июни соли 2022). – Душанбе, 2022. – С. 58–72.

[88]. Шарофзода Р.Ш. Методологияи таҳқиқи мафҳуми «татбиқи ҳуқуқ» дар робита бо падидаҳо ва равандҳои нави ҳаёти ҳуқуқӣ. «Маҷалаи Академиявии ҳуқуқ», 2022. – №3 (43), – С. 23–31.

[89]. Шарофзода Р.Ш. Морально–нравственные императивы профессиональной деятельности сотрудников органов внутренних дел // Труды Академии МВД РТ. – 2022. – №1(53). – С. 76–85.

[90]. Шарофзода Р.Ш. Ҳифзи амнияти иттилоотӣ – вазифаи мубрами давлати Тоҷикистон // Асосҳои таҳкими истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шароити таҳдидҳо ва хатарҳои иттилоотӣ. Маводи конференсияи илмӣ–амалии ҷумҳуриявӣ. Донишгоҳи миллии Тоҷикистон, 9–уми мари соли 2022. – Душанбе, 2022. – С. 5–18.

[91]. Шарофзода Р.Ш. Ҳуқуқҳои инсон чун нишондиҳандаи моҳияти гумани-тарии қонунгузорӣ // Маҷаллаи академии ҳуқуқ. – 2022. – №2 (42). – С. 68–74.

[92]. Шарофзода Р.Ш. Правовое воспитание как условие формирования правовой культуры // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 27–38.

[93]. Шарофзода Р.Ш. Правосознание как фактор эффективности правовой политики в Республике Таджикистан // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (монографическое исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 46–60.

[94]. Шарофзода Р.Ш. Правосознание населения как объект воздействия глобализационных процессов // Правосознание и правовая культура как условие эффективности реализации права: проблемы теории, методологии и практики (мо-

нографическое исследование): / Р.Ш. Шарофзода, И.Х. Бободжонзода, А.Р. Нематов и др. – Душанбе, 2022. – С. 38–46.

[95]. Шарофзода Р.Ш. Риски профессиональной правоохранительной деятельности в контексте интеграции правовых и моральных норм и ценностей // Труды Академии МВД РТ. – 2022. – №2 (54) . – С. 46–54.

[96]. Шарофзода Р.Ш., Алимзода Ш.А. Шартномаи коллективӣ ҳамчун намуни шартномаи меъёрӣ // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. – 2022. – №4 – С.241–248.

[97]. Шарофзода Р.Ш., Қодирзода Т.Қ. Инкишофи заминаҳои илмӣ–методологии мафҳуми шуури ҳуқуқӣ. Маҷаллаи Академияи ҳуқуқ. – 2022. – №1 (41). – С. 44–53.

[98]. Шарофзода Р.Ш., Шокиров Ғ.А. Иттилоотони фаъолияти ҳуқуқэҷодкунӣ: таҷрибаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ва давлатҳои дигари аъзои ИДМ // Ахбори ДДХБСТ. – 2021. – №4 (89). – С. 130–141.

[99]. Шоҳиён Ш. Нақши ҳамкориҳои ҳокимияти судӣ ва мақомоти прокуратура дар таъмини адолати судию иҷтимоӣ ва таъмини волоияти қонун дар ҷомеа // Қонуният. – 2017. – №1. – С. 14–17.

[100]. Шоҳиён Ш. Соҳибистиклолии Тоҷикистон ва таҳкими ҳокимияти судӣ // Мизони қонун (маҷаллаи илмӣ–амалии Агентии назорати давлатии молиявӣ ва мубориза бо коррупсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон). – Душанбе. – 2021. – №2. – С. 12–14.

V. Диссертации и авторефераты:

[101]. Абдуллозода Ф.Н. Хусусиятҳои ташаккул ва рушди Суди Олӣ дар Тоҷикистон ва Россия: давраи шуравӣ ва пасошуравӣ (таҳлили муқоисавии таърихӣ–ҳуқуқӣ) [Текст]: дис. ... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2019. – 223 с.

[102]. Абдулхонов Ф.М. История судопроизводства досовестского Таджикистана (историкоправовое исследование): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2011. – 190 с.

[103].Аверин, А.В. Судебное правоприменение и формирование научно–правового сознания судей (проблемы теории и практики) [Текст]. дисс... док. юрид. наук. 12.00.01 / А.В. Аверин. – Саратов 2004. –381с.

[104].Байниязов Р.С. Правосознание и правовой менталитет в России [Текст]: дисс... док. юрид. наук. / Р.С. Байниязов. – Саратов, 2006. – 349с.

[105].Белканов, Е.А. Структура и функции правосознания [Текст]: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: – Екатеринбург, 1996. – 25с.

[106].Гаибов Р. Д. Судебное правоприменение в условиях судебно–правовой реформы в постсоветском Таджикистане: общетеоретический аспект. Автореф. дис... на соис. уч. степ. кан. юр. наук. – Душанбе, 2023. – 21с.

[107].Завқизода С. Интихоб, тайёр намудан ва такмили ихтисоси судяҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон: масъалаҳои назариявӣ–амалӣ ва ташкилию ҳуқуқӣ. Автореф. дис... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – 41 с.

[108].Касаткин С.Н. Правосознание как категория правоведения (теоретико–методологический аспект) [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. Казань, 2003. – 170с.

[109].Мурадов А.А. Правовые основы организации и деятельности Верховного Суда Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2014. – 190 с.

[110].Назар М. А. Адолати иҷтимоӣ дар назария ва амалияи ҳаёти ҷамъиятӣ. Автореф. дис... док. илм. фалсафа. – Душанбе, 2022. – 110 с.

[111].Назаров А.К. Исламское уголовное право и его применение в странах с элементами исламской правовой системы: теоретические и прикладные аспекты (сравнительный уголовно–правовой анализ). дисс... на соиск. уч. ст. док. юрид. наук. – Душанбе, 2021. –404с.

[112].Насков Д. С. Ҷанбаҳои назариявӣ ва омилҳои асосии ташаккули шуури ҳуқуқии ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи истиқлолият. Автореф. дис... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2021. – 56 с.

[113].Нусратов Л. М. Проблемаҳои ташаккули шуури ҳуқуқӣ дар Тоҷикистони муосир (ҷанбаҳои назария ва методология). Дис... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2008. – 160 с.

[114]. Обидова М. Н. Ҳуқуқи шахрвандон ба иштирок дар амалӣ гардидани адолати судӣ: таҳқиқоти назариявӣ–ҳуқуқӣ ва конституционӣ. Автореф. дис... ном. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2021. – 65 с.

[115]. Раҷабзода Р. М. дис. докторӣ «Фарҳанги ҳуқуқии касбии кормандони мақомоти корҳои дохилии Ҷумҳурии Тоҷикистон: таҳқиқоти назариявӣ–ҳуқуқӣ ва методологӣ». – Душанбе. –2022. –403с.

[116]. Раҳматҷонзода Р. Р. Таълимот оид ба таъкиби ҷиноятӣ дар муҳофизати судии ҷиноятҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон. Автореф. дис... док. илм. ҳуқуқ. – Душанбе, 2023. – 146 с.

[117]. Раҳмон Д.С. Правовая природа актов Конституционного суда Республики Таджикистан [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2019. – 177 с.

[118]. Саркорова, Ш.С. Деформатсияи шуури ҳуқуқӣ: ҷанбаҳои назариявӣ ва амалӣ [Матн]. Автореф. дис... ном. илм. ҳуқуқ. 12.00.01. / Ш.С. Саркорова. – Душанбе, 2023. – 26 с.

[119]. Шодиев И.Р. Развитие судебной системы в Таджикистане (вторая половина XIX – нач. XXI вв.): дис. ... канд. юрид. наук. – Душанбе, 2010. – 176 с.

АННОТАТСИЯ

ба автореферати диссертатсияи Қодирзода Тохир Қамар дар мавзуи “Проблемаҳои назариявии ташаккули шуури ҳуқуқии судяҳо дар партави ислоҳоти судӣ-ҳуқуқӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки барои дарёфти дараҷаи илмӣ доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.01 – Назария ва таърихи ҳуқуқ ва давлат; таърихи таълимот дар бораи ҳуқуқ ва давлат пешниҳод гардидааст

Калидвожаҳо: конститутисия, ҳокимияти судӣ, судя, ислоҳоти суди ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, фаҳмиши ҳуқуқӣ, тафаккури ҳуқуқии судяҳо, фарҳанги ҳуқуқӣ, маърифатнокии ҳуқуқӣ, сиёсати ҳуқуқӣ, тафсири ҳуқуқ, герменевтикаи ҳуқуқӣ, таҳсили касбии судяҳо

Шуури ҳуқуқӣ ин маҷмуи ақидаҳо ва ҳиссиёти ҳуқуқӣ мебошад, ки хусусияти меъёрӣ дошта, ҳам дониш дар бораи падидаҳои ҳуқуқӣ ва ҳам баҳодиҳии онҳоро аз нуктаи назари адолат ва инчунин талаботи нави ҳуқуқӣ, ки дорои хусусияти иқтисодӣ ва ҳуқуқӣ буда, талаботи сиёсӣ ва манфиатҳои инкишофи ҷамъиятиро ифода менамояд, дар он шахс маънавияти худро дарк намуда, маънавияти одамони дигарро эътироф мекунад, оқилона аз болои муносибатҳои эҳсосии худ назорат мебарад, муносибати одамонро нисбат ба ҳуқуқ ва падидаҳои ҳуқуқӣ дар ҳаёти ҷамъиятӣ ифода мекунад.

Дар таҳқиқоти диссертатсионӣ шуури ҳуқуқии касбии судяҳо ҳамчун дарки масъулият, фаҳмиши амиқи меъёрҳои ҳуқуқ, татбиқи дурусти муқаррароти қонунҳо, риояи бечунучарои принципҳои поквичдонӣ, оқилона, одилона, боинсофона, ҳолисона ва бегаразӣ дар ҳаллу фасли парвандаҳои судӣ муайян карда шудааст. Яъне, судяҳо ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ, бо мақсади таъмини риояи қоидаҳои одоби касбӣ, меъёрҳои ахлоқию маънавӣ бояд софдилона ва бовичдонона ҷаъолият намуда, ҳангоми амали намудани вазифаҳои хизматӣ, эҳтиром гузоштан ба арзишҳои инсонӣ дар ҷомеа намунаи ибрат бошанд.

Диссертатсия аз аввалин таҳқиқотҳои маҷмӯӣ мебошад, ки дар он муаллиф масоили назариявӣ - методологии консепсияи нави илмӣ шуури ҳуқуқии касбии судяҳо коркард карда, бо омӯзиши нуктаҳои назариявӣ ва мавқеҳои гуногуни олимон, консепсияҳои пешниҳодгардида марбут ба шуури ҳуқуқии касбии судяҳо ва қонунгузори амалкунандаро баррасӣ намуда, масоили муҳими назариявӣ ва методологии ташаккул ва тақмили шуури ҳуқуқии касбии судяҳоро дар ҷараёни ислоҳотҳои судӣ – ҳуқуқӣ ва нақши онро дар баланд бардоштани шуури ҳуқуқии касбии судяҳо ҳангоми ба амал баровардани адолати судӣ дар замони муосир мавриди таҳқиқ қарор додааст.

Муаллифи рисола категорияҳои ҳуқуқиеро, ки шуури ҳуқуқии касбии судяҳоро тавсиф мекунанд, мурратаб ва мушаххас намуда, унсурҳои сохтори онро таҳқиқ карда, ҳолатҳои обективӣ ва субъективӣ, ки ба баланд бардоштани шуури ҳуқуқии касбии судяҳо ва татбиқи ҳуқуқ зимни ба амал баровардани адолати судӣ дар марҳилаҳои гуногуни ҷаъолияти касбии судӣ таъсир мерасонанд, муайян кардааст.

Дар доираи таҳқиқоти диссертсионӣ аввалин маротиба ҷанбаҳои кам омӯхташудаи ташаккули шуури ҳуқуқӣ, фаҳмиши ҳуқуқӣ, тафсири ҳуқуқӣ, шуури ҳуқуқии касбии судяҳо, аз ҷумла, ангеҷаи рафтор, менталитет ва аҳаммияти он дар ташаккули шуури ҳуқуқии касбии судяҳо омӯхта шуда, тарзҳои нави фаҳмиши шуури ҳуқуқии касбии судяҳо омӯхта шудаанд.

АННОТАЦИЯ

на автореферат диссертации Кадирзоды Тахира Камара на тему «Теоретические проблемы формирования правосознания судей в свете судебно-правовой реформы в Республике Таджикистан», на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.01 – Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве

Ключевые слова: конституция, судебная власть, судья, судебная реформа, правосознание, профессиональное правосознание судей, правопонимание, правовое мышление судей, правовая культура, юридическое образование, правовая политика, толкование закона, правовая герменевтика, профессиональное образование судей

Правосознание – совокупность правовых мнений и чувств, имеющих нормативный характер, как знаний о правовых явлениях, так и их оценки с точки зрения справедливости, а также новых правовых требований, имеющих экономическую и правовую природу, выражающих политическую природу, требования и интересы развития общества, в котором человек понимает свою духовность, признает духовность других людей, рационально управляет своими эмоциональными отношениями, выражает отношение людей к правам и правовым явлениям общественной жизни.

В диссертационном исследовании профессиональное правосознание судей определяется как чувство ответственности, глубокое понимание норм права, правильное выполнение положений закона, безусловное соблюдение принципов честности, разумности, справедливости, беспристрастность при разрешении судебных дел. Иными словами, судьи должны действовать честно и добросовестно, чтобы обеспечить соблюдение профессиональной этики, моральных норм, подавать пример уважения общечеловеческих ценностей в обществе при исполнении своих служебных обязанностей.

Диссертация является одним из первых комплексных исследований, в которых автор разрабатывает теоретико-методологические вопросы новой научной концепции профессионального правосознания судей, изучает теоретические положения и различные позиции ученых, предлагаемые концепции, связанные с профессиональным юридическим сознанием, сознание судей и действующее законодательство, а также рассматриваются важные вопросы теоретико-методического формирования и совершенствования профессионального правосознания судей в ходе судебно-правовой реформы и его роль в повышении профессионального правосознания судей в процессе осуществления судебного правосудия, в наше время.

Автор диссертации систематизировал и конкретизировал правовые категории, описывающие профессиональное правосознание судей, исследовал его структурные элементы, объективные и субъективные ситуации, способствующие повышению профессионального правосознания судей и определило влияние применению права при осуществлении судебного правосудия на различных этапах профессиональной деятельности судьи.

В рамках диссертационного исследования впервые изучено малоизученные аспекты формирования правосознания, правопонимания, профессионального правосознания судей, в частности, мотивация поведения, менталитет и ее значение в формирование профессионального правосознания судей.

ANNOTATION

to the abstract of Kadirzoda Tahir Kamara's dissertation on the topic "Theoretical problems of forming the legal consciousness of judges in the light of judicial and legal reforms" in the Republic of Tajikistan", to obtain the scientific degree of Doctor of Sciencejurisprudence, specialty 12.00.01 – Theory and history of law and state; presents the history of the doctrine of law and state

Key words: constitution, judicial power, judge, judicial reform, legal consciousness, professional legal consciousness of judges, legal understanding, legal thinking of judges, legal culture, legal education, legal policy, interpretation of the law, legal hermeneutics, professional education of judges

Legal consciousness is a set of legal opinions and feelings of a normative nature, both knowledge about legal phenomena and their assessment from the point of view of justice, as well as new legal requirements of an economic and legal nature, expressing the political nature, requirements and interests of the development of society, in which a person understands his spirituality, recognizes the spirituality of other people, rationally manages his emotional relationships, expresses people's attitude to the rights and legal phenomena of public life.

In the dissertation research, the professional legal consciousness of judges is defined as a sense of responsibility, a deep understanding of the rules of law, correct implementation of the provisions of the law, unconditional adherence to the principles of honesty, reasonableness, justice, and impartiality in resolving legal cases. In other words, judges must act honestly and conscientiously in order to ensure compliance with professional ethics, moral standards, and set an example of respect for universal human values in society when performing their official duties.

The dissertation is one of the first comprehensive studies in which the author develops theoretical and methodological issues of a new scientific concept of the professional legal consciousness of judges, studies theoretical provisions and various positions of scientists, proposed concepts related to professional legal consciousness, the consciousness of judges and current legislation, and also examines important issues of theoretical and methodological formation and improvement of the professional legal consciousness of judges during the judicial and legal reform and its role in increasing the professional legal consciousness of judges in the process of implementing judicial justice in our time.

The author of the dissertation systematized and specified the legal categories that describe the professional legal consciousness of judges, explored its structural elements, objective and subjective situations that contribute to increasing the professional legal consciousness of judges, and determined the impact of the application of law in the implementation of judicial justice at various stages of the professional activity of a judge.

Within the framework of the dissertation research, for the first time, little-studied aspects of the formation of legal consciousness, legal understanding, and professional legal consciousness of judges were studied, in particular, the motivation of behavior, mentality and its significance in the formation of the professional legal consciousness of judges. fessional legal consciousness of judges within the framework of the new program of judicial and legal reforms and legal policy of the Republic of Tajikistan, which will help strengthen.

Ба чоп 28.03.2025 иҷозат дода шуд. Андозаи $60 \times 84^{1/16}$.
Коғази офсет. Чопи офсет. Гарнитураи Times New Roman.
Ќузъи чопии шартӣ 15,0. Теъдоди нашр 100 нусха.

ЌДММ “ЭР-граф”.

734036, ш. Душанбе, кӯчаи Р. Набиев, 218.

Тел: (+992 37) 227-39-92. E-mail: rgraph.tj@gmail.com